

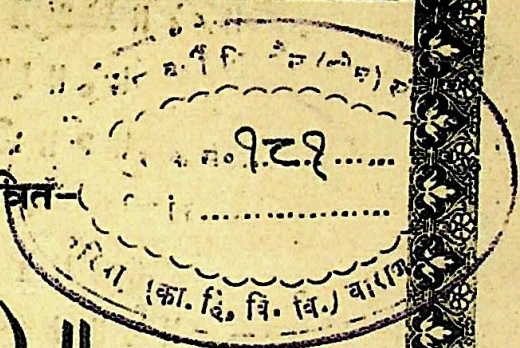
णमोऽस्तु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।
 श्रीभागमोद्धारसङ्ग्रहे भागः ९ ।

सुविहितधुरन्धरसाहित्यसौधानन्यस्तम्भोपमश्रीहरिभद्रसूरिसूचित-
 प्रदेशव्याख्यासङ्कलितं

॥ श्रीप्रज्ञापनोपाङ्गम् (उत्तरभागः) ॥

प्रकाशिका-सूर्यपुरीया श्रीजैनपुस्तकप्रचारकसंस्था ।

इदं पुस्तकं सूर्यपुरे श्रीसरस्वतीमुद्रणालये वालुभाइ हीरालाल लालनद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।
 विक्रमसंवत् २००६,] वीरसंवत् २४७६. [इ. स. १९४९
 प्रतयः ५००] [मूल्यम् रु. २-८-०

श्रीहरिभद्रसूरिसमयदीपिका ।

समयं हरिभद्राणां निर्णेतुमिस्तु सद्बुधैः । आदौ निर्णयमेतावत् यतो न स्यान्मतिभ्रमः ॥ १ ॥
 चतुर्मास्या अवस्थाने बुद्धिर्या पञ्चपञ्चिका । सा व्युच्छिन्ना कदा यस्मान्न सा तेषां युगेऽभवत् ॥ २ ॥
 सांवत्सरिकपर्वान्ते स्ववृत्तौ ज्ञापयन्ति ते । श्रीमत्पुरुषणाकल्पकथनस्य समापनाम् ॥ ३ ॥
 एवं च पर्षदीष्टा या श्रीसंघस्याधुना समैः । साधुभिर्वाचना कल्पे तेषां काले न साऽप्यभूत् ॥ ४ ॥
 भानां च भोगसमयः साम्प्रतं यस्तदा न सः । यतः पञ्चदशाद्यंशा भूता भोग्यास्तु हरिभिः ॥ ५ ॥
 सायं या प्रत्यहं ग्रान्त्ये श्रुतदेवीस्तुतिर्मता । प्रतिक्रमणकाले सा न तेषां समयेऽभवत् ॥ ६ ॥
 परिकर्मलेशसत्ता तेषां युगेऽभवत् हि । तेन न सर्वथा दृष्टिवाद उच्छिन्नतां गतः ॥ ७ ॥
 कथावल्यामनूचानाः श्रीभद्रेश्वरसूरयः । अन्त्याः श्रुतधरास्तेऽत्र शासने हीत्यवादिषुः ॥ ८ ॥
 व्याख्यायामष्टकस्याहुः श्रीजिनेश्वरसूरयः । श्रूयते त्विति तद्वृत्ते विपरीतेऽन्यशङ्किते ॥ ९ ॥
 प्रभावके चरित्रेऽपि तद्वृत्ते विविधाः श्रिताः । किंवदन्त्यः समं चैतत् प्रत्नेष्वेषु न युक्तिमत ॥ १० ॥

सुविहितधुरन्धरसाहित्यसौधानन्यस्तंभोपमश्रीहरिभद्रसूरिसूत्रितं

प्रदेशव्याख्यासंकलितं

श्रीप्रज्ञापनोपांगं

(पूर्वभागः)

मुद्रयित्री—मालवदेशान्तर्गतश्रीरत्नपुरीयश्रीऋषभदेवकेसरीमलजी इत्यभिधाना श्वेताम्बरसंस्था.

मुद्रक—फकीरचंद मगनलाल बदामी. श्री 'जैनविजयानंद' प्रिन्टींग प्रेस, हवाडीयाचकला-सुरत.

वीरसंवत् २४७३

विक्रमसंवत् २००३

पण्यम् रु. २-०-०

सर्वेऽधिकाराः १८७८ तमनियमानुसारेण स्वायत्तीकृताः

प्रतयः ५००

क्राइष्टसन् १९४७

श्रीप्रज्ञा०
हारि०

प्रयोजनादि

आचार्यपुरन्दरश्रीहरिभद्रसूरिसूत्रितप्रदेशविवरणयुतं

श्रीप्रज्ञापनोपाङ्गम् ।

ॐ नमः सिद्धेभ्यः ॥ रागादिवध्यपटहः सुरलोकसेतुरानन्ददुन्दुभिरसत्कृतिवंचितानाम् । संसारचारकपलायनफालघंटा, जैनं वचस्तदिह को न भजेत विद्वान् ? ॥ १ ॥ तच्चाङ्गोपाङ्गप्रकीर्णकाद्यनेकमेदम्, इदं च सर्वमपि विधिनाऽऽसेव्यमानमध्येत्संसर्त-
प्रवक्तृणामपवर्गावहमितिकृत्वा तदेकदेशप्रज्ञापनाऽऽख्योपाङ्गप्रदेशानुयोगः प्रारभ्यत इति, इदं चोपाङ्गं यथाऽवस्थितजीवादिपदा-
र्थशासनाच्छास्त्रं, तदस्य प्रारंभ एवालोचितकारिप्रवृत्त्यङ्गत्वात् फलादिविभागः प्रदर्श्यते, उक्तञ्च—“प्रैक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं, फलादित्रि-
तयं स्फुटम् । मंगलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥ १ ॥” तत्र प्रयोजनं तावत् परापरमेदमिन्नं द्विविधं, पुनरेकैकं कर्तृश्रोत्रपे-
क्षया द्विविधं, तत्र द्रव्यास्तिकनयाऽऽलोचनायामागमस्य नित्यत्वात् कर्तुरभाव एव, ‘इत्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीन् न कदाचिन्न
भवती’त्यादिवचनात्, पर्यायनयालोचनायां चानित्यत्वात्तत्सद्भाव इति, तच्चालोचनायां तु सूत्रार्थोभयरूपत्वादागमस्यार्थपेक्षया
नित्यत्वेऽपि सूत्रापेक्षयाऽनित्यत्वात् कथंचित्कर्तृसिद्धिरिति, तत्र सूत्रकर्तुः परमपवर्गप्राप्तिः, अपरं सत्त्वानुग्रहः, तदर्थप्रतिपादयितुः
किं प्रयोजनमिति चेन्न किंचित्, कृतकृत्यत्वात्, प्रयोजनमन्तरेणार्थप्रतिपादनप्रयासोऽनर्थक इति चेन्न, तस्य तीर्थकरनामगोत्रकर्मविपा-
कत्वात्, तथा चोक्तं—“तं च क्वहं वेतिजति ? अगिलाए धम्मदेसणादीही’त्यादि । श्रोतृणां स्वपरं तदर्थाधिगमः, परं मुक्तिरेवेति, तथा

॥ १ ॥

श्रीप्रज्ञाप-
नोपाङ्गम् ।
॥२॥

च ते हि तत्परिज्ञानात् संसाराद्विरज्यन्ते, ततो मुक्त्यर्थं घटन्ते, ततस्तामवाप्नुवन्ति । अमिधेयं प्रज्ञापनादिप्रद्विशत्यदगतं जीवाजीयादि, सम्बन्धस्तु साध्यसाधनलक्षणस्तर्कानुसारिणः प्रति सामर्थ्यगम्य एव, तथाहि—साध्यमुपेयोऽर्थः, साधनमेतदेव वचनरूपापन्नमिति, श्रद्धानुसारिणः पुनः अङ्गीकृत्य गुरुपर्वक्रमलक्षणः, स च स्थविरावल्लिकाऽनुसारतो विज्ञेय इति, वक्ष्यति च—“वायगवरवंसाउ” इत्यादि, तथा “अज्ज्ञयणमिणं चित्त”मित्यादि । सांप्रतं मंगलमुच्यते, यस्माच्छ्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्तीति, उक्तञ्च—“श्रेयांसि बहु-
बीजभूतत्वाच्छ्रेयोभूत एव, तस्मात्तदारम्भे विघ्नविनायकाद्युपशान्तये तत् प्रदर्श्यत इति, तच्च मंगलं शास्त्रादौ मध्येऽवसाने चेष्ट्यत इति, सर्वमेवेदं शास्त्रं मंगलमित्येतावदस्तु, मंगलत्रयाभ्युपगमस्त्वनर्थकः, प्रयोजनाभावादिति चेत् न, प्रयोजनाभावस्यासिद्धत्वात्, तथा च—कथञ्चु नाम विनेयाः विवक्षितशास्त्रार्थस्याविघ्नेन पारं गच्छेयुः ?, अतोऽर्थमादिमंगलस्योपन्यासः, स एव कथञ्चु नाम शिष्य-
प्रशिष्यादिवंशस्याव्यवच्छिन्नोपकारकः स्यादिति ?, अतोऽर्थं चरममंगलस्येत्यतो हेतोरसिद्धतेति । तत्र प्रथमपदगतेन ‘ववगतजरम-
रण’ इत्यादिग्रन्थेनादिमंगलमाह, तथोपयोगपदगतेन ‘कतिविहे णं मंते ! उवओगे पण्णचे’ इत्यादिना तु मध्यमंगलं, उपयोगस्य ज्ञा-
नात्मकत्वात्, तस्य च प्रधानकर्मक्षयकारणत्वेन मंगलत्वाद्, उक्तं च—“जन्नेरइओ कम्मं खवेति बहुयाहिं वासकोडीहिं । तं णाणी-
तिहिं गुत्तो खवेति उस्सासमित्तेण ॥१॥” तथा समुद्घातपदगतेन केवलिसमुद्घातपरिसमाप्त्युत्तरकालभाविना सिद्धाधिकारप्रति-
बद्धेन ‘निच्छिन्नसव्वदुक्खा जातिजरामरणबंधणविमुक्का । सासयमव्वावाहं चिट्ठंति सुही सुहं पत्ते ॥१॥’ इत्यादिना चावसानमंगल-
मिति । शेषाक्षेपपरिहारः नामादिभेदप्रपञ्चो(चश्च) यथाऽऽवश्यकटीकायां न्यक्षेण निरूपितस्तथैवैहापि द्रष्टव्य इत्यलं प्रसंगेन, प्रकृतं

प्रयोजनादि

॥२॥

श्रीप्रज्ञाप-
नोपाङ्गम् ।
॥३॥

प्रस्तुमः, वचगतंजरमरणभए सिद्धे अभिवंदिऊण तिविहेणं-जरा-वयोहानिलक्षणा मरणं-प्राणत्यागलक्षणं भयमिह-
लोकादि सप्तप्रकारं, तथा चोक्तं-“इहपरलोआआदाणमकम्हआजीवमरणमसिलोए” जरा च मरणं च भयं च जरामरणभयानि,
व्यपगतानि-अपेतानि जरामरणभयानि येभ्यस्ते तथाविधाः, जरामरणभयविप्रमुक्ता इत्यर्थस्तान्, सितं ध्मातमेषामिति सिद्धा-
निर्दग्धानेकभववद्धकर्मधना इति भावना, अत एव च व्यपगतजरामरणभयाः, तत्कारणाभावात्, तान् सिद्धान् अभिवंद्य-आ-
मिमुख्येन वंदित्वा, प्रणम्येत्यर्थः, अनेन समानकर्तृकयोः पूर्वकाले त्वाप्रत्ययविधानाभित्यानित्यैकान्तपक्षव्यवच्छेदमाह, नित्या-
नित्यैकान्तपक्षे तदसंभवात्, तथाहि-अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावो नित्यः, तस्य कथं भिन्नकालक्रियाद्वयकर्तृत्वं, सदा तत्प्रसङ्गात्,
तथा प्रकृत्यैकक्षणस्थितिधर्माऽनित्यः, तस्यापि कथं भिन्नकालक्रियाद्वयकर्तृत्वमवस्थानाभावाद्, अलं विस्तरेण, दिग्मात्रप्रदर्शन-
मेवैतत्, त्रिविधेनेति-मनसा वाचा कायेनेति, अनेन योगत्रयव्यापारविकलं द्रव्यवन्दनमित्याह, वन्दे जिनवरेन्द्रं, यथा भुक्त्वा
ब्रजामि एवं सिद्धानभिवंद्य वन्दे जिनवरेन्द्रं, तत्र जिनाश्चतुर्विधाः-श्रुतावधिमनःपर्यायकेवलजिनाः, तत्र केवलजिनत्वादयं
जिनवरः, यतश्चान्येऽपि सामान्यकेवलिनो यथा तीर्थकरास्तथाविधा विद्यन्ते अयं तु प्रकृष्टपुण्यस्कंधरूपतीर्थकरनामकर्मोदयात्ती-
र्थकरो बभूव अतो जिनवराणामिन्द्रो जिनवरेन्द्रस्तं, किंभूतं?-‘त्रैलोक्यगुरुं’ गृणाति शास्त्रार्थमिति गुरुः त्रैलोक्यस्य गुरुर्त्रैलोक्य-
गुरुस्तं, तथा च भगवानधोलोकनिवासिभवनपतिदेवेभ्यः तीर्थग्लोकनिवासिव्यंतरनरपशुविद्याधरज्योतिष्केभ्यः ऊर्ध्वलोकनिवासि-
वैमानिकदेवेभ्यश्च धर्ममादिदेश, अथवा त्रैलोक्यगुरुं-त्रैलोक्यस्वामिनं, तत्र सर्व एव ऋषभादयस्तीर्थकरा यथोक्तगुणोपेता
अत आह-‘महावीरं’ ‘शूर वीर विक्रांता’विति कषायादिशत्रुजयात् महाविक्रान्तान्महावीरः, ‘ईर गतिप्रेरणयो’रित्यस्य वा विष्-

प्रयोजनादि

॥३॥

श्रीप्रज्ञाप-
नोपाङ्गम् ।
॥४॥

र्व्वस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वेह शिवमिति वीरः, महांश्चासौ वीरश्च महावीरस्ते । आह—प्रपञ्चभादौ न व्युदस्य महा-
वीरवन्दनं किमर्थं ?, उच्यते, वर्त्तमानतीर्थाधिपतित्वादासन्नोपकारित्वाच्चेति । आसन्नोपकारित्वं कथमिति चेत्, उच्यते, यतः
'सुयरयण'गाहा, द्विविधानि रत्नानि भवन्ति—द्रव्यरत्नानि भावरत्नानि च, तत्र द्रव्यरत्नानि वैदूर्यमरकतेन्दुनीलादीनि, भाव-
रत्नानि तु श्रुतव्रतादीनि, भावरत्नैरिहाधिकारः, श्रुतरत्नानां निधानं, निधानमिव निधानं तत्प्रभृताश्रयत्वात्, जिनवरेण—केवललिना,
किंभूतेन ?—भव्यजननिवृत्तिकरेण, तत्रानादिपारिणामिकमव्यभावयुक्तो मोक्षगमनयोग्यो भव्यजनो निवृत्तिः—निर्वाणं भव्य-
जनस्य सम्यग्दर्शनादिनिवृत्तिमार्गकरणशीलो भव्यजननिवृत्तिकरः, कारणे कार्योपचारात्, अथवा लोकानुसरणादिना भव्यजन-
निवृत्तिकरस्तेन, आह—वीतरागद्वेषमोहत्वात् किमित्यभव्यजननिवृत्तिं न करोति ?, उच्यते, अभव्यानामेतत्स्वभावाद्, उक्तं च
वादिमुख्येन—“सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य, यल्लोकबांधव ! तवापि खिलान्यभूवन् । तच्चाद्भुतं खगकुलेष्विह तामसेषु,
सूर्याश्वो मधुकरीचरणावदाताः ॥१॥” ‘उपदर्शिते’ति उप—सामीप्येन दर्शिता उपदर्शिता, उपदिष्टेत्यर्थः । प्रज्ञापनं प्रज्ञापना—प्ररूप-
णेति भावना, प्रज्ञाप्यन्तेऽनया जीवादयो भावा इति वा प्रज्ञापना, सर्वभावानामिति सर्ववत्त्वानां—जीवाजीवाश्रवबन्धसंवरनिर्जरा-
मोक्षाणां, तथा चास्यां षट्त्रिंशत्पदानि, तत्र प्रज्ञापनावहुवक्तव्यताविशेषाचरमपरिणामपदेषु जीवाजीवानां प्रज्ञापना, तथा प्रयोग-
क्रियापदयोस्त्वाश्रवस्य, कायवाङ्मनःकर्मयोगस्य आश्रववचनात्, तथा ‘इन्द्रियकषायाव्रतक्रिया०’ वचनात्, तथा कर्मप्रकृति-
पदे बन्धस्य, तथा समुद्घातपदे केवलिसमुद्घातप्ररूपणायां संवरनिर्जरामोक्षाणां त्रयाणामपि, शेषपदेषु तु स्थानादिषु कचित्कस्य-
चिदिति । अथवा ‘सर्वभावाना’मिति द्रव्यक्षेत्रकालभावानामिति, एतावच्च प्रज्ञापनीयं, नान्यदस्तीत्यर्थः । तत्र प्रज्ञापनापदे

प्रयोजनादि

॥४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥६॥

नादावुपन्यासः क्रियत इति, आह-कुतोऽयमनियम इति गम्यते ? उच्यते, इदमेवाध्ययनं ज्ञापकमिति, तथा नद्यध्ययनादिव-
दर्शनादित्यलं प्रसंगेन, चित्रार्थाधिकारयुक्तत्वात् चित्रं, श्रुतमेव खं२, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादो दृष्टिपातो वा तस्य निष्यंद इव
निष्यंदः तत् यथा वर्णितं-कथितं भगवता श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनेन्द्रभूतिप्रभृतीनां अहमपि तथा वर्णयिष्यामि । आह-कथं छत्र-
स्थस्य तथा वर्णयितुं शक्तिरिति, अत्रोच्यते, सामान्येनाभिधेयपदार्थवर्णनमधिकृत्यैवमभिधानाददोषः, तथा चाहमपि तथा वर्ण-
यिष्यामि, किमुक्तं भवति ?-तदनुसारेण, न स्वमनीषिकयेति भावार्थः । इह च षट्त्रिंशत् पदानि भवन्ति, पदं प्रकरणमर्थाधिकार
इति पर्यायाः, तानि चामूनि-‘पणवण’ गाहा ‘भासा’ गाहा ‘ओगाहणा’ गाहा ‘आहारे’ गाहा, एतद्गाथाचतुष्टयसंगृही-
तानि षट्त्रिंशद्, एतेषु च जीवादीनां पदार्थानामनेकधा स्वरूपकथनं, तत्र प्रज्ञापनावहुवक्तव्यविशेषचरमपरिणामपदेष्वित्यादि ‘प-
णवणा सन्वभावाणं’ति गाथाऽवयवव्याख्यानाद्भावनीया, पदोपन्यासानंतरमिदमादिषुत्रं-‘से किं तं पणवणा ?’ अथास्य
सूत्रस्य कः प्रस्ताव इति, उच्यते, प्रश्नसूत्रमिदं, एतच्चादावुपन्यस्यन्निदं ज्ञापयति-पृच्छतो मध्यस्थस्य बुद्धिमतोऽर्थिनो भगवदहं दुपदि-
ष्टतत्त्वप्ररूपणा कार्या, नान्यस्य, तथा चोक्तं-“मध्यस्थो बुद्धिमानर्थी, श्रोता पात्रमिति स्मृतः ।” तत्र सेशब्दो मागधदेशीप्रसिद्धो
निपातस्तत्रशब्दार्थे, अथशब्दार्थे वा द्रष्टव्यः, स च वाक्योपन्यासार्थ इति, किमिति परिप्रश्ने, तावदिति क्रमोद्योतने, प्रज्ञापनेति
प्राग्वत्, ततश्चायं समुदायार्थः-तिष्ठंतु स्थानादीनि, तत्र किं तावत्प्रज्ञापना ?, वस्त्वितिवाक्यशेषः, अथवा प्राकृतशैल्या ‘अभिधे-
यवह्निगवचनानि भवन्ती’ति न्यायादेवं द्रष्टव्यं-तत्र का तावत् प्रज्ञापनेति, एवं सामान्येन केनचित् प्रश्ने कृते सति भगवान् गुरुः
शिष्यवचनानुरोधेबादरार्थं किञ्चिच्छिष्योक्तं प्रत्युच्चार्याह-‘पणवणा दुविहा पणवणा’ अनेन चागृहीतशिष्याभिधानेन निर्व्व-

पदमानं

॥६॥

श्रीप्रज्ञा०
धोहारि०
१ प्रज्ञा०
॥५॥

जीवाजीवद्रव्याणां, तथा स्थानपदे जीवाजीवाधारस्य क्षेत्रस्य, तथा स्थितिपदे नारकादिस्थितिनिष्प्रणात् कालस्य, शेषपदेषु संख्या-
ज्ञानादिपर्यायव्युत्क्रांत्युच्छ्वासादीनां भावानामिति । अस्याश्च गाथायाः 'अज्ज्ञातमिणं चित्त'मित्यनया गाथया सहामिसंबंधः ।
अतश्च येनेयं सत्त्वानुग्रहाय श्रुतसागरादुद्धृता असावप्यासन्नतरोपकारित्वादसद्विधानां नमस्कारार्ह इत्यतस्तद्विषयमिदमपांतराल
एवान्यकर्तृकं गाथाद्वयमिति । 'वायगबर' गाथा, वाचकाः-पूर्वविदः, वाचकाश्च ते वराश्च वाचकवराः, वाचकप्रधाना इत्यर्थः,
तेषां वंशः-प्रवाहो वाचकवरवंशस्तस्मिन् त्रयोविंशतितमेन, तथा च सुधर्मादारभ्य आर्यश्यामस्त्रयोविंशतितम एव, किंभूतेन ?-
धीः-बुद्धिस्तया राजते इति धीरः, धीरश्चासौ पुरुषश्चेति समासस्तेन, तथा दुर्द्धराणि-प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि पंच महाव्रतानि
धारयतीति दुर्धरधरस्तेन, तथा मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिस्तेन मुनिना, विशिष्टसंधि(बुद्धि)समन्वितेन । तथा चाह-पूर्व-
श्रुतेन समृद्धा-बुद्धिमुपागता बुद्धिर्यस्य स तथोच्यते तेन, आह-यो वाचकवरवंशांतर्गतः तस्य पूर्वश्रुतसमृद्धा बुद्धिर्भवत्येव, सत्यं,
किन्तु तथाप्याधिक्यप्रदर्शनार्थत्वाच्च दोषः, तथा च चतुर्दशपूर्वविदामपि मतिमधिकृत्य षट्स्थानकं वक्ष्यति । श्रुतमेवानोरपार-
त्वात् सुभाषितरत्नयुक्तत्वाच्च सागरः श्रुतसागरस्तस्मात् 'वीणेऊण'चि देशीपदं सांप्रतकालीयपुरुषयोग्यं वीनयित्वेत्यर्थः, येन
श्रुतरत्नं प्रज्ञापनोपांगमिदमेव उत्तमं-प्रधानं, न शेषश्रुतरत्नापेक्षया, किंतु स्वरूपत एव, दत्तं-संपादितं । कस्यै ?-शिष्यगणाय-
शिष्यसंघाय, प्राकृतशैल्या चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । भगः खल्वैश्वर्यादिलक्षणः सोऽस्यास्तीति भगवान् तस्यै भगवते नमः, कस्यै ?-आराद्ध यातः
सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यः आर्यश्चासौ श्यामश्चेति समासस्तस्यै । अधुनोक्तसंबन्धैवेयं गाथा-'अज्ज्ञायण'मित्यादि, अध्ययनमिदं
प्रज्ञोपनोपाङ्गाख्यं, आह-यद्यध्ययनं किमित्युत्पन्नमाद्यनुयोगद्वारोपन्यासोऽस्यादौ न क्रियत इति, उच्यते, नायं नियमो यदध्यय-

कर्तृवर्णनं

॥५॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥७॥

चनसूत्रेणैतदाह—न सर्वमेव सूत्रं गणधरप्रश्नतीर्थकरनिर्व्वचनरूपं, किं तर्हि ?, किञ्चिदेवं, बाहुल्येन तु तद्रूपमेव, तथा चोक्तं—“अत्थं
भासइ अरहा सुत्तं गुंथंति गणहरा निउण”मित्यादि, अलं विस्तरेण, प्रकृतं प्रस्तुतम्, प्रज्ञापनेति पूर्व्ववत्, द्विविधा—द्विप्रकारा प्रज्ञप्ता—
प्ररूपिता, यदा तीर्थकरगणधरा एवैवमाहुस्तदाऽयमर्थोऽवसेयः—अन्यैरपि तीर्थकरगणधरैरिति, यदा पुनरन्यः कश्चिदाचार्यस्तन्मता-
नुसारी तथा तदा तीर्थकरगणधरैरेवेति । द्वैविध्यमुपदर्शयन्नाह—‘तंजहा जीवपण्णवणा य अजीवपण्णवणा य’ तद्यथेति
वक्ष्यमाणभेदकथनोपन्यासार्थः, जीवंति जीविष्यंति जीवितवन्तश्चेति जीवाः—सुखदुःखविज्ञानोपयोगलक्षणाः, जीवानां प्रज्ञापना
जीवप्रज्ञापना, न जीवा अजीवाः, जीवलक्षणविकला इत्यर्थः, तेषां प्रज्ञापना अजीवप्रज्ञापना, अत्र चकारौ द्वयोरपि प्राधान्यरूपाप-
नार्थौ, नेहान्यतमस्य गुणभावः, एवं सर्वत्राक्षरगमनिका कार्या, एवं सामान्येन प्रज्ञापनाद्वये उपन्यस्ते सति विशेषतः स्वरूपमनव-
गच्छन्नाह—‘से किं तं अजीवपण्णवणा,’ आह ‘यथोद्देशस्तथा निर्द्देश’ इति न्यायात् किमन्यथा प्रश्नसूत्रोपन्यास इति ?, उच्यते,
अल्पतरवक्तव्यत्वादजीवप्रज्ञापनायाः, अथवा अस्ति पूर्व्वानुपूर्वी अस्ति पश्चानुपूर्वीति न्यायप्रदर्शनार्थमिति, एवमन्यत्राप्यालोच्य वक्त-
व्यं, अधुना निर्व्वचनसूत्रमाह—‘अजीवपण्णवणा दुविहा पण्णत्ते’त्यादि, निगदसिद्धं यावत् ‘अरुवीअजीवपण्णवणा दसवि-
हा पण्णत्ता’अरूपिणश्चेति समासः, अरूपिणः—अमूर्त्ताः, तामेव दशविधतां निर्द्देशयन्नाह—‘तद्यथे’ति वक्ष्यमाणभेदकथनोपन्यासार्थः,
धर्मास्तिकायः, तत्र जीवपुद्गलानां स्वाभाविके क्रियावच्चे तत्परिणतानां तत्स्वभावधारणाद्धर्मः अस्तयः—प्रदेशाः अस्तीनां कायो-
ऽस्तिकायः, प्रदेशसंघात इत्यर्थः, धर्मश्चासावस्तिकायश्चेति समासः, अनेन सकलमेव तदवयविद्रव्यमाह, तथा धर्मश्चासावस्तिका-
यस्य देशः, देश इति तस्यैव बुद्धिपरिकल्पितो द्वादिविभागः, तथा धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, प्रकृष्टा देशाः प्रदेशाः—निर्विभागा भागा

अजीव-
प्रज्ञा०

॥७॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥८॥

इत्यर्थः, ते चासंख्येया इतिकृत्वा बहुवचनं, अनेन चावयव्यवयवयोर्मैदामेदमाह । तथा अधर्मास्तिकायः, तत्र जीवपुद्गलानां आसावस्तिकायश्चेति समासः, शेषं भावितार्थं यावदधर्मास्तिकायस्य प्रदेशा इति । तथा आकाशास्तिकायः, तत्र सर्वद्रव्यस्वभावनाकाशभावमेव यांति, अमिविधौ तु सर्वभावव्यापनाद्, आकाश एव भवन्ति सर्वे भावाः, अस्त्यः-प्रदेशाः-अस्तीनां कायोऽस्तिकायः, प्रदेशसंघात इत्यर्थः, आकाशश्चासावस्तिकायश्चेति विग्रहः, शेषं भावितार्थं यावदाकाशास्तिकायप्रदेशा इति, नवरं अनन्ता इतिकृत्वा बहुवचनं, तथा अद्वासमयः, अद्वेति कालस्याख्या, अद्वा चासौ समयश्चेति समासः, अथवा अद्वायाः समयः २, समयो-निर्विभागः काल इत्यर्थः, तथा चोक्तं-‘कालः परमनिकृष्टस्समयाख्य’ इत्यादि, अयं चैक एव, वर्तमान इतिकृत्वा कायत्वाभावात् इति, अतो देशप्रदेशकल्पनाऽभाव इति, तथा चातीतानागतौ समयौ न स्त एव, विनष्टानुत्पन्नत्वात्, भावे चातिप्रसंगात्, अत्राह-बहुवर्तते, कार्यं च परिणाम्यपेक्षाकारणाऽऽयत्ताऽऽत्मलाभं वर्तते, घटादिकार्येषु तथादर्शनात्, तथा च मूर्तिपटमात्रादेव स्यात्, न च भवति, गतिस्थिती अपि जीवपुद्गलाख्यपरिणामिकारणभावेऽपि न धर्माधर्मास्तिकायाख्यापेक्षाकारणमन्तरेण भवत एव, यतश्चावीक्ष्यतेऽतस्तत्सत्ता गम्यत इति । ततश्चायं भावार्थः-गतिपरिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टम्भको धर्मास्तिकायो मत्स्यानामिव जलं, तथा स्थितिपरिणामपरिणतानां च स्थित्युपष्टम्भकोऽधर्मास्तिकायो मत्स्यादीनामिव मेदिनी विवक्षया जलं वा, प्रयोगश्च

अरूप्य-
जीवाः

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥९॥

गतिस्थिती अपेक्षाकारणवत्यौ कार्यत्वात् घटवत्, विपक्षैलोक्यशुषिरमभावो वेत्यलं प्रसंगेन, गमनिकामात्रमेतत् । आह-आकाशा-
स्तिकायसत्ता कथमवगम्यते?, उच्यते, अवगाहदर्शनात्, तथा चोक्तं-“अवगाहलक्षणमाकाश”मिति, आह-कालसत्ता कथमव-
गम्यते?, उच्यते, बकुलचंपकाशोकादिपुष्पफलप्रदानस्यानियमेनादर्शनात्, नियामकश्च काल इति, आह-इत्थमेव क्रमेण धर्मास्ति-
कायाद्युपन्यासः किमर्थम्?, उच्यते, धर्मास्तिकायादिपदस्य मांगलिकत्वात् प्रथमं धर्मास्तिकायोपन्यासः, पुनर्धर्मास्तिकायप्रति-
पक्षत्वादधर्मास्तिकायस्य, पुनस्तदाधारत्वादाकाशास्तिकायस्य, पुनरजीवत्वसाम्यात् समयस्य, अथवा लोकालोकव्यवस्थाहेतुत्वात्
प्रथमं धर्माधर्मास्तिकाययोः, तथा चोक्तं-“धर्माधर्मा लोकाव्यवस्थाहेतू” तथाऽन्यत्राप्युक्तं-“जीवादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति
यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥१॥ धर्माधर्माविभुत्वात् सर्वत्र च जीवपुद्गलविचारात् । नालोकः
कश्चित् स्यान्न च सम्मतमेतदार्याणाम् ॥२॥ तस्माद्धर्माधर्माववगाहौ व्याप्य लोकखं सर्वम् । एवं हि परिच्छिन्नः सिद्ध्यति लोकस्त-
दविभुत्वात् ॥३॥” पुनर्लोकालोकव्यापित्वादाकाशास्तिकायस्य, पुनर्लोकेऽपि समयासमयक्षेत्रव्यवस्थाकारित्वादद्वासमयस्य, एवमा-
गमानुसारेणान्यदपि युक्त्यनुपाति वक्तव्यमित्यलं प्रपंचेन, ‘सेत्तं अरूविअजीवपण्णवणा’ सा तावदियमरूप्यजीवप्रज्ञापना । पुन-
राह विनेयः-‘से किं तं रूविअजीव०?’ इत्यादि, रूपिणश्च तेऽजीवाश्चेति समासः, मूर्ता इत्यर्थः, तत्र स्कन्धा इति बहुवचननिर्देशोऽनन्त-
स्कन्धसत्ताज्ञापनार्थः, उक्तं च-‘दव्वतो णं पोग्गलत्थिकाये अणंते’ इत्यादि, स्कन्धदेशा बुद्धिपरिकल्पिताः, स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिण-
तानामेव द्व्यादिविभाग इति, स्कन्धप्रदेशा बुद्धिपरिकल्पिताः स्कन्धत्वपरिणतानामेव प्रकृष्टा देशाः, परमाणव इत्यर्थः, परमाणुपुद्गलाः
स्कन्धत्वबन्धविकलाः, केवला इत्यर्थः, ते स्कन्धादयः समासतो यथासंभवं पंचविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-वर्णपरिणता इत्यनेन

क्रमहेतुः

॥९॥

श्रीमद्भा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥१०॥

त्रैकालिकीं वृत्तिमाह, परिणमंति परिणस्यन्ति चेति, तथा चोक्तं—“भवति स नामातीतः प्राप्तो यो नाम वर्तमानत्वम्। एष्यं भवति यः प्राप्स्यति वर्तमानत्वम् ॥१॥” शेषं कण्ठ्यं यावत् ‘जे फासतो ककुत्तडफासपरिणता’ इति, अत्रावधीकृतस्पर्शप्रतिपक्ष-
निषेधेन स्कन्धाः विशिष्टैकपरिणामपरिणता एव चतुःस्पर्शा गृह्यन्ते, ततश्च वक्ष्यमाणस्कन्धविशेषविषयमेवेदं द्रष्टव्यं, केषांचित् पुनर्बादराणां गता(त्या)युर्देहस्कन्धानामिवापान्तरालस्कन्धमेदात् कृष्णाद्यशेषवर्णसंभवादष्टस्पर्शताऽप्यविरुद्धैव, तथा च देहस्कन्ध एव
लोचने स्कन्धः कृष्णस्तदन्तर्गत एव च कश्चिल्लोहितः अन्यः शुक्ल इत्यादि भावना, देहापेक्षया पुनरसावेकः स्कन्ध एव, तथा-
परिणामादिति, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् ‘से किं तं जीवपण्णवणा,’ इत्यादि, अत्र संसरणं संसृतिर्वा संसारः—तिर्यङ्मरनारकामर-
भवानुभूतिलक्षणस्तं समापन्नाः, संसारे वर्तत इत्यर्थः, असंसारो—मोक्षस्तं समापन्नाः असंसारसमापन्नाः, मुक्ता इत्यर्थः, शेषं
निगदसिद्धं यावत् ‘अणंतरसिद्ध’ इत्यादि, तत्रानन्तरसिद्धाः सिद्धत्वप्रथमसमयवर्तिनस्ततोऽन्ये परम्परसिद्धा इति, ‘से किं तं अणं-
तरसिद्धअसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा ?, जीवपण्णवणा पनरसविहा पण्णत्ता’ यत् उपाधिभेदादनन्तरसिद्धाः पञ्च-
दशविधाः संभवन्ति, तथा चाह—‘तंजहा—तित्थसिद्धा’ इत्यादि, तत्र तीर्थे सिद्धास्तीर्थसिद्धाः, तीर्थे पुनश्चतुर्वर्णः श्रमणसंघः
प्रथमगणधरो वा, तथा चोक्तं—“तित्थं भंते ! तित्थं ? तित्थगरे तित्थं ?, गोयमा ! अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे, तित्थं पुण् चावण्णुणे
समणसंघो” इत्यादि, ततश्च तस्मिन्नुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः, अतीर्थे सिद्धा अतीर्थसिद्धाः, तीर्थान्तरे सिद्धा इत्यर्थः, श्रूयते च—“लि-
णंतरे साहुवोच्छेदो” चि, तत्रापि जातिसरणादिनाऽवाप्तापवर्गमार्गाः सिद्ध्यन्त एव, मरुदेवीप्रभृतयो वा अतीर्थसिद्धाः, तदा तीर्थ-
स्यानुत्पन्नत्वात्, तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरा एव संतो ये सिद्धाः, अतीर्थकरसिद्धाः अन्ये सामान्यकेवलिनः, ‘स्वयंबुद्धसिद्धाः’

सिद्धमेवा

॥३०॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥११॥

स्वयंबुद्धाः संतो ये सिद्धाः, 'प्रत्येकबुद्धसिद्धाः' प्रत्येकबुद्धाः संतो ये सिद्धा इति, अथ स्वयंबुद्धप्रत्येकबुद्धयोः कः प्रतिविशेषः ? इति, उच्यते-बोध्युपधिश्रुतलिङ्गकृतो विशेषः, तथाहि-स्वयंबुद्धाः बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव बुध्यन्ते, प्रत्येकबुद्धास्तु न तद्विरहेण, श्रूयते च बाह्यवृषभादिप्रत्ययसापेक्षतया करकण्वादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधिरिति, उपधिस्तु स्वयंबुद्धानां द्वादशविधः पात्रादिः, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्रावरणवर्ज्यः, स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीते श्रुतेऽनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु नियमतो भवत्येव, लिङ्गप्रतिपत्तिः स्वयंबुद्धानां आचार्यसंनिधावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रयच्छतीत्यलं विस्तरेण । 'बुद्धबोधितसिद्धाः' बुद्धाः-आचार्यास्तै-बोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते इह गृह्यन्ते, एते च सर्वेऽपि केचित् स्त्रीलिङ्गसिद्धाः केचित् पुंलिङ्गसिद्धाः केचिन्पुंसकलिङ्गसिद्धा इति, आह-किं तीर्थकरा अपि स्त्रीलिङ्गसिद्धाः भवन्ति ?, भवन्तीत्याह, यत उक्तं सिद्धप्राभृते-"सर्व्वथोवा तित्थकरीसिद्धा, तित्थकरितित्थे णोतित्थगरिसिद्धा संखेज्जगुणा, तित्थगरितित्थे णोतित्थगरिसिद्धा संखेज्जगुणा" इति, न नपुंसकलिङ्गे, प्रत्येकबुद्धास्तु पुंलिङ्ग एव, खलिङ्गसिद्धाः द्रव्यलिङ्गं प्रति रजोहरणगच्छ(गुच्छक)धारिणः, अन्य-लिङ्गसिद्धाः(परिव्राजकादिलिङ्गेन)'अणेगसिद्धा' इति एकस्मिन्नेव समये अष्टशतं यावत् सिद्धं, यस्मादाह-"बत्तीसा अडयाला सट्ठी वावत्तरी य बोद्धव्वा । चुलसीई छण्णउती दुरहियमडुत्तरसयं च ॥१॥" सेत्तं अणंतरसिद्धअसंसारसमावण्णजीवपण्ण-वणा । 'से किं तं परंपरं ?' इत्यादि, न प्रथमसमयसिद्धा अप्रथमसमयसिद्धाः परंपरसिद्धविशेषणप्रथमसमयवर्त्तिनः, सिद्धत्व-द्वितीयसमयवर्त्तिन इत्यर्थः, आदिषु तु द्विसमयसिद्धादयः प्रोच्यन्ते, यद्वा सामान्येनाप्रथमसमयसिद्धामिधानं विशेषतो द्विसमया-दिसिद्धामिधानमिति, शेषं प्रकटार्थं यावत् "तंजहा एगिंदिया" इत्यादि, इन्द्रो-जीवस्तस्य जीवस्य लिङ्गमिन्द्रियं, एकमिन्द्रियं

सिद्धमेदाः

॥११॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥१२॥

येषां ते एकेन्द्रियाः, एवं द्वाविन्द्रियौ येषामित्येवमक्षरगमनिका कार्या, एतदुक्तं भवति-स्पर्शनेन्द्रियावरणक्षयोपशमे शेषेन्द्रियावरणे च वर्तमाना द्विविज्ञानसंयुक्ताः द्वीन्द्रियाः, स्पर्शनरसनेन्द्रियावरणक्षयोपशमे शेषेन्द्रियावरणे च वर्तमाना द्विविज्ञानसंयुक्तास्त्रीन्द्रियाः, स्पर्शरसनघ्राणचक्षुरिन्द्रियावरणक्षयोपशमे शेषेन्द्रियावरणे च वर्तमानाश्चतुर्विज्ञानसंयुक्ताश्चतुरिन्द्रियाः, स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रेन्द्रियावरणक्षयोपशमे वर्तमानाः पंचेन्द्रिया इति । 'से किं तं एगिंदिया १, २ पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-पुढविकाइए' इत्यादि, तत्र पृथिव्येव कायः पृथिवी वा कायो येषां ते पृथिवीकायाः, त एव पृथिवीकायिकाः, एवं शेषा अपि वक्तव्याः, 'से किं तं पुढविकाइए' इत्यादि, इह च सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः, बादरनामकर्मोदयाच्च बादराः, नत्वापेक्षिकं बादरसूक्ष्मत्वमिति, पर्याप्तिकापर्याप्तकमेदचित्तायां तु पर्याप्तिर्नाम शक्तिः सामर्थ्यविशेष इत्यर्थः, सा च पुद्गलद्रव्योपचयादुत्पद्यते, 'तओ छ पज्जत्तीओ आहार० सरीर० इदिंय० आणापाण० भास० मणोपज्जत्ती वे'ति, तत्रैकेन्द्रियाणां चतस्रो विकलेन्द्रियाणां असंज्ञिनां च पञ्च संज्ञिनां षट् तत्र आहारपर्याप्तिर्नाम खलरसपरिणामनसत्ती आहारपज्जत्ती, सप्तधातुतया रसस्य परिणामनशक्तिः शरीरपर्याप्तिः, पंचानामिन्द्रियाणां श्रोत्रान् पुद्गलान् गृहीत्वाऽनाभोगनिर्वर्तितेन वीर्येण तद्भावनयनशक्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः, आणापाणजोगे पुग्गले घेत्तूण तथा परिणामेत्ता आणापाणनिसिरणसत्ती आणापाणपज्जत्ती, वइजोगे पोग्गले घित्तूण भासत्ताए परिणमित्ता वइजोगत्ताए निसिरणसत्ती भासापज्जत्ती, एणो जोगे पोग्गले घित्तूण मणत्ताए य परिणामेत्ता मणजोगत्ताए निसिरणसत्ती मणपज्जत्ती । एयाओ पज्जत्तीओ पज्जत्तगनामकम्मोदएण णिब्बत्तिजंति, तं जेसिं अत्थि ते पज्जत्तया, अपज्जत्तयणामकम्मोदएण अणिवत्ताओ जेसिं अत्थि तेऽपज्जत्तया, एयाओ पज्ज

एकान्द्रियायाः

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥१३॥

त्तीओ जुगवं आढप्पंति, अंतोमुहुत्तेण य निव्वत्तिजंति, तह आहारपज्जत्तीए निव्वत्तिकालो समय एव, कंहं?, मण्णति, जम्हा आहारपदे बितिए उद्देसए सुत्तं—“आहारपज्जत्तीए अपज्जत्तए णं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ?, गोयमा ! णो आहारए, अणाहारए,” सो य विग्गहे आहारपज्जत्तीए अपज्जत्तओ लब्भति, जदि पुण उववायखेत्तपत्तोऽवि आहारपज्जत्तीए अपज्जत्तओ होज्जा तो एवं वागरणं होज्जा—गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए, जहा सरीरादिपज्जत्तीसु सिय आहारए सिय अणाहारए, सेसाओ पुण असंखेज्जसमइयाओ अंतोमुहुत्तेण निव्वत्तिजंति” शेषं प्रकटार्थं यावद् ‘बादरकाए मणिविहाणा गोमेज्जया’ इत्यादि, अत्र मणिविहाणेत्ति गोमेज्जगाइहिं संबज्जति, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् ‘तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ते’ त्यादि,’ असंप्राप्ता वर्णादीन् विशेषान्, वर्णदिशविभागो भवति बादराणां, ते च उच्छ्वासपर्याप्त्याऽपर्याप्ता एव म्रियन्ते, नतु शरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्यां, यस्मादागामिभवायुष्कं बद्ध्वा म्रियन्ते, तच्च शरीरेन्द्रियादिपर्याप्त्या पर्याप्तानां बध्यत इति, असंप्राप्ता वर्णादीनित्येके, एतच्च किल शरीरादिपर्याप्तिप्रतिषेधविधिभ्यां शरीरमात्रापेक्षत्वाच्च वर्णादीनां न युज्यत इत्यतोऽसंप्राप्ताः पर्याप्तिं साकल्येनेत्यन्ये, ‘तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा’ इत्यादि, वर्णदिशेन वर्णमेदविवक्षयेत्यर्थः, एवं गन्धादिष्वपि वक्तव्यं, ‘सहस्सग्गसो विहाणा’ इति, सहस्राग्रसो मेदाः ‘संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसतसहस्साइं’ति, संख्येया योनिद्वारलक्षा इत्यर्थः, अत्र चैकविशिष्ट-वर्णादियुक्ताः संख्यातीता अपि स्वस्थाने व्यक्तिमेदेन योनयः जातिमधिकृत्यैकैव गण्यते अतः संख्येयत्वमविरुद्धमिति, ‘पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति’ति व्युत्क्रामन्ति—उत्पद्यन्ते, ‘जत्थ य एगो’ इत्यादि, यत्रैकः पर्याप्तक उत्पद्यते तत्र तन्निश्रयैव नियमेनासंख्येयाः पर्याप्तका इति, शेषं निगदसिद्धं यावत् ‘हरतणुए’त्ति, भूमीउ चडेऊण गोधूमंकरादिषु त्रिदुबंधो

पर्याप्तिः

॥१३॥

श्रीमन्महा०
श्रीहारि०
१ प्रश्ना०
॥१४॥

हरतणुजो, सुद्रोदकं नद्यादिषु, 'इंगाले'ति तत्राङ्गारः-खादिरादिः प्रतीतः ज्वाला अनलसंघा मसृणाभिः
अर्चिः अनलाप्रतिबद्धा, प्रदीपशिखेति चान्ये, अलातं-उल्मुलकं शुद्धाग्निरयस्विष्ठादौ, शेषं प्रकटार्थं यावत्
यो वाति, वातोद्भ्रमोऽनवस्थितः वातोत्कलिका समुद्रोत्कलिकेव, वातमण्डलिका वातोली, उत्कलिकावात
डलिकादिमिरिति, गुंजावातो गुंजनशब्दं वाति, शंखावातोऽसुभनिष्ठुरः, संवर्त्तकवातस्तृणादिसंवर्त्तनस्वभावः
णामो रत्नाद्यधोवर्त्ती, तनुवातो विरलः, शुद्धवातो मन्दस्तिमितः, दहयाद्गतमन्ये, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् 'एतेसि
संखेज्जजीवे'त्यादि, मूलाः-प्रसिद्धा कन्दहेट्टा य पसरंति, तदुवरि कंदा प्रसिद्धा चेव, खंधो-गुंठो तथा-छल्ली साला-साहा पवाला-
अङ्कुरा, शेषं सुगमं यावत् 'सेत्तं कुहणा' एत्थ य जत्थेगत्थ रुक्खादिणाममेगं घित्तूण पुणोऽवि अन्नत्थ तं चेव गेण्हति तत्थ
मिन्नजातीओ सरिसणामो अन्नो चेव दट्ठव्वो, अण्णे भणंति-किलेगोवि अणेगजातीओ कोइ होति, सो अण्णेषुपि णिदिसिज्जति
ण दोसो । णाणाविहसंठाणरुक्खाणं एगजीविया पत्ता केसिंचि, अतिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमपवादमाह-'खंधोऽवि एगजीवो' इत्यादि,
किलक्षणाः पुनः प्रत्येकतरवो भवंति ? इत्यत आह-'जह सगल'गाहा, यथेति दृष्टान्तोपन्यासार्थः, सकलसर्षपाणां श्लेषमिश्री-
कृतानां वर्तिता-वलिता वर्तिता । तस्यां च वर्त्तौ प्रत्येकप्रदेशाक्रमणेन सिद्धार्थकाः स्थिताः तामन्योऽन्यानुवेधभाजः स्युः,
श्लेषग्रहणं तु प्रतिबंधाचारप्रतिपत्तये, यथाऽसौ वर्त्तितस्तथा प्रत्येकतरुशरीरसंघातः, यथा सिद्धार्थकास्तथा तदधिष्ठायिनो
जीवाः, यथा श्लेषमिश्रीभावविमिश्रिताः तथा रागद्वेषप्रचितपुद्गलोदयविमिश्रिता जीवाः, पश्चिमाद्धेन गाथायां उपन्यस्तदृष्टान्तेन
सह साम्यं प्रतिपादितं, तथेति शब्दोपादानादिति । 'जह वा तिल' गाहा, तिलपर्पट एव तिलपर्पटिका देशीशैल्याऽमि-

अग्न्यादि-
रेताः

॥१४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥१५॥

धीयते, शेषं पूर्वगाथातुल्यमेव भावनीयमिति, शेषं सुगमं यावत् 'चकार'मित्यादि, चक्राकारा मङ्गा ये मूलकन्दत्वक्पत्रपुष्प-
फलादयस्तेन ताः, ग्रन्थिरिति च-गच्छस्थानं तच्च, तेषां, श्वेतिका पर्वणः श्लेषवद्वर्तिकाछेद इव घनं भवति, न विषमच्छेदमुद्दतुरं
वा, सरीरं मूलसंगवदिति, अथवा पृथिवीसदृशच्छेदं यच्चदनन्तमिति, सूर्यकिरणनिकरप्रतप्तकेदारतरिकाप्रतरखण्डसममंगं, अनंत-
जीवं विजानीहि तान् । 'गूढछिरागं'ति सुगमं । 'पुष्पा जला ये'त्यादि, अतिशुक्तकादिपुष्पाणि वृत्तवद्धानि जात्यादिषु पुष्पाणि
नालीकावद्धानि, शेषं सुगमं यावत् पिण्डबाहिरेत्यादि, पोक्खरट्टिया-कंठिया मिंजार-फलाणि बलिमोडओ-पर्वपरिवेष्टनं चक्राकारं,
वेढो गिरो कडाहंति एगजीवस्स । 'जोणिभूते' गाहा, योन्या अपरित्यक्ते बीजे, भूतशब्दोऽयमवस्थावाची, योन्यवस्थे बीजे-योनि-
परिणाममजहतीतियावत्, बीजस्य हि द्विविधा अवस्था-योन्यवस्था अयोन्यवस्था च, यदा योन्यवस्थां न जहाति बीजमुज्झितं च
जंतुना तदा योनिभूतमभिधीयते, योनिस्तु जन्तोरुत्पत्तिस्थानमेवमिष्टं तत्रस्थं, जीवपरिणामनशक्तिसंपन्नमित्यर्थः, तस्मिन् बीजे
योनिभूते जीवो व्युत्क्रामति-उपपद्येत स एव-पूर्वको बीजजीवोऽन्यो वा आगत्य तत्रोत्पद्यते, यदा जीवेनायुषः क्षयाद् बीजपरित्यागः
कृतो भवति, तस्य च यदि बीजस्य पुनरम्बुकालाकाशसंयोगस्तदा कदाचित् स एव प्राक्तनो जीवस्तत्रागत्य परिणमेत, कदाचिदन्य
इति, यश्च मूलतया जीवः परिणमते स एव प्रथमपत्रतयाऽपीत्येकजीवकर्तृके मूलप्रथमपत्रे इति यावत्, प्रथमपत्रकं च या असौ बीजस्य
समुच्छ्रूनावस्था भूजलकालापेक्षा सैव प्रथमपत्रव्यपेक्षमर्हति, नियमप्रदर्शनमेतत्, शेषं किसलयादि सकलं नावश्यं मूलजीवविपरिणा-
माविर्भावितमिति मंतव्यं, ततश्च "सब्बोऽवि किसलयो खल्ल उग्गममाणो अणंतओ भणिओ" इत्याद्यपि वक्ष्यमाणमविरुद्धं, मूलपत्र-
निर्वर्चनारंभकाले किसलयत्वाभावात्, आह-प्रत्येकशरीरवनस्पतिकायिकानां शरीरावस्थां प्रति किं प्रत्येकशरीरत्वं सर्वकालमुतावस्था-

मूलप्रथम-
पत्रे

॥१५॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१ प्रज्ञा०
॥१६॥

विशेषे कस्मिंश्चिदनन्तत्वमपि संभवति?, साधारणवनस्पतिकायिकानामपि किमनन्तत्वं सर्वकालमुत प्रत्येकशरीरत्वमपि कदाचित् सं-
भवतीत्यत आह—‘सञ्चोऽवि किसलओ’ इत्यादि, यः सर्वशब्दः अयमपि विशेषवाची, सर्वो वनस्पतिकायः प्रत्येकशरीरः साधारणो
वा किसलयावस्थां प्रति ‘अणंतओ भणिओ,’ स एवानन्तवनस्पतिकायः प्रवृद्धिं गच्छन् अनन्तो वा भवति परितो वा भवति, कंहं?,
भण्णति—अह साधारणसरीरं निव्वत्तियं तदा साधारण एव भवति, अह पत्तेयत्तं ततस्तत् किसलयं परिचमेव भवति, विवड्ढमाणं
पुण अंतोमुहुत्तं, कंहं?, णिओयजीवाण अंतोमुहुत्तं ठिती वणिण्या, तेण अंतोमुहुत्ताओ परेण वड्ढमाणो परिचो होति, अत्र कैचिद्
वर्णयंति—साधारणाधिकारे पठितत्वात् साधारणकिसलयस्यैव ग्रहणमिति, तच्च न, अपिशब्दोपादानादुद्गच्छन्निति च विशेषोपादानात्,
तथा च सति संभवे व्यभिचारे च विशेषणविशेष्यभाव इति वचनात्, तस्मादुभयकिसलयस्यैव ग्रहणमिति। साधारणलक्षणं प्रतिपा-
दयन्नाह—‘समयं’ गाहा, समयं—युगपद् व्युत्क्रान्तानां—उत्पन्नानां समकं तेषां शरीरनिर्वृत्तिर्भवति, समकं च प्राणापानग्रहणं, समकं
उच्छ्वासनिश्वासा तदुत्तरकालभाविनाविति, “एक्कस्स उ” गाहा, एको यदाहारादि गृह्णाति तद् बहूनां ग्रहणं, यद् बहवो गृह्णन्ति
तदपि संक्षेपादेकस्य ग्रहणं, साधारणं—सामान्यं, किं पुनः साधारणं तेषामिति?, उच्यते—आहारः प्राणापानौ चेत्यादि, एकस्मिन्ना-
हारप्रवृत्ते सर्वे प्रवृत्ता भवन्ति, एवं प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानमोक्षप्रवृत्तिरपि भावनीया। “जह अयगोलो” गाहा, निगदसिद्धा॥
“एगस्स” गाहा, नैकादीनामसंख्येयावसानानामनन्ततरुजीवानां शरीराण्युपलभ्यन्ते, कुतः?, अभावात्, न ह्येकादिजीवगृहीतान्य-
नन्तानां शरीराणि संति, अनन्तजीवपिण्डत्वादेव, कथं तर्ह्युपलभ्यास्ते भवन्तीत्यत आह—‘दीसंति’ दृश्यन्ते शरीराणि धादराणि धाद-
रनिगोदानामनन्तजीवानां, सूक्ष्मनिगोदानां तु नोपलभ्यन्ते, अनन्तजीवसंघातत्वे सत्यपि शरीराणीत्यर्थः, निगोदास्तु नियमत

किसलयः

॥१६॥

एवानन्तजीवसंघाता भवन्तीत्याह—“गोला य असंखिजा होंति निगोदा असंखया गोले । एकेको य णिगोदो अणंतजीवो मुणेयव्वो ॥१॥” एतेषां प्रमाणमभिधातुकाम आह—“लोयागास” गाहा ॥ द्वयमपि निगदसिद्धं, नवरमेकगृहान्तर्गतक्षेत्रे प्रदीप-मुणेयव्वो ॥१॥” एतेषां प्रमाणमभिधातुकाम आह—“लोयागास” गाहा ॥ द्वयमपि निगदसिद्धं, नवरमेकगृहान्तर्गतक्षेत्रे प्रदीप-प्रभावस्थानन्यायेन विचित्रपरिणामसंभवाद् भावनीयं । ‘पत्तेय’ गाहा, प्रतरः संहितचतुरस्सीकयलोयस्स घेप्पति, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् खुल्ला गुल्लियाओ, खुल्ला सामुहसंखणका, शेषं सुगमं यावत् ‘सत्त जातिकुलकोडी’त्यादि, अस्य भावना, सत्त जाती कुलकोडीण जोणिप्पमुहा—जोणिप्पवाहा सत्तसहस्सा हवन्ति इति—एवमाशंकायां भगवता परिशूरोदाहरणेण दंसिज्जति, जहा जाती तिरिक्खजाती, तीए कुलाणि किमिकीडविच्छुगाणि, जोणिप्पवाहाणि य एयाणि, तथा च एगजोणिए चेव अणेगाइं कुलाइं भवन्ति, जहा छगणजोणीए कृमिकुलं कीडगकुलं विच्छुयकुलमित्यादि, अथवा किमिजातीकुलं कीडगजातीकुलमित्याद्यपान्तरजातिभावात्, थूरोदाहरणं चेवैतदिति, शेषमनिगूढार्थं यावत् पदावसानं, नवरं वीयावा—जाती शतपदी—गोण्ही कण्णवि—सिवाली आसालिया नाम अंगुलसंख्येयभागकायादिभेदा यावद् द्वादशयोजनानि घोरगृद्धा, समुद्रकवत् स्थितौ पक्षौ गच्छतामपि ततावेव नित्यमनाकुं-चितौ पक्षौ, एष चम्म इति । संक्षेपरुचिदर्शनाधिकारे ‘सहसंमुत्तिय’त्ति, जातिसरणादिना जीवादिपदार्थेषु तत्त्वतो—भावतः श्रद्धानं, ‘णिन्विसमाणकाया’ जे परिहारतवं करेंति, निर्विष्टः कायो यैस्ते निर्विष्टकायाः, केऽपि, परिहारतवो जेहिं कतो आसी ते निविडकाया, ‘पढमसमय’ इति जे तेसिं चेव खीणकसायादीणं विसेसाणं पढमे समए वड्ढंति, ततो बितियादिसमए वड्ढमाणा अपढमसमया इति भण्णंति, तहा चरिमसमय अचरिमसमय इति, जे तेसिं चेव खीणकसायादीणं विसेसाणं अन्त-समए वड्ढंति ते चरिमसमया इति, ये ततो द्विचरिमत्रिचरिमादिसमयेषु वर्तन्ते ते अचरिमा इति, ‘वेमाणिया कप्पोववन्नगा

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
२ स्थानपदं
॥१८॥

कल्पातीता य' तत्र कल्पशब्दः प्रकारवचनः, यत्रेन्द्रसामानिकादिप्रकाराः सन्ति ते कल्पा उच्यन्ते सौधर्मादयस्तेषु ये उत्पन्नास्ते कल्पोपपन्नाः, ते इन्द्रादयः प्रकारा न सन्ति ते कल्पातीताः ग्रैवेयकादय इति ॥

एवं प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां प्रथमपदव्याख्या समाप्तेति ॥

—xx—

साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते—अस्य चायममिसम्बन्धः—प्रथमपदोक्तानामेव पृथिवीकायिकादीनामिह स्थाननिरूपणं क्रियते, तथा चाह—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि, ‘कहिं’ति कस्मिन्, णंशब्दो वाक्यालंकारार्थः ‘भंते’ति भदंत इति परमगुर्वामंत्रणार्थः, वादरपृथिवीकायिकानां पर्याप्तकानां स्थानानि स्वस्थानादीनि प्रज्ञप्तानि—प्ररूपितानि ?, एवं गौतमस्वामिना प्रज्ञे कृते सति भगवानाह महावीरवर्द्धमानः—‘गोयमा ! सङ्घाणेण’मित्यादि, आह—गौतमोऽपि भगवानुपचितकुशलमूलो गणधरस्तीर्थकरभाषितमातृकापदश्रवणमात्रावाप्तप्रकृष्टश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमश्चतुर्दशपूर्वविद्विवक्षितार्थपरिज्ञानसमन्वित एव किमर्थमित्थं पृच्छति ?, तथाहि—न चतुर्दशपूर्वविदः प्रज्ञापनीयं किंचिदविदितमस्ति, यथोक्तं—“संस्वातीतेऽवि भवे साहति जं वा करो तु पुच्छे-ज्जा । ण य णं अणादिसेसी वियाणती एस छउमत्थो ॥१॥” अत्रोच्यते—जानन्तो वाऽन्यत्र विनेयेभ्यः प्रतिषाद्य तत्संश्रत्यय इति निमित्तं पृच्छति, सर्वत्र गणधरप्रज्ञन्तीर्थकरनिर्वचनरूपं वा किंचित् सूत्रमतिकृत्वा इत्थमेव रचयति, स्वल्पानामोगसंभवाद्वा पृच्छति, उक्तं च—“न हि नामानामोगच्छन्नस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति । ज्ञानावरणीयं हि ज्ञानावरणप्रकृति कर्म ॥१॥” छन्नस्थश्चासावित्यलं प्रसङ्गेन, गमनिकामात्रसारोऽयमारंभ इति, प्रकृतं प्रस्तुतः, गोयमत्ति लोकप्रथितमहागोत्रविशिष्टाभिधायकेनामंत्रणयन्नाह—

छन्नस्थ-
संशयादि

॥१८॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
२ स्थानपदं
॥१९॥

हे गौतम !, गौतमसमगोत्रेति भावार्थः, 'सद्भाणेण'ति स्वस्थानं यत्रास्ते वादरपृथिवीकायिकः पर्याप्तको निर्देशार्ह इति, यत्र वर्णादिविभागेनादेष्टुं शक्यत इत्यर्थः, उपपातसमुद्घातस्थाननिवृत्त्यर्थं स्वस्थानग्रहणं, तेन तदंगीकृत्य 'अद्वसु पुढविस्सु' इत्यादि सुगमं यावत् 'उच्चवाएणं लोगस्स असंखेज्जइभागे' उपपत्तनमुपपातः तेनोपपातेन, यथोक्तवादरपृथिवीकायिक-पर्याप्तकस्वस्थानप्राप्त्यभिमुख्येनेत्यर्थः, लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य 'असंखेज्जइभागे'ति असंखेज्जइभागे, अत्र केचिदेवं व्याचक्षते-परिस्थूरज्जुसूत्रनयदर्शनेन वादरपृथिवीकायिकपर्याप्तकायुरेव विशिष्टविपाकतो वेदयंतो वादरपृथिवीकायकपर्याप्तका उच्यन्ते, ततश्चोपपातेन-उपपातमधिकृत्य 'लोगस्स असंखेज्जइभागे'ति यस्माद्रत्नप्रभादि स्वस्थानं लोकस्यासंख्येयभाग एव वर्तते, यतो रत्नप्रभा घनभावेनाशीतियोजनसहस्राधिकं लक्षं वर्तते, एवं शेषा अपि स्वेन घनभावेन वक्तव्याः, स्वस्थानप्राप्ताश्च तेऽधिकृतव्यपदेशभाजो भवन्ति, नापान्तरालगतौ, यस्मात् पर्याप्तकनामकर्मोदयात् पर्याप्तका, न पर्याप्तकनामकर्मबंधमात्रेणाति-प्रसंगात्, स च पर्याप्तकनामकर्मोदयो विशिष्टः स्वस्थानप्राप्तानामेव भवति, आहारादिपर्याप्तिनिवृत्तिमिर्लक्ष्यत इत्यर्थः, अन्ये पुनरित्थमभिदधति-स्तोकत्वादेव तेऽपान्तरालगतिपरिग्रहेऽपि लोकस्यासंख्येयभाग एवेति, तथा च समुद्घातेनासंख्येयभाग एव, वक्ष्यते च स्वस्थानातिरिक्त एव क्षेत्रे वर्तत इति भावनीयं, तत्त्वं तु केवलिनो विदन्ति विशिष्टश्रुतविदो वा, 'समुद्घातेणं लोगस्स असंखेज्जतिभागे'ति, हननं घातः समेकीभावे उत् प्राबल्ये एकीभावेन प्राबल्येन च घातः समुद्घातः, तदुपयो-गानन्यतया आयुष्कपुद्गलानां प्रबलसातनमित्यर्थः, ततश्च समुद्घातेन-समुद्घातमधिकृत्य लोकस्यासंख्येयभाग इति, अयमत्र भावना-जै ते वादरपुढविकायपज्जत्तगा सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउवा वा तिभागावसेसाउया यदि परमवियाउयं बंधित्ता मारणंतिय-

पृथ्वीकाय-
स्थानम्

॥१९॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
स्थानपदं
॥२०॥

समुग्धाएणं समोहणंति तदा निबिस्वसनियदंडा लोगस्स असंखेज्जिभागे भवंति, ते य वादरपुढविकाइया पज्जत्तगा आउए अक्खीणे ते चेव लब्धंति, शेषं सुगमं यावत् उववाएणं सव्वलोए, समुग्धाएणं सव्वलोए, वादरपुढविकाइया अपज्जजया उववाएणं समुग्धाएण य सव्वलोग इति, कइं ? भण्णति—जम्हा अपज्जत्तया अंतरा गतीए ठाणे य अपज्जत्तया चेव, अपज्जत्तयनामकम्मो- दयातो, अपज्जत्तया चेव मरंतिचिकाडं, ते य णारगदेवज्जेहिं सव्वकाएहिंतोवि उववज्जंति, अत उक्तं—उववाएणं समुग्धाएण य सव्वलोए, अण्णे भणंति—बहुत्तणओ चेव सव्वलोग इति, इह चैवंभूतया स्थापनया भावना कार्येति, अत्र प्रथमं वक्रं यदैव संह- रंति केचन तदैव तद्वक्रदेशमन्ये पूरयंति, एवं द्वितीयवक्रसंहरणेऽपि, अवक्रोत्पत्तावपि प्रवाहतो भावनीयं 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'ति यथा पर्याप्तिकास्तथा भावनीयं, तन्निश्चयैवैषामुत्पत्तेः, सुहुमपुढविकाइया जे पज्जत्तगा अपज्जत्तगा ते सव्वे एगविहत्ति एकप्रकारा एव, प्रकृतं स्वस्थानादिविचारमधिकृत्यौषतः, 'अविसेस'ति अविलक्षणाः—विशेषरहिताः, यथा पर्याप्तिकास्तथेतरेऽपि 'अनानात्वा'नानात्ववर्जिताः येष्वेवाधारभूताकाशप्रदेशेष्वेके तेष्वेवेतरेऽपीत्यर्थः, 'सव्वलोयपरि- यावण्ण'ति उपपातसमुद्घातस्वस्थानैः सर्वलोक इति भावना, पण्णत्तत्ति प्रज्ञप्ता मया अन्यैश्च ऋषभादिभिस्तीर्थकृद्भिरिति, अनेनागमस्य कथंचिन्नित्यत्वमाह, 'समणाउसो'ति आमंत्रणवचनं गौतमस्य, शेषं सुगमं, जाव णिन्वाघाएणं पण्णरससु कम्मभूमीसु इत्यादि, 'निन्वाघाएणं'ति भरहेरवएसु सुसमसुसमासु सुसमासु दूसमदूसमासु—अतिदुष्पमायां वाघातो भण्णति, एयासु भरेहरवएसु ण होति वादरतेउकाइयत्ति भावार्थः, शेषं सुगमं जाव तिसुवि लोगस्स असंखेज्जइभागेति तिसुवि—उ- ववायसमुग्घायसठाणेसु लोगस्स असंखेज्जइभागे नहुंति, स्तोकत्वादिति भावना, शेषं सुगमं यावत् उववाएणं लोगस्स दो-

पृथ्वीकाय
स्थानम्

॥२०॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
२ प्रज्ञा०
॥२१॥

सुद्धकवाडेसु इत्यादि, अस्य भावना—अद्वाइज्जेसु दीवसमुद्देसु उभयो पासिं पुब्बावरदाहिणुत्तरायते कवाडे, उडुं लोयंतं अधोवि
लोगंतं पुढे, केवलिसमुग्घातदण्डवत्, तच्छ्रेणिपतिता उपपद्यमानका अपि जीवा लभ्यन्ते, तेषु बादरतेउकाइयाणं संभवो, ण पुण जे
बाहिं दोण्हं उद्धकवाडाणं विदिसी विस्सेणीऽवट्टिया, उपपत्त्यर्थं गतियुक्ता अपि नोच्यन्ते बादरतेउकाइया इति व्यवहारनयदर्शनेन,
व्यवहारनयस्य हि बादरतेउकाइयसट्ठाणआकाशसमश्रेणिस्थस्वस्थानप्राप्त्यभिमुखो बादरतेजस्कायिक इति व्यवह्रियते, यथा कश्चिन्
मगधादिदेशात् सुराष्ट्रं प्रस्थितः गिरिनगरादिनगरे निवासं कल्पयितुकामः सुराष्ट्रापर्यन्तग्रामप्राप्तः समुत्पद्यमानेषु प्रयोजनेषु
सौराष्ट्रक इति व्यवह्रियते तद्वदिहापीति, इतरथाथ आह ऋजुसूत्रनयदर्शनेन, विचित्रा च सूत्रस्य गतिर्भगवत इति, बादरतेउकाइएसु
य उववज्जमाणो पढमे समए कवाडं ण पविसति, जाव ण पविसति ताव पुब्बभवअवत्थ एव लब्धति, अत उच्यते—उववाएणं
दोमुद्धकवाडेसु तिरियलोयतत्थे यत्ति, तयोः स्थितस्तत्स्थितः, तयोः ऊर्ध्वकपाटयोर्यः स्थितस्तिर्यग्लोकस्तत्स्थः, चशब्दात्तस्मिंश्च,
अन्ये तु व्याचक्षते—‘तिर्यग्लोकपयट्टे(तट्टे)य’त्ति तिर्यग्लोके स्थालके च, ततश्च स्वयंभूरमणादीर्हितोवि तिरिच्छकं जे अविग्गहेणा-
गच्छंति विग्गहेणवि समसेट्ठिपवण्णगा तेऽवि धिप्पंति, इयमत्र स्थापना । समुग्घाएणं सव्वलोएत्ति—जया लोयग्गसेटीए उद्धकवा-
डाणं अंतरवची बादरतेउकाइएसु उववज्जिउकामो सुहुमपुढविकाइयादि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहतो पदेसे णिच्छुब्धति ते य पदेसा
सरीरप्पमाणमेत्तं विक्खंभवाहल्लेणं आयामेणं जाव लोयंतं फुसंति, यस्माद्वक्ष्यति ओगाहणसंठाणपदे—‘पुढविकाइयस्स णं भंते !
मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स केमहालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता?, गोतमा ! सरीरप्पमाणमेत्तं विक्खंभवाह-
ल्लेणं, आयामेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं लोगंते’ अत उच्यते—समुग्घाएणं सव्वलोग इति, अन्ये त्वभिदधति—

अग्निकाय-
स्थानं

॥२१॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
स्थानपदं
॥२२॥

तेजस्कायिकसमुद्घातमवधिकृत्य लोकापूरणमविरुद्धं, तेषां सर्वत्र सूक्ष्मादुत्पत्त्या समुद्घातसंभवात्, तथा हि प्रथमव्याख्यापक्षेऽपि विग्रहे स्वस्थानपरित्यागमंतरेण लोकापूरणं न संभवति, इहापि स्वस्थानपरित्यागे तेजस्कायिकसमुद्घाते तुल्यमेव, न चेत्थमपि कश्चिद् दोषो लक्ष्यते, अपि तु निरुपचरिततेजस्कायिकसमाश्रयणाद् गुणः, इह च यदि समुद्घातेनैव स चान्यत्रोत्पाद्येत ततः प्राक्तने शरीरे परित्यक्तेऽपि विग्रहगतिसमापन्नो न तावदाहारको भवति यावत् सर्वात्मप्रदेशैरुपपातक्षेत्रं न प्रविष्ट इति, सद्भावेण लोकास्स असंखेज्जइभागे-पंच भरहादीणि सद्भावं एयं लोयस्स असंखेज्जइभागे, पञ्जत्तगनिस्साए अपञ्जत्तगा वक्कमंतित्ति वयणाओ सद्भावं तेसिं पि पंच भरहादीणि । बादरवाउकाइयाणं पञ्जत्तयाणं सद्भावं घनवातादिषु, तत्र निकुटो गवाक्षवन्नरकादिदेशः छिद्राणि-नरक-विमानानामवकाशान्तराणि, तीसुवि लोयस्स असंखेज्जेसु माएसु, सुपिरबहुत्वाद्, यत्र च सुपिरं तत्र वायोः संभव इति, बादराणां अपञ्जत्तया उववाएण य समुग्घाएण य सव्वलोए, कंहं ?, नारकदेववर्यकायेभ्य उपपातसंभवात्, अपञ्जत्तगतं च आंतरगतीए-वि लब्धमिच्छिकाउं । बादरवणस्सत्तिकाइया पञ्जत्तया उववाएणं समुग्घाएण य सव्वलोए, कंहं ?, भण्णति-जम्हा तेसिं सद्भावं घणोदहिआदि भणियं, तत्थ य वायरनिगोदाणं संभवो सेवालादीणमत्थित्ति, तत्थ सुहुमनियोदाणं अंतोपुहुत्तं भव-द्विती, ते य बादरणिओएसु पञ्जत्तएसु उववज्जमाणा णियउववाएणं सव्वलोए लब्धमिच्छिकाउं, सुहुमा य सव्वलोएत्ति वयणातो, अत उ-च्यते-उववाएणं सव्वलोए, तत्थ समुग्घाएणं सव्वलोए कंहं ?, तदा बादरनियोदवणस्सत्तिकाइया सुहुमनिओदत्ताए आउं बंधेत्ता मारणंतियसमुग्घाएणं समोहया पदेसे निच्छुब्धमिच्छिकाउं, ते उ बादरनिओदपञ्जत्तयाउए अक्खीणे ते चेव लब्धमिच्छिकाउं समुग्घाएणं सव्वलोए । बेइंदिया उहुलोयतदेकदेसभागे-मन्दरादिवाप्यादिषु अहोलोगतदेकदेसभागे-अहोलोगियगामकूवतलागादिषु,

तेजोवा-
वनस्थानं

॥२२॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
२ स्थानपदं
॥२३॥

शेषं गतार्थं । काळअगणिवण्णान्ना, कृष्णोऽगिलोहादीनां ध्मायमानानां । असीदुत्तरजोयणसत्त इत्यादि, असीयं जोय-
णसत्तसहस्सं बाहल्लं जीसे पुढवीए सा पुढवी आसीउत्तरसहस्सबाहल्लं । मणुस्साहिगारे समुग्घाएणं सन्वल्लोएत्ति जं भणितं तं
केवलिसमुग्घायं पडुच्च । उक्कीणंतरा गंभीरा गंभीरखायपरिहा जेसु ताणि भवणाणि उक्कीणंतरगंभीरखातपरिहाणि, उक्कि-
णंतरा इति खायणं फलिहाणं च अंतरे पाली अत्थित्ति भणितं होति, खायफलिहाणं विसेसो-फरिहा उवरि विसाला अध संकु-
चिया, खायं तु सममेव । अडतालकोट्टुगयरइयत्ति अडयालीसभेदमिन्नविचिच्चंदगोपुरकलिता, अण्णे भणंति-अडयालीस-
सदो किल वसंसावचक्रो, एवं मालासुवि भाणियव्वं, लाउल्लोइयमहिताइंति लाइतं नाम जं भूमीए छगणाइणा लिपणं, उ-
ल्लोइयं पुण कुडुमालाणं सेडियादीहिं संमट्टीकरणं, लाउल्लोइयमहियं लाउल्लोइयं तेण महिता-पूजिताणित्ति लंबितानि लाउल्लो-
इयमहिता । आसत्तोसत्त इत्यादि, आसत्त इति अवाड् अधोभूमौ सक्तानि भूमीए लग्गाणि, उसत्त इति ऊर्ध्व सक्तः-लीनः
उल्लोयतलेणं अंतराले आसत्तोसत्ताणि विपुलाणि महति वट्टत्ति-वृत्तानि वग्घारियाणित्ति लंबितानि मल्लदाम इति फुल्लदामाणि
कलावफुल्लदामाणि, कलाव इति समुदायाः, ण एकेकं, पासादीया-मनःप्रसादकराः, द्रष्टव्या-दर्शनीयाः, चक्षुषा पश्यन् श्रमं न ग-
च्छतीत्यर्थः, अभिरूपाः-कमनीयाः, प्रतिरूपा इति द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रमणीयाः प्रतिरूपाः, न एकस्य कस्यचित्, भूषणेसु णाग-
फणादीणि चित्ताणि, परिवारादिसम्पद् ऋद्धिः, द्युतिः शरीरच्छाया, बलं शक्तिविशेषः, पराक्रमकृतं यशः, सापानुग्रहसामर्थ्यमनु-
भावः, शेषं गतार्थं, णवरं साणं साणंति खकीयानां२, वामेयकुंडलधरा एककृष्णावतंसकुंडलधारिणो, शेषं सुगमं, यावत्
ईसीपब्भाराए पुढवीए बहुमज्जे देसभाए इत्यादि, अट्टजोयणिए खेत्ते आयामविकखंमेणं अट्टजोयणादि, बाहल्लेणं घट्ट-

दिन्द्रया-
दिस्वानं

॥२३॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥२४॥

तणेणंति बुद्धं भवति इति, एयस्स इमा ठवणा । 'तिणिण सया तेत्तीसा' इत्यादि, पंचधणुसतपमाणानं हवन्ति, आह-यदि एवं मरुदेविसामिणीए अहिगयराए होयव्वं, जओ समहियपंचधणुसयाइं पणवीसुत्तराइं, उक्तं च-"नवधणुसयाइं" गाहा (आव०) ॥ ततः किमिति चेदुच्यते-इत्थीणंपि संघयणादीहिं कुलगरतुल्लत्तणं, तो मणियं च 'संघयणं संठाणं उच्चत्तं चेव कुलगरेहिं सम'मि-त्यादि, आचार्य आह-सच्चं मणियं, बाहुल्यमाश्रित्य, तच्चतस्तु मनागूना एव भवन्ति इति, योषित इति न दोषः, गजस्कन्धासी-नायाश्च श्रुक्तिप्राप्तेरित्यदोषः, 'चत्तारि य' इत्यादि, सत्तहत्थाणं । 'एक्का य' इत्यादि, दुहत्थाणं कुम्भयसुताईणं, संठाणमणित्थत्थं इदं प्रकारमापन्नमित्थं इत्थं तिष्ठतीति इत्थत्थं न इत्थत्थमनित्थत्थं । फुसति अणंते सिद्धे गाहा ॥ ठवणा । शेषं सूत्रसिद्धं ॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां द्वितीयपदव्याख्या समाप्ता ॥

—*—

साम्प्रतं तृतीयपदमारभ्यते, अस्स चायमभिसंबंधः-प्रथमपदे प्रज्ञापितानां पृथिवीकायिकादीनां द्वितीयपदे च स्वस्थाना-दिविभागतो निरूपितानां दिगादिविभागेनाल्पबहुत्वसंख्यानिरूपणार्थमिदं प्रक्रम्यते, तथा चाह-"दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा जीवा पच्चत्थिमेण'मित्यादि, इह दिसोऽनेकप्रकाराः प्रथमाङ्गे व्यावर्णिताः, तत्र सूर्योदयोपलक्षिता पूर्वा, शेषाश्च पूर्वदक्षिणादिका-स्तदनुक्रमेण वेदितव्याः, नामानि चासां-"इदग्गेयी जम्मा य णेरती वारुणी य वायव्वा । सोम्मा ईसाणावि य विमला य तमा य बोद्धव्वा ॥१॥" आसां च तिर्यग्लोकमध्यगतादष्टप्रदेशिकाद् रुचकात् प्रभवोऽवगन्तव्यः, यथोक्तं-"अट्ठपदेसो रुयगो तिरियं लोगस्स मज्झयारंमि । एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणं ॥१॥" दिक्वनुपातो दिगनुपातस्तेन-दिग्विभागेन-दिग्वशेन

दिगनु-
नाल्पबहुत्व

॥२४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥२५॥

दिशोऽधिकृत्येत्यर्थः, सर्वस्तोका जीवाः पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि, इदं चाल्पबहुत्वं बादरानधिकृत्य, न सूक्ष्मान्, यतस्ते सर्व-
लोकापन्नाः सर्वत्र प्रायसस्समा एवेति, तत्र सर्वस्तोका जीवाः पश्चिमेनेत्यत्र भावना-इह सर्वबहवो वनस्पतय इतिकृत्वा यत्र ते
बहवः सन्ति तत्र बहुत्वं, तेषां च बहुत्वं जत्थ आउकाओ तत्थ णियमा वणस्सइकाइया इति, पणगसेवालहडादी बादरावि होजा,
सुट्टुमा आणागेज्जे अगेज्जे मंसचक्खुणा ॥ यथोक्तमनुयोगद्वारेषु “ते णं वालुगा सुट्टुमस्स पणगजीवस्स सरीरोगाहणाहितो असं-
खिज्जगुणा” इति, उदकं च बहुयं समुद्रेषु दीपद्विगुणविक्रम्भेषु, “प्राचीप्रतीच्योश्च दिशोः समुद्रेषु चन्द्रसूर्यद्वीपाः संति, यत्र च ते
अवगाढास्तत्रोदकाभाव इति, तदभावाच्च वनस्पतिकायाभाव इति, प्रतीच्यां तु गौतमद्वीपो लवणसमुद्रेऽप्यधिकस्तत्र चोदकाभावादल्प-
तरा एव जीवा पञ्चिमेणंति, पूर्वस्यां तु तदभावाच्चावतैव विशेषेणातिरिच्यंत इति, दक्षिणस्यां तु चन्द्रसूर्यद्वीपाभावात् पूर्वतो विशेषा-
धिका इति, उदीच्यां तु संख्येययोजनिकेषु द्वीपेषु माणसो सरो संखिज्जाओ जोयणकोडीओ आयामविक्रमं मेणं अतस्तत्र दक्षिणतो-
ऽपि उत्तरस्यां विशेषाधिकाः, एतदेव प्रयोजनं आउकाइयवणस्सतिकाइयवेइंदियतेइंदियचउरिदियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं
चाल्पबहुत्वस्य, तत्र संखादिद्वीन्द्रियप्राभूत्यात्, पिपीलिकादित्रीन्द्रियप्राभूत्यात्, भ्रमरादिचतुरिन्द्रियप्राभूत्यात्, मत्स्यादिपंचेन्द्रि-
यवाहुल्याच्च, एवं सामान्येन दिगनुपातेन जीवानामल्पबहुत्वं प्रतिपादितं । इदानीं विशेषेणोच्यते-‘सञ्चत्थोवा पुढविकाइया
दाहिणेण’मित्यादि, जत्थ जलं न बहुलं तत्थ पुढवी बहुगा, जत्थ सुसिरं तत्थ सञ्चे थोवा, तेण दाहिणेण थोवा, जम्हा बहुतरगा
भवणा णरगावासा य दाहिणेणंति, जे पुण उत्तरेणं भवणा णरगावासा य ते थोवा, तेण उत्तरेण विसेसाहिया, पुण्वेण विसेसाहिया
रविससिदीवे अहिकिच्चा, अत्ररेणं विसेसाहिया, गोतमदीवमहिकिच्चा, आह-यदि गोतमदीवो समतिरित्तो पञ्चिमाए चेव दिसाए

दिगिन्द्रिये

॥२५॥

अहो
लोइयगामा
अतिथितिकाउं
तुल्ला चेव,
ण पुण विसेसाहिया,
उच्यते, नैतदेवं,
कुतः?—जतो
अहोलोइयगामावगाहो
णव
जोयणसत्ताणि,
दीवस्स पुण छावत्तरं
जोयणसहस्समुच्चत्तं,
विवखंभो से वारसजोयणसहस्सार्ति,
तेणं अहोलोइयछिदे पक्खिप्पितो
समाणोऽत्तिरित्तो भवति,
न तुल्लो, तेण विसेसाहिया पुढविकाइया ।
आउकाइया जहा ओहिया, सव्वत्थोवा तेउकाइया दाहिणु-
त्तरेणमित्यादि, कथं?, यत्र मनुजास्तत्रैव वादरतेजस्कायिकानां सम्भवः,
यस्मात्तेषां पाकारंभोऽस्ति, अतः स्तोकास्तेजस्कायिकाः
(कदाइ) भरतैरावतेषु चाभावात्, पुरस्तात् संख्येयगुणाः,
अवरेणं विसेसाहिया, अहोलोइयगामे पडुच्च, यत्र शुषिरं तत्र
वायुः, यत्र घनं तत्र नास्ति, तस्माद् घनत्वात् पूर्वस्यां दिशि अल्पा वायवः,
अपरस्यां विशेषाधिकाः, अधोलौकिकग्रामसंभ-
वात्, उत्तरस्यां विशेषाधिका भवनबहुत्वाच्छुषिरबहुत्वमतिकृत्वा,
ततोऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, भवनबहुत्वादेव ।
वणस्सहकाइया जहेवोहिया जीवा । नारकसूत्रे नारका दक्षिणेनासंख्येयगुणाः,
पापोदयात् कृष्णपाक्षिकत्वाद् बहव उत्पद्यन्त इति,
शेषं गतार्थं । मनुष्यसूत्रे उपपत्तिर्यथा वादरतेउकाइयाणं । भवनवासिसूत्रे
पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं भवणा थोवा, तन्निवासिनोऽपि भवन-
वासिनो देवाः स्तोकाः, उत्तरेण असंखेज्जगुणाः, यस्मात् स्वस्थानमेव नन्वेषां,
दक्षिणस्यां संख्येयगुणाः, भवनबहुत्वात्, यस्मान्नि-
कायेर चत्वारि भवनशतसहस्राण्यतिरिच्यन्ते । व्यन्तरसूत्रे यत्र शुषिरं तत्र
व्यन्तराः प्रचरन्ति, यत्र पुनर्धनं तत्र न, तस्माद् घनत्वात्
पूर्वस्यां दिशि सर्वस्तोकत्वं, अपरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, अधोलौकिकग्रामसंभवात्,
उत्तरस्यां विशेषाधिकाः, नगरावासबहुत्वात् स्वस्थानत्वाच्च,
ततोऽपि दक्षिणेन विशेषाधिकाः, नगरावासबहुत्वादेव । ज्योतिष्कसूत्रे प्राचीप्रतीच्योः
स्तोकाः ज्योतिष्काः, यस्माच्चन्द्रादिद्वीपेषूद्यानकल्पेषु अल्पा राजधान्य इति, दक्षिणस्यां विशेषाधिका
विमानबहुत्वात् कृष्णपाक्षिकदक्षिणगामित्वाच्च, उत्त-

कायाय-
ल्पबहुत्वं

॥२६॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीद्वारि०
३ प्रज्ञा०
॥२७॥

रस्यां विशेषाधिकाः, यस्मान् मानसे सरसि बहवो ज्योतिष्काः क्रीडनस्थानव्यापृता नित्यं समासते, मानसरसि च ये मत्स्यादयो जलचरा आसन्नविमानदर्शनकृतनिदानाः किञ्चित् व्रतं प्रतिपद्य अनशनादि च कृत्वा तत्रोपपद्यन्ते । सञ्चत्योवा देवा सोहम्मे कप्पे पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं, कंहं ?, भण्णति-जे आवलियपविट्ठा विमाणा ते चउसुवि दिसासु तुल्ला, जे पुण पुप्फावकिन्ना ते दाहिणेणमुत्तरेण य बहू असंखिज्जवित्थडा य, तेण पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं थोवा, उत्तरेणं असंखेज्जगुणा, पुप्फावकीर्णकविमानबहुत्वात् असंख्येययोजनविस्तृतत्वाच्च, दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, दाहिणगामिणं कण्हपक्खिएत्तिकाउं, सुक्कपक्खिया अप्पा, एवं जाव माहिंदो, वंभलोए सञ्चत्योवा पुरत्थिमपच्चत्थिमउत्तरेणं, जण्णं कण्हपक्खिया तिरिक्खजोणिया दाहिणेण बहवो उववज्जंति, सुक्कपक्खिया पुण उत्तरेण, तेण दाहिणेण असंखेज्जगुणा, एवं जाव सहस्सारो, शेषं गतार्थं, आणयादिसु बहुसमा, कंहं ?, भण्णति-मणुस्सा चेव तेसु उववज्जंतित्तिकाउं । सिद्धसूत्रे सिद्धा मनुष्यवत्, कथं ?, जम्हा पंचसु भरेहरवणसु सिज्झंतित्ति तेण सञ्चत्योवा सिद्धा उत्तरदाहिणेणं, पुरत्थिमेणं संखिज्जगुणा, कंहं ?, पंच पुव्वविदेहाणि भरहेरवण्हितो संखेज्जगुणवित्थडाणि, पच्चत्थिमेण विसेसाहिया, अहोलोइएसु गामेसु सिज्झंतित्तिकाउं । अष्टगतिसमाससूत्रे स्त्रीभ्यो मनुष्याः असंखेज्जगुणाः, सम्मूर्च्छनजानपि गृहीत्वा, नपुंसकवेदोऽत्र न विवक्ष्यते, ते च वान्तादिषु निर्धमनान्तेषु जायन्ते असंख्येयाः । इन्द्रियसूत्रे एकेन्द्रियादिभ्यः पंचेन्द्रिया अल्पतराः, कथं ?, यस्मात् पर्याप्तापर्याप्तकसूत्रे शेषकायेभ्यः अल्पतरा एव पठिता इति, एकेन्द्रियेभ्यः सेन्द्रिया विशेषाधिकाः, केन विशेषेण ?, द्वीन्द्रियादिना, तत्र स्थिता एवैकेन्द्रिया इति । पर्याप्तापर्याप्तकसूत्रे चतुरिन्द्रिया अल्पायुषः पर्याप्ताश्च न चिरमासते अपर्याप्ताश्च बहवो भ्रियन्ते, पंचेन्द्रिया विपर्ययेण, तेन स्तोकाः, इयमत्र भावना-इन्द्रियभेदांस्त्रिधा पाटिकासु स्थाप-

देवसिद्धाः

॥२७॥

श्रीप्रज्ञा-
अभिर-
भज्ञा०
॥२८॥

यित्वा मज्झिआए ओहिया, उवरिमाए अपज्जत्तगा, हिट्ठिमाए पज्जत्तगा, एवं ठाविऊण ततः अल्पबहुत्वं साध्यमिति, एत्थ पुण पंच अप्पबहुमेदा, तंजहा-ओहियाणं १ अपज्जत्ताणं २ पज्जत्ताणं ३ पत्तेयं अपज्जत्तपज्जत्ताणं ४ समुदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ५, एत्थ पुण पत्तेयं पज्जत्तापज्जत्तठितीए भणियं सव्वत्थोवा एगिंदियापज्जत्ता, पज्जत्ता संखिज्जगुणा, एवं सुहुमेगिंदिए पडुच्च दट्ठच्चं, वादराणं पुण पज्जत्तगेहिंतो अपज्जत्तगा चेव असंखेज्जगुणा भवंति, जतो भणियं पण्णवणापदे-“पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखिज्ज”त्ति, सुहुमा य सव्वलोए, अतो य पज्जत्तगबहुत्तणओ उभओऽवि पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, स-इंदियावि संखेज्जगुणत्ति, तदा ओहिया अपज्जत्तसइंदिया-एगिंदिया वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया चेव अपज्जत्ता, अपज्जत्ता, पज्जत्ता अपज्जत्ता सो (संखिज्जगुणा) वक्ष्यति च सुहुमाणं पज्जत्ता अपज्जत्ता, अणिंदियचिंताए-सव्वत्थोवा सुहुमा अप-ज्जत्ता, पज्जत्ता संखिज्जगुणत्ति, अलमतिप्रसंगेन, अवचूर्णिकामात्रमेतदिति, इह चेयं स्थापना, एवं कायादिष्वपि अल्पबहुत्वं वाच्यं ऊर्ध्वाधोविन्यासेन । ‘एतेसिणं भंते ! मणजोगीण’ मित्यादि, ये संज्ञिनः पर्याप्तास्ते मनोयोगिन इति तेन ते स्तोकाः, द्वीन्द्रियादयो वाग्योगिनस्तेन असंख्येयगुणाः, सिद्धा अयोगिनस्तेन तेऽनन्तगुणाः, अनन्तकालचितत्वात्, काययोगिनोऽनन्त-गुणाः, वनस्पतिकायमधिकृत्य, यद्यपि निगोदजीवानां अनन्तानामौदारिकमेकं शरीरं तथापि कर्मणकाययोगं प्रति अनन्तगुणत्वं, सजोगि विसेसाहिया, जेण मणजोगिवइजोगि तेऽवि तगं चेव कायजोगिरासिं मज्झे छट्ठा तेण विसेसाहिया । इत्थिवेदादिष्वे सर्वस्तोकाः पुरुषवेदाः, कथं ? यस्मात् संज्ञिनः समनस्का एव तिर्यङ्मनुष्या देवाश्च पुरुषवेदा इति, स्त्रियः संख्येयगुणाः, यस्मा-जीवामिगमेऽभिहितं-तिरिक्खजोणियपुरिसेहिंतो तिरिक्खजोणियइत्थीओ तिगुणाओ तिरूवाहियाओ, तदा मणुस्सपुरिसेहिंतो

इन्द्रिय-
वेदाः

॥२८॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥२९॥

मणुस्सित्थीओ सत्तावीसगुणाओ सत्तावीसरूवाहियाओ य, तथा देवपुरिसेहिंतो देवित्थीओ वत्तीसगुणाओ वत्तीसरूवुत्तराओ य, भणियं च बुद्धायरिएहिं—“तिगुणा तिरूवअहिया तिरियाणं इत्थिया मुणेयव्वा । सत्तावीसउणा पुण मणुयाणं तदहिया चेव ॥१॥ वत्तीसगुणा वत्तीसरूवअहिया य तह य देवाणं । देवीओ पण्णा जियेहिं जियरागदोसेहिं ॥२॥” सवेया विसेसाहियत्ति त्थीपुरिसा तत्थेव पक्खित्ता तेण विसेसाहिया । सकसायादि सत्तसिद्धं, वीतरागाः खल्वक्कायिणः, ते च स्तोकाः, मानक्कायिणः छसुवि काएसु अत्थित्ति तेण अणंतगुणाः, न चात्र सांनिध्यमात्रमेव गृह्यते जेण विभागभणियं (न जुज्झ) कोहकसायादीणं अप्पावहुयं, किंतु तथा परिणामः, यथैव सांनिध्यं(न)तथैव तद्विशेषपरिणतिरपीति, मानक्कायपरिणामश्चैषामल्पतरकालः, शेषक्कायाणां क्रोधादीनां परिणामकाला विशेषाधिका इति । लेख्यासूत्रे सर्वस्तोकाः शुक्कलेख्याः, कथं?, यस्मादेवेषु वैमानिकेष्वेव शुक्कलेख्या, न शेषेषु, सा च लांतकादिष्वेव भवति अनुत्तरपर्यवसानेषु, न सौधर्मादिषु, तथा गम्भवकंतियमणूसेसु केसुवि कम्मभूमगेसु, तहा तिरिक्खजोणियपुरिसेसु तिरिक्खजोणिणित्थीसु य संखिज्जवासाउयासुत्ति, तहा पम्हलेस्सा संखेज्जगुणा, कहां?, भण्णति—जम्हा पम्हलेस्सा जोणियपुरिसेसु तिरिक्खजोणिणित्थीसु य संखिज्जवासाउयासुत्ति, तहा पम्हलेस्सा संखेज्जगुणा पढिता, तहा गम्भवकंतियदेवेषु वेमाणिएसु सणंकुमारमाहिंदवंभलोयपज्जवसाणेसु भवति, ते य लंतगादिदेवेहिंतो संखेज्जगुणा पढिता, तहा गम्भवकंतियमणुस्सेसु मणुस्सीसु य संखेज्जवासाउयकम्मभूमगेसु केसुवि, एवं गम्भवकंतियतिरिक्खजोणियपुरिसेसु तिरिक्खजोणिणीसु य संखेज्जवासाउएसु केसुवित्ति, तस्मादुक्तन्यायेन संखिज्जगुणा एव पन्नलेसा इति, तेउलेसा संखेज्जगुणा, यदि नाम कश्चिद् ब्रूयात्—तेजोलेख्याः कस्माद् असंख्येयगुणा न भवंति?, कथं च संख्येयगुणा भवंति?, यस्माज्ज्योतिष्का एव भवनवासिभ्योऽप्यसंख्येयगुणाः, किं पुनः सनत्कुमारादिदेवेभ्य इति, ते च तेजोलेख्या इति, तच्च न, यस्मादुक्तं लेख्यापदे—गम्भवकंतियतिरिक्खजोणियाणं

वेद-
लेख्ययोः

॥२९॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३०॥

संमुखिमाणं पंचेन्द्रियतिरिक्खजोणियाण य कण्हलेस्सादिअप्पावहुत्ते—सव्वत्थोवा गम्भवकंतियतिरिक्खजोणिया सुकलेस्सा, ति-
रिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ, पम्हलेसा गम्भवकंतियतिरिक्खजोणिया असंखेज्जगुणा, तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ
भवन्ति,” तद्वा महादंडए—“तिरिक्खजोणिणीहिंतो वाणमंतरा संखेज्जगुणा, ततोवि जोइसिया,” इति, एवं च संखिज्जगुणत्तणं जो-
इसिए पडुच्च, इदमत्र हृदयं—तिरिएसु सम्मीसगपम्हलेसएहिंतो तिरियसम्मीसगा चेव तेउलेसा चित्तिज्जंति तेणं संखिज्जगुणत्ति,
अलेसा अणंतगुणा, ते य सिद्धत्ति, काउलेस्सा अणंतगुणा, वणस्सइकाइए पडुच्च, नीललेसा विसेसाहिया, जे नेरइयादि नीलले-
साए तेऽवि तत्थेव पक्खिप्पन्ति, सलेसा विसेसाहिया, सेसा नीललेस्सादिरासी तत्थ वुज्झंति तेण विसेसाहिया, तत्थ जइ कोई
भणेज्जा यथा सौधर्मेशानयोः कल्पयोर्देवास्तेजोलेश्या इति इयं द्रव्यलेश्या, तथा सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकेषु देवाः पद्मलेश्या इति,
इयमपि द्रव्यलेश्या, तथा लांतकादिषु कल्पेषु अनुत्तरादिपर्यन्तेषु देवाः शुक्कलेश्या इति, इयमपि द्रव्यलेश्या इति, तच्च न भवति,
कथं कृत्वा ? उच्यते, जम्हा जीवाभिगमे वेमाणियउद्देसए भणियं—सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु देवा केरिसिया वण्णेणं पण्णत्ता ?,
कणगत्तयरत्ताभा वण्णेण, सणंकुमारमाहिंदेसु णं पउमपम्हगोरा वण्णेणं पण्णत्ता, बंभलोयलंतएसु कप्पेसु अल्लमहुयवण्णाभा वण्णेणं
पण्णत्ता, महासुकसहस्सारेसु सुक्खिळा वण्णेणं पण्णत्ता, एवं जाव गेवेज्जअणुत्तरोववाइया देवा परमसुक्खिळा वण्णेणं पण्णत्ता,” तद्वा
तस्मिं चेव उद्देसए भणियं ‘सोहम्मगदेवाणं भन्ते ! किं लेस्साओ पण्णत्ताओ ?, गोयमा ! तेउलेसा पण्णत्ता, एवं ईसाणेऽवि, एवं सणं-
कुमारमाहिंदबंभलोएसु पम्हलेसा, सेसा सुकलेसा’ इति, तम्हा न दव्वलेसत्ति । सम्यग्दृष्ट्यादिसूत्रे यस्मात् सम्मामिच्छदिट्ठी अंतोसुहुत्त-
मेत्तं कालं निव्वलिज्जमाणकोद्रववत् तेण थोवा, अवसेसं गतार्थं । ‘एतेसिं णं भन्ते ! मत्तिणाण’मित्यादि, मणपज्जवणाणी थोवा, य-

लेश्यायाः

॥३०॥

श्रीमद्भा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३१॥

सात् इदृषत्तादिसंयतस्यैव मणपज्जवणांति, ओहिणाणी चउसुवि गतीसु संति तेण असंखिज्जगुणा, मत्तिसुयणाणा ओहिणाणा (विसे-
साहिया) विगलिंदियावि उववायकाले सासायणभावे वडुमाणा मत्तिसुतणाणीवि लब्धंति, तथा मणपज्जवणाणीवि, तेण विसेसाहिया,
तेऽवि तत्थ छुट्ति, केवलणाणी अणंतगुणा, तथा अण्णाणीसूत्रे विभंगणाणी थोवा, जेण पंचिंदिया चेव, मत्तिसुयअण्णाणा एगिंदियावि
तेण अणंतगुणा । तथा मिश्रकसूत्रे सब्बत्थोवा मणपज्जवणाणी, ओहिणाणी असंखेज्जगुणा, मत्तिसुयणाणी दोऽवि तुच्छा विसेसाहिया,
उपपत्तिः पूर्वोक्तज्ञानसूत्रे, मत्तिसुयोहिणाणीहिंतो कथं विभंगी असंखेज्जगुणा ?, भण्णति—जम्हा सम्मदिट्ठीहिंतो सुरनेरइएहिंतो मिच्छ-
दिट्ठी सुरनेरइया असंखिज्जगुणा पढिया तेण विभंगणाणी ओहिणाणीमत्तिसुतणाणीहिंतो असंखेज्जगुणा इत्यादि, असंखेय(नन्तानन्त)-
गुणाः शेषाः, शेषं कण्ठ्यं । दर्शनसूत्रे ओही विभंगी य सब्बे ते ओहिदंसणी तेण ते थोवा, चक्खुदंसणी असंखगुणा, जम्हा असण्णीपंचि-
दिया चउरिंदिया य चक्खुदंसणीतिकाउं, केवलदंसणी अणंतगुणा, सिद्धे पडुच्च, अचक्खुदंसणी अणंतगुणा, जम्हा सब्बे एगेन्दिया वे-
इंदिया तेइंदिया अचक्खुदंसणित्ति । संजयादिसूत्रे सर्वस्तोकाः संयताः, कथं ?, जम्हा कोडिसहस्सपुहुत्तं मणुयलोए संजयाणं, मीसा
असंखगुणिया, जम्हा संजयमणुस्सेहिंतो संजतासंजतमणुस्सा संखेज्जगुणा, (परं बहवस्तिर्यचो मिश्रे इत्यसंख्यगुणाः) असंजता अनंत-
गुणा, एगिंदिए पडुच्च । साकारानाकारसूत्रे दर्शनोपयोगकालस्य स्तोक्त्वात् संखेयगुणत्वाच्च ज्ञानोपयोगकालस्य तस्मात् सर्वस्तोका
अनाकारोपयुक्ताः, साकारोपयुक्ताश्च संखेयगुणा इति । तथा आहारकानाहारकसूत्रे सर्वस्तोका अनाहारकाः, यतस्ते विग्रहगतिस-
मापण्णादय एव भवंति, तथा चोक्तं—“विग्रहगतिसमावण्णा केवल्लिणो समोहया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा
जीवा ॥३१॥” आहारगा असंखेज्जगुणा, कइं ?, उच्यते, यस्मादन्तर्मुहूर्त्तसमयरासितुल्याः सूक्ष्मनिगोदाः सदाकालमेव विग्रहे

ज्ञानादीनां

॥३१॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३२॥

वर्त्तत इति, तद्धीनश्च शेषजीवनिकाय इत्यल्पबहुत्वं प्रत्यस्मिन् सूत्रे ते विग्रहिकाः सर्वे अनाहारकाः, प्रथमविग्रहिकान् मुक्त्वा शेषाः सूक्ष्मनिगोदा अविग्रहवर्त्तिनः असंख्येयगुणाः, ते चाहारकास्तस्मादाहारका असंख्येयगुणा इति । भाषकाभाषकसूत्रे सर्वस्तोका भाषकाः, यस्माद् भाषालब्धयो द्वीन्द्रियादयः, शेषा एकेन्द्रिया भासालद्धीए अलद्धिमन्ता, तेण अभासता अणंतगुणा । परिचादिसूत्रे परिचा दुविहा-
भवपरित्ता य कायपरित्ता य, भवपरित्ता जे भव्वा अंतो अवहुपोगलपरियट्टस्स सिज्झिस्संति ते भवपरित्ता, कायपरित्ता पुण पत्तेय-
सरीरा, एतदुभयमपि सर्वस्तोकं, उभयप्रतिषेधवर्त्तिनः सिद्धास्तेऽनन्तगुणाः, नोपरित्तापरित्तेभ्यः अपरित्ता अनन्तगुणाः, कथमिति चेदु-
च्यते, भवपरित्तान् कायपरित्तांश्चाङ्गीकृत्य साधारणशरीरिणामनन्तत्वात् । पर्याप्तकादिसूत्रे उभयप्रतिषेधवर्त्तिनः सिद्धास्ते सर्वस्तो-
काः, अपज्जत्तया अणंतगुणा, कथं?, भण्णति—जम्हा सिद्धाणाहारएहिंतो अपज्जत्तया अणंतगुणा पढिज्जंति, जइ पुण सिद्धेहिंतो न
होंति अपज्जत्तया अनंतगुणा ततः सर्वेऽपि पर्याप्ताः सिद्धेभ्योऽनन्तगुणाः न प्राप्नुवंति, कथं?, यस्मादपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताः संखे-
यगुणा इण्यंते, तस्मादपर्याप्ताः सिद्धेभ्योऽनन्तगुणा इति सिद्धं, अपज्जत्तएहिंतो पज्जत्तया संखिज्जगुणा, उपपत्तिस्तु सैव । सुहुमा-
दिसूत्रे उभयप्रतिषेधवन्तः सिद्धास्ते च स्तोकाः, बादरा अणंतगुणा, बादरनिओदे अहिकिच्च, सुहुमा असंखेज्जगुणा, सुहुमणि-
ओदे अहिकिच्च, बादरनिओदेहिंतो सुहुमा निओदा असंखिज्जगुणा पढिज्जंति । सण्णियादिसूत्रे समनस्काः संज्ञिन इतिकृत्वा सर्व-
स्तोकाः, उभयप्रतिषेधिताः सिद्धास्तेऽनन्तगुणाः, शेषा असंज्ञिन एकेन्द्रियादयः तेन तेऽनन्तगुणाः । भवसिद्धियादिसूत्रे सिद्धिग-
मनयोग्यो भव्य इति, अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्त इत्यर्थः, तद्विपरीतस्त्वभव्यः, नोभवसिद्धियणोअभवसिद्धिया सिद्धाः,
सर्वस्तोकाः अभव्याः, कहां?, जम्हा अणुओगदारेसु भणियं—उक्कोसए परिचाणंतए रूवं पक्खित्तं जहण्णयं जुत्ताणंतयं, अभवसिद्धि-

आहारका-
दीनां

॥३२॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३३॥

यावि तत्तिया चेव, अतोऽवगम्यते अभव्याः सर्वस्तोका इति, उभयप्रतिषेधवर्तिनः सिद्धास्तेऽनन्तगुणाः, अजहण्णुकोसए जुत्ताणं-
तए वडुंतिचिकाउं, भवसिद्धिया अणंतगुणा, जम्हा भव्यनिगोदस्यैकस्य अतीतकालेऽनन्तभागः सिद्धो भव्यनिगोदाश्वासंख्येया
लोक इति । अत्थिकायसूत्रे पोग्गलत्थिकाए दब्बड्डयाए अणंतगुणे, कहं?, भण्णंति, यस्मादेकैको जीवप्रदेशोऽनन्तैर्ज्ञानावरणादि-
कर्मपुद्गलैरावेष्टित इति, तथा चोक्तं पण्णत्तीए अट्टमे सए 'सव्वत्थोवा पोग्गला पाओगपरिणता मीसपरिणता अणंतगुणा, वीस-
सापरिणता अणंतगुणा' इति, अतो जीवत्थिकायातो पोग्गलत्थिकाए अणंतगुणे इति, अट्टासमए दब्बड्डयाए अणंतगुणे, पोग्ग-
लत्थिकायातो अट्टासमया अणंतगुणा होंति, कहं?, जम्हा एकस्स चेव परमाणुस्स अणागए काले दुपएसियसंखिज्जासंखिज्जाणंत-
पदेसियखंधगाण संजोगा मिण्णकालपुरेक्खडा दिट्ठा, जहा एकस्स परमाणुस्स एवं सव्वेसिं परमाणूणं दुपदेसियादिखंधाणं च
संजोगा मिण्णकाला पुरेक्खडा दिट्ठा, तह खित्ताओवि, अयं परमाणू अमुगंमि काले अमुगंमि आगासपदेसे अवगाहिस्सति, एवं
दुपदेसियादओवि खंधा एगपदेसावगाहणत्तणेण भविस्संतित्ति, तहा कालओऽवि एकसमयादिद्वीतीयादित्तणेण अमुगम्मि काले
वडुस्संतित्ति तहा, भावओऽवि अमुगंमि काले एगगुणकालगादित्तणेण वडुस्संतित्ति, एवं एगम्मि चेव परमाणुम्मि दब्बखेत्त-
कालभावविसेससंभविणो अणंता अट्टासमया भवन्ति, जहा परमाणुस्स तहा दुपदेसियादिखंधाणंपि दब्बादिविसेसवविणो सजोगा
पुरेक्खडा दिट्ठा भगवता, तम्हा पुग्गलट्टिकायाओऽणंतगुणो अट्टासमएत्ति सिद्धं, तथा चोक्तं—“संयोगपुरक्खडाश्च नाम भाविनि
हि युज्यंते काले, न हि संयोगपुरस्कारो ह्यसतां केषांचिदुपपण्णः, तथा पश्चात्कृता अपि द्रव्यक्षेत्रकालभावसंयोगा अतीतकाल-
विषया अनन्ता एव परमाण्वादेषु दृष्टाः, अतोऽप्यनन्तत्वमट्टासमयाना”मिति, शेषं सूत्रसिद्धं, यावदेवं पोग्गलत्थिकाए वत्ति सूत्रा-

कालानन्तयं

॥३३॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३४॥

वयवः, अस्य भावना—सन्वत्थोवा पोग्गलत्थिकाए दब्बट्टयाए, से चेव पदेसट्टयाए असंखेज्जगुणोत्ति, इह यद्यप्यनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा विद्यन्ते, तथापि तेऽल्पाः, परमाण्वादयस्तु बहवो वर्तन्ते, वक्ष्यति च—‘सन्वत्थोवा अणंतपेदसिया, परमाणुपोग्गला दब्बट्टयाए अणंतगुणा, संखेज्जपदेसिया खंधा दब्बट्टयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपदेसिया असंखेज्जगुणे’ति, ततश्च सर्व एव कायः प्रदेशार्थतया चिन्त्यमानः असंख्येयगुणो भवति, परमाण्वादिपरिणामिपृथग्द्रव्यत्वे सति अनन्तप्रदेशिकसंख्येयप्रदेशिकासंख्येयप्रदेशिकस्कन्धगतप्रदेशापेक्षया असंख्येयगुणत्वादिति, अद्वासमए न पुञ्जिज्जति, कहंति ?, उच्यते—पदेसट्टताअभावा, आह—कोऽयमद्वासमयाणं दब्बट्टया नियमो ?, णणु पदेसट्टयाएवि विज्जति तच्चेव खंधमासज्ज, जहा खंधो दब्बं च भवति तदवयवा पदेसा भण्णंति, एहमिहापि समयानन्त्यवृत्तेः पदेसत्तं च किन्न भवति ?, उच्यते—जहा परमाणूण खंधभावेणं परिणमणं अण्णोऽण्णखंधत्ताए भवति, णेवमद्वासमयाणं, जम्हा अद्वासमया प्रत्येकत्वे स्कन्धभावे च प्रत्येकवर्त्तिन एव, तस्मात्तेषामन्योऽन्यनिरपेक्षत्वान्न विद्यते स्कन्धभाव इति स्थितं, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् चरमाचरमसूत्रं, एत्थ अचरिमा अभव्याः चरिमा पुण जे भव्वा चरिमं भवं पाविस्संति, सेत्थंतीत्यर्थः, ते अचरिमेहिंतो अणंतगुणा, जम्हा अभव्वेहिंतो सिद्धा अणंतगुणा भणिता, जत्तिया य सिद्धया तत्तिया चेव चरिमा, जम्हा जत्तिया सिद्धा अतीतअद्वाए तत्तिया चेव सिज्झंति अणागए अद्वाएत्ति । इदानीं सन्वजीवसन्वपुग्गलअद्वासमयसन्वदब्बसन्वपदेसपज्जवाण य अप्पबहुत्तं चिंतिज्जति, तत्रेदं सूत्रं—‘एएसिणं भंते’ ! इत्यादि, भावितार्थमेव, णवरं सन्वदब्बा विसेसाहियत्ति, जे ते समया पोग्गलेहिंतो अणंता ते पचेयं दब्बाइं तम्हा तेसिं मज्झे जीवपोग्गलधम्मधम्मागासा दब्बा णिच्छदा तेण समयरासिदब्बरासीहिंतो दब्बपएसेण गणिज्जमाणाणि विसेसाहिया इति, सन्वपदेसा अणंतगुणेति, सन्वदब्बेहिंतो सन्वपदेसा

कालानन्त्य

॥३४॥

लोकेष्वल्प-
बहुत्वं

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३५॥

अणंतगुणा, कहां ?, आकाश(प्रभृतीनामनं)तच्चादिति, सन्वपज्जवा अणंतगुणा, कहां ?, जम्हा एको एको आगासपदेसो अणंतेहिं
अगुरुलहुपज्जाएहिंतो जुत्तो ॥ खेत्ताणुवाएणं सन्वत्थोवा जीवा उद्धलोय० इत्यादि, किमुक्तं भवति उद्धलोगतिरियलोग
इति, उच्यते, इह चतुर्दशरज्ज्वात्मकोऽपि लोकस्त्रिधा भिद्यते, तद्यथा-ऊर्ध्वलोकोऽधोलोकस्तिर्यग्लोकश्च, रुचकाच्चैतेषां विभागो
वेदितव्यः, तत्र देशोनसप्तरज्जुप्रमाण ऊर्ध्वलोकः, समधिकसप्तरज्जुप्रमाणश्चाधोलोकः, अष्टादशयोजनशतोच्छ्रितश्च तिर्यग्-
लोक इति, तत्र रुचकसमभूभागान्नव योजनशतानि गत्वा ज्योतिश्चकस्य उपरितलः, स च तिर्यग्लोकः, तस्स उवरिजं एगपदे-
सियं आगासपयरं तं उद्धलोयपयरंति, उद्धलोगपयरे जोइसचक्कउवरितले तिरियलोगपयरे य जे विग्गहगतिमावण्णा ते थोवा,
इयमेत्थ भावना-ओसन्नमुद्धलोगाओ तिरियलोए तिरियलोयाओ उद्धलोगे उववज्जमाणा अहिगा, तत्थ खेत्ते ते दुलोगफुसमाणा लब्भंति
तप्पयरदुगपदेसट्ठाईणोय तत्रस्था एव केचन इत्येते च स्तोकाः, जम्हा जे अहोलोगमेव उद्धलोगमेव वा फुसंति ते इह न धेप्पंति, तेषां
सूत्रान्तरविषयत्वात्, ततश्च यद्यप्यूर्ध्वलोकादसंख्येयभागो अनवरतमेव सर्वजीवानां म्रियते, तथाऽप्यधिकृतप्रतरद्वयसंस्पर्शिनः स्तोका
एव, प्रभूततराणामूर्ध्वलोक एवोत्पत्तेरिति । तथा अहोलोगतिरियलोए विसेसाहिया, एत्थ अहोलोगस्स उवरिम एगपदेसियं आगा-
सपदेसपयरं तिरियलोगस्स य हेट्ठिमं, एस अहो बहवे सुहुमनिगोदादयो उव्वडुंति, असंख्येयभागो य तेसिं तिरियलोए उवव-
ज्जति, खेत्ततो थोवणत्तओ, अहोलोगतिरियलोगो वुच्चति, एत्थ जे विग्गहगतीए वडुंति ते विसेसाहिया, खेत्तविसेससाहियत्ताओ,
भावार्थः पूर्ववत्, अहोलोइयगामभावतो य बहुतरसंठाणसंभवादिति, तिरियलोए असंखिज्जगुणत्ति तिरियलोगखेत्तस्स मणि-
तखेत्तदुगातो असंखेज्जगुणत्वात्, तत्र चासंख्येयगुणानामेवावस्थितेः, तिर्यग्लोकः असंखिज्जगुणत्ति, जम्हा उद्धलोगअधोलोगाणं

॥३५॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३६॥

अणुसमयमेव बहवे सुहुमणिगोदादयो उव्वडुंति, असंख्येयभागो य तेसिं तिरियलोए उव्वज्जंति, खित्ततो थोवत्तणओ असंखिज्जा य तेभ्यः, केऽवि य उडूलोए उव्वज्जंति, ते य विग्गहगतीए वडुंता तेलोकं फुसंति, कंहं पुण एते बहुगा भवंति?, उच्यते, जम्हा भणियमेवेह—सव्वत्थोवा णोपज्जत्ताणोअपज्जत्ता, अणंतगुणा अपज्जत्ता, पज्जत्ता संखिज्जगुणा, ततश्च एवं ते बहुगा, जेण तेहितो पज्जत्ता असंखेज्जगुणावि ण भवंति, बहुगा य अपज्जत्तगा अंतरगतीएत्ति भावना, उडूलोए असंखेज्जगुणत्ति उववा- यतो खेत्तवहुत्तणओ असंखेज्जभागानां चोद्वर्त्तनाभावादिति हृदयं, 'अहोलोए विसेसाहिय'त्ति जम्हा उडूलोगाओ अहोलोगो विसेसाहियोत्ति, भावना पूर्ववत् । खेत्ताणुवाएण सव्वत्थोवा मेरइया तेलोके, कथं?, मेरुशिखरांजनपर्वतदधिमुखादिषु च जाओ वावीओ तत्थ जे मज्जादओ नरगेसु उव्वज्जमाणा इलियागतीए पदेसे णिच्छुब्भंति ते तेलोक्कमवि सव्वं फुसंतित्तिकाडं, णारगा य ते अभिमुखनामगोत्रात्, तस्यामेव नारकत्वोपपत्तेश्च, तथा समोहया य केचन नारका एवोपपाताभ्यधिका भवंति, 'दोचंपि समोभण्णति'त्ति वचनात्, अन्ये तु व्याचक्षते—किल नारका एव यथोक्तवापीषु तिर्यक्तया उत्पद्यमाना विवक्षितनिजदण्डाः परिगृह्यन्ते, ते च किल तदा नारका एव, तदायुष्कप्रतिसंवेदनादित्यर्थः, अहोलोए तिरियलोए असंखिज्जगुणा, कंहं?, जम्हा असंखेज्जेसु दीवसमुद्देसु तिरिक्खजोणिया णरएसु उव्वज्जमाणा इलियागतीए तिरियं लोयं अहोलोयं फुसंति, तं च खेत्तं मंदरादि- वाविखेत्ताओ असंखिज्जगुणत्ति, अतो असंखिज्जगुणा, अण्णे भणंति—नारगा चेव एत्थ उव्वडुंतगा घिप्पंति, असंखिज्जावि किल उव्वडुंति चेव, अहोलोगे असंखिज्जगुणा सट्ठाणमुव्वडुंतगां तेसिं । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तिरिक्खजोणिया उडूलोयतिरिय- लोए, थोवजीवास्तथैव वक्तव्याः, खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तिरिक्खजोणिणीओ उडूलोए, जम्हा मंदरादिवावीसु चेव ताओ

लोकेष्वल्प-
बहुत्व

॥३६॥

भीमहा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३७॥

हवन्ति, उडूलोयतिरियलोए संखेज्जगुणाओ, कंहं ?, जम्हा जाव सहस्सारो ताव देवावि गब्भवकंतियपंचिदियतिरिक्खजोणिएसु
उववज्जन्ति, किं पुण सेसकाइआ इति, ते य इलियागतीए उभयलोगं फुसंतित्ति, तिरिक्खजोणियाउं च वेदमाणा तिरिक्ख-
जोणिणीओ लब्भंतित्तिकाउं असंखेज्जगुणाओ, अण्णे भणंति-ताओ चेव मंदरादिवावीसु उववज्जन्ति, उडूलोगाएवि देवादित्ति,
ते य पढमसमोहया तिण्णिवि लोगे फुसन्ति, तेण संखिज्जगुणाओ, इत्थं चैतदंगीकर्त्तव्यं, 'दोच्चं पि समोहणंति'त्ति वचनात्,
अण्णे भणंति-समोहयाउ म विप्पन्ति, अहोलोगतिरियलोगे संखेज्जगुणाओ अहोलोइयगामसमुद्देसु उववज्जमाणा उभयलोगफुस-
णत्तणेण तहा केसिंचि तप्पयरदुग्गफासणेण सट्ठाणतोत्ति, अहोलोए संखेज्जगुणाओ अहोलोइयगामसमुद्दत्ता य सट्ठाणमेव
तासित्तिकाउं । खित्ताणुवाएणं सब्बत्थोवा मणुस्सा तेलुके, कंहं ?, उववज्जमाणा अहोलोइयगामेसु, तहा तेसु य वेउच्चियकेव-
लिसमुद्घातादिसमोहता य तेलोकं फुसन्ति, थोवा य एयत्ति, उडूलोयतिरियलोए असंखेज्जगुणा, कंहं ?, एत्थेव वेमाणियदेवाण-
मुववाततो, चारणविज्जाहराणं च मंदरादिसु गमणभावतो, तेसिं चेव य सुक्कवंतादिएसु संमुच्चिममणुस्सोववाया यत्ति, अहेलोय-
तिरियलोए संखेज्जगुणा अहेलोइयगामसेढी जमब्भहियत्तिकाउं, तीए य केसिंचि सट्ठाणओत्ति, उडूलोए संखेज्जगुणा, कंहं ?,
देवुज्जाणसोमणसादिसु कीडाचितिवंदणणिमित्तेण बहुगतरभावा, अहोलोए संखिज्जगुणा अहोलोइयगामेसु सट्ठाणवहुत्तातो
तिरियलोए संखेज्जगुणा खेत्तवहुत्ताओ सट्ठाणं च तं तेसित्तिकाउं, सब्बत्थोवा मणुस्सीओ तेलोए, उपपत्तिः पूर्ववत् ।
खित्ताणुवाएणं सब्बत्थोवा देवा उडूलोए, कथं ?, वैमानिकानां अल्पत्वात्, भवनपतिप्रभृतीनां च जिनेन्द्रजन्ममहादावपि अल्प-
(सत्त्व)संभवात्, उडूलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा तस्स पुब्बवण्णियपयरदुयस्स प्रायसो ज्योतिष्काणामासन्नभावेन स्व-

तिर्यगाव-
त्पबहुत्वं

॥३७॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३८॥

स्थानत्वात्, भवणवइवाणमंतरादिदेवानामुडूलोगगमागमेण फुसणाओ सोहम्मकप्पादिसववज्जमाणदेवफुसणातो य, अण्णे भणंति-
चयणफुसणाओत्ति, तेलुक्के संखिज्जगुणा भवणवइपमुहे समोहते सव्वे अधिगंतव्वा, तथाहि-पगरदुगफुसत्ता गहिता, संखेज्जगुणा
समोहणन्ति, अहेलोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा, जम्हा वंतरभवणदेवाण य पयरदुगं पच्चासण्णत्तओ सट्ठाणमेव तथा भव-
णवासीण तिरियलोगगमागमेण फुसणातो उववडुंतगसमोहणत्तफुसणातो य, उववज्जंतफुसणाओवि केइ, अहोलोए संखिज्जगुणा
भवणवईण सट्ठाणओ तिरियलोए संखेज्जगुणा वंतरयजोइसियसट्ठाणओत्ति। खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवाओ देवीओ उडू-
लोए एवं जहा देवा तथा देवीओवि, कण्ठ्या, भणिया ओहिया, इदाणीं विसेसेण भवणवासीपमियओ निरूविज्जंति-खेत्ताणुवा-
एणं सव्वत्थोवा भवणवासी देवा उडूलोए, कहां?, भण्णति-इह केसिंचि सोहम्मादिसु कप्पेसु पुव्वसंगतियनिस्साए गमणं
होज्जा, तथा मंदरेसु तित्थगरजम्मणमहनिमित्तं तथा अंजणदहिमुहेसु य अट्ठाहियाणिमित्तं कीडाणिमित्तं च केसिंचि गमणं होज्जत्ति,
एते य सव्वेवि थोवा, उडूलोयतिरियलोए असंखेज्जगुणेति, कहां?, जे वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहया उडूलोगं तिरियलोगं च
फुसंति, जे मारणंतियसमुग्घाएण समोहया तिरियलोगत्था उडूलोए सोहम्मादिसु बादरपज्जत्तपुढविकाइयमणिविहाणेसु तथा बादर-
आउकाइयबादरवणस्सइकाइएसु य सुभेसु उववज्जिउकामा तद्धवाउगमेव वेदमाणया पुढविकाइयादिपरभवियाउयगं वेदंति,
कहां?, जतोऽभिहितं-“जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता जे भविये मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं
बादरपुढविकाइयत्ताए उववज्जित्ताए, से णं भंते ! किं तत्थ गए उववज्जेज्जा उदाहु पडिनियत्तित्ता उववज्जति ?, गोयमा ! अत्थे-
गइया तत्थ गया चेव उववज्जंति”त्ति वयणाओ सो भवणवासी चेव लब्भति, उडूलोगगमणागमणफुसणातो य तत्प्रतरद्वयप्रत्यास-

देवाल्प-
बहुत्वं

॥३८॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥३९॥

नक्रीडास्थानतश्च, अतः उद्दल्लोयतिरियलोए असंखिज्जगुणा इति, तेलोके संखिज्जगुणा, अत्राप्युपपातसमुद्घाताभ्यामेव क्षेत्र-
स्यासंख्येयगुणत्वात्, अहेल्लोयतिरियलोए असंखेज्जगुणा, कहं !, सट्ठाणपच्चासण्णत्तणतो तिरियलोगगमणागमफुसणातो
सट्ठाणसमुद्घातफुसणातो य, तिरियलोए असंखिज्जगुणा, कहं !, समवसरणादिसु बहूण वंदणनिमित्तमागमणतो दीवेषु य
रमणिज्जेसु क्रीडानिमित्तमिहागमणओ, आगताण य चरिम(चिर)कालावस्थितेः, अहेलोए असंखिज्जगुणा, भवणवासीणमहो-
लोगस्स सट्ठाणत्तणओ, एवं भवणवासिणीओऽवि, खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा वाणमंतरा देवा उद्दल्लोए, भावना प्राग्वत्,
एवं जहा ओहिया देवा, वाणमंतरीओ देवीओ एवं चेव, खित्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा जोइसिया देवा उद्दल्लोए भावना
भवणवासिवत्, उद्दल्लोयतिरियलोए संखेज्जगुणा, सट्ठाणठियाणवि केसिंचि तप्पयरदुगफुसणाओ वेउन्वियसमुद्घाएण य फुस-
णाओ उद्दल्लोयगामफुसणा य, तेलोके संखिज्जगुणा समुद्घातादि पडुच्च, अहेल्लोयतिरियलोए असंखेज्जगुणा अहे-
लोइयगामेसु पयरदुगफुसणा समोसरणादिसु बहूणं संभवा अहेल्लोगगमागमतो उववायतो य, अहोल्लोए संखिज्जगुणा अहोल्लो-
इयगामसमोसरणादिसु (गमणागमणा) तिरियलोए असंखेज्जगुणा सट्ठाणओत्तिकड्डु, एवं जोइसिणीओ देवीओवि, खेत्ता-
णुवाएणं सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा उद्दल्लोयतिरियलोए उववायगमणागमणतप्पयरदुगफासितकीलणठाणसंसिया,
तिरियलोगट्ठियविउव्वणादीहिं अहिगयलोगसंफुसणतो थोवा य ते, तेलुके संखेज्जगुणा अहेल्लोइयगामादिगतेऽवि उवव-
ज्जंतगसमोहतां पडुच्च, अहोल्लोयतिरियलोगे संखिज्जगुणा तप्पयरदुगअद्वासियसमोसरणादिबहुगतरफुसणभावातो अहो-
लोइयसमोसरणादिसु य गमागमबहुयफुसणतो यत्ति, अहोल्लोए संखिज्जगुणा अहेल्लोइयगामसमोसरणादिसु प्रभूततराण संभ-

देवालप-
बहुत्वं

॥३९॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥४०॥

चात्, तिरियलोए असंखेज्जगुणा बहुतरसमोसरणकीलणट्ठाणेसु य बहुबहुतरागमभावाद्, उट्ठलोए असंखिज्जगुणा ऊर्ध्वलोकस्य स्वस्थानत्वात्, तत्र च सदैव बहुतरभावादिति, एवं वेमाणिणीओ देवीओ भावना, प्रतिपादितैव । खेत्ताणु-
वाएणं सव्वत्थोवा एगिंदिया जीवा इत्याद्युक्तन्यायाद्भावितार्थमेव यावत्—‘एतेसि णं भंते ! जीवाणं आउयस्स
कम्मस्स बंधगाणं’मित्यादि सूत्रं, आयुष्यकर्मबंधकादिपदानामप्रतिपक्षाणां तावदल्पबहुत्वस्य कारणं ब्रूमः—सव्वत्थोवा आउ-
यस्स अबंधगा, पुबंधया असंखेज्जगुणा, कहां ? जम्हा तिभागावसेसाउयस्स परभवियाउयस्स बंधो भवति, तिभागसेसाण तेण
दो तिभागा अवधकालो फुडं दीसति, एगो तिभागो बंधकाल इति तेण बंधगा थोवा, अबंधया असंखेज्जगुणा, इदं चाल्पबहुत्वं
बंधकालाबंधकालमधिकृत्योक्तं । तहा सव्वत्थोवा अपज्जत्तया पज्जत्तया संखिज्जगुणा, सूक्ष्मान् जीवान् प्रतीत्य व्याघातो नास्ति,
व्याघाताभावाच्च निष्पत्तिर्दृश्यते, तस्याद्यथोक्तमल्पबहुत्वं, तहा सुत्ताणं जागराण य सर्वस्तोकाः सुप्ताः, जागराः संखेयगुणाः,
एगिंदिया पडुच्च, जम्हा अपज्जत्ता सुत्ता लब्भंति केइ पज्जत्तगावि जेसिं संखेज्जा समया अतीता, ते य थोवा, इतरावि थोवा
चेव, सेसा जागरा पज्जत्ता, ते संखेज्जगुणा । समोहयासमोहयाणं सव्वत्थोवा समोहया, वेयणकसायमारणंतियसमुग्घाएहिं समो-
हता, तत्थ मारणंतियसमुग्घातो तिभागसेसाउयाणं जुज्जति, तिभागविसेसाउयाणं वा, तेण समोहता थोवा, इयरे असमोहया संखे-
ज्जगुणा, जीवनकालबहुत्वात् । तहा सातासातावेदगाणं सव्वत्थोवा सायावेदगा, जम्हा साहारणसरीरा बहवे, ते य पाएण असाता-
वेदना, पत्तेयसरीरा सातावेदणा, तेऽवि ण सव्वे, तेण सातावेदएहिंतो असायवेदाऽसंखिज्जगुणा, तथा इंदिणोइंदिओवउत्ताण सव्व-
त्थोवा इंदियउवउत्ता, प्रत्युत्पन्नकालत्वादिन्द्रियप्रयोगस्य, यदा तमेवार्थमिन्द्रियेण दृष्ट्वा विचारयति अर्थं संज्ञायामपि तदा नो-

देवाल्प-
बहुत्वं

॥४०॥

आयुर्बन्धा-
काद्यल्प-
बहुत्वं

श्रीप्रज्ञा०
श्रीद्वारि०
३ प्रज्ञा०
॥४१॥

इन्द्रियोपयुक्त इति व्यपदिश्यतेऽनेनेति नोइन्द्रियोपयुक्ताः संख्येयगुणाः, सागारानागाराणं सञ्चत्थोवा अणागारोवउत्ता, कहं?, अणा-
गारोवओगस्स थोवत्तणउ, सागारोवउत्ता संखेज्जगुणा, अनाकारोपयोगकाला संख्येयगुणत्वात् साकारोपयोगकालस्य, इदं चाल्प-
बहुत्वं साकारानाकारोपयोगाद्वा प्रतीत्य, इदानीं सूत्रपाठविहिता अल्पबहुत्वोपपत्तिरुच्यते—सञ्चत्थोवा आयुस्स बंधता, अपज्जत्तया
संखिज्जगुणा, जम्हा अपज्जत्ता तिभागावसेसाउयादि परमवियाउयं बंधन्ति, दो य तिभागा अबंधकालो, सो य बंधकालातो संखेज्ज-
गुणत्ति तेण अपज्जत्तया संखेज्जगुणा, सुत्ता संखेज्जगुणा, जम्हा सुत्ता अपज्जत्तएमु पज्जत्तए अ लब्भंति तेण संखिज्जगुणा, समोहता
संखिज्जगुणा, जम्हा पज्जत्तापज्जत्तएमु मारणंति यादिसमुग्घाएणं समोहता लब्भंति तेण संखेज्जगुणा, सातावेदया संखेज्जगुणा,
जम्हा आउगबंधयअपज्जत्तगसुत्तसमोहता तेसु सञ्चेसुवि सातावेयया लब्भंति तेण संखिज्जगुणा, इंदियोवउत्ता पूर्वोक्तेषु आउ-
बंधकादिषु सर्वेष्वेव लभ्यन्त इति तेण संखेज्जगुणा, अणागारोवउत्ता संखिज्जगुणा, जम्हा इंदिए णोइंदियोवओगेसुवि सो भवति,
कथमेतदवगम्यत इति, उच्यते, सूत्रक्रमप्रामाण्याद्, अन्यथेन्द्रियोपयुक्तेभ्यः साकारानाकारोपयोगमेदमिनेभ्यः सकाशात् कथंचि-
द्विशेषभूता एवानाकारोपयुक्ता बहवः स्युरिति, उक्तश्च सूत्र इत्यत इन्द्रियोपलब्धेऽर्थेऽत्र संज्ञिविचारणायामपि तत्प्रथमतया अ-
नाकारोपयुक्ता लभ्यन्त इति भावनीयं, सागारोवउत्ता संखिज्जगुणा, दुहतोवि सागारोवयोगकालबहुत्तणओ, णोइंदियोवउत्ता
विसेसाहिया, इदमत्र हृदयं—एत्थणंतरमो सागारोवउत्ता पक्खीकया, तेहिंतो णोइंदिओवउत्ता विसेसाहिया चेव भवंति, जम्हा ते
सङ्काणे सागाराणागारोवउत्तावि धिप्पंति, एत्थ विणेयजणाणुग्गहणट्ठाए सञ्भावठवणाए णिदंसणं भणियं—ओघसागारोवउत्ता किल
बाणउयसयमेत्ता दिट्ठा, तत्थ य इंदियसागारोवउत्ता वीसमेत्ता चित्तिज्जंतित्ति सेसा दुसत्तरसतप्पमाणा णोइंदियसागारोवउत्ता,

॥४१॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥४२॥

णोइंदियअणागारोवउत्ता य वावणमेत्ता वडुंति, ततश्च ओहसागारोवउत्तेहिंतो इंदियसागारोवओगेहिं वीसमेत्तेहिं अवणीएहिंपि जया वावणमेत्ता णोइंदियअणागारोवउत्तगा य खिप्पंति तदा दो सया चउवीसुत्तरा भवंति, ते य तेहिंतो विसेसाहियत्ति, एव-
मन्याक्षिसेन चेतसा अन्यदपि तदुत्तरत्र गयं भावनीयमिति, असातावेदगा विसेसाहिया, जम्हा पायं साहारणादयो असातवेदणं वेदेंति, असमोहया विसेसाहिया, समुग्घायकालस्स थोवत्तणओ, जागरा विसेसाहिया, एगिंदियापज्जत्तगेसुवि तेसिं भावातो, पज्जत्ता विसेसाहिया, सुहुमपज्जत्तगवहुत्तणओ, उक्तंच संग्रहणिकारेण—“जीवाणमपज्जत्ता बहुतरया बादराण विण्णेया । सुहुमाण उ पज्जत्ता ओहेण य केवलाविच्छि ॥१॥” आउस्स कम्मस्स वन्धगा विसेसाहिया, सकलजीवानामेव तद्वत्कालस्याल्पत्वादिति, इदानीं तं चेव अप्पबहुत्तं ठवणारासीहिं निदरिसिज्जति, तत्थ उवरिमपाडियाए आउस्स कम्मस्स वद्धया अपज्जत्ता सुत्ता समोहया सायावेयगा इंदिओवउत्ता अणागारोवउत्ता य ठविज्जंति, तओ हिट्ठिमपाडियाए यथासंख्यं तेष्वेव गृहकेषु अवन्धया पज्जत्ता जागरा असमोहता असातावेदा

णोइंदियोवउत्ता सागारोवउत्ता य,
सा चेयं स्थापना, उवरिमपाडिया
संखेज्जगुणत्ति तेण आउयस्स बं-

अबंध २५५	पज्जत्तय २५४	जागरा २५२	असमो० २४८	असाता० २४०	णोइंदिय २२४	सागारोव० १९२
बंधया १	अपज्जत्ता २	सुत्ता ४	समोहता ८	सातावेदा १६	इंदियोव० ३२	अणागारो ६४

धगाणं हेट्ठा पकोट्ठाविओ, तओ जहण्णएणं हेट्ठासंखेज्जएणं संखेज्जगुणत्ति सेसठाणेसु दुगुणा दो चत्तारि अट्ठ सोलस वत्तीस चउसट्ठी य ठाविअन्वा, जीवकाओ बुद्धीए दो छप्पण्णा सभागे ठाविज्जंति, ते हिट्ठिमपाडियाए अबंधगादिसु पत्तेयं पत्तेयं ठावेऊण

आयुर्बन्धा-
काद्यल्प-
वहुत्वं

॥४२॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥४३॥

उवरिमरासी एकगादि हेडिछरासीतो साहिज्जंति, साहिते सेसा पडिलोमे सागारोवउत्तादीणं वाणउयसतदुसत्तचउवीसाहिया
दुसत्तचत्तालदुसयअडयालादुसयवावण्णदुसयचउपण्णदुसयपंचवण्णत्ति । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पोगगला तेलोके, कहं?, म-
ण्णत्ति-तिलोकवाइणो महाखंधा, ते चाल्पाः, इदं चाल्पबहुत्वं पुद्गलानां द्रव्यार्थतामङ्गीकृत्योच्यते, तद्वा उद्दूलोयतिरियलोए
अणंतगुणा, जम्हा तिरियलोयस्स उवरिमएगपदेसितं पयरं तं उद्दूलोयस्स य हिड्डिमं एगपदेसियं पयरं, एताणि दोवि पयराणि
उद्दूलोयतिरियलोगो वुच्चति, तं च संखिज्जासंखिज्जाणंतपदेसिया खंधा फुसंति, ते य दन्वडुयाए अणंता अतो अणंतगुणा, अहे-
लोयतिरियलोए विसेसाहिया, खेत्तस्स विसेसाहिया, तो तिरियलोए असंखिज्जगुणा, असंखिज्जगुणातो खेत्तस्स, उद्दूलोए अ-
संखिज्जगुणा, जम्हा तिरियलोया उद्दूलोयो असंखिज्जगुणत्ति, अहोलोए विसेसाहिया, जम्हा उद्दूलोगो देसूणसत्तरज्जू अहोलोगो
पुण विसेसा अहिया सत्ति, तेण विसेसाहिया, दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा पुग्गला उद्दुदिसाए, अओ उद्दुदिसत्ति रत्तप्रभासमभू-
मितलमेरुमध्ये अष्टप्रदेशिको रुचकः, ततः प्रभवति चतुःप्रदेशा चतुर्द्वयादिका यावल्लोकान्तः, तस्याश्च विशेषाधिकत्वात् विशेषा-
धिकाः, उत्तरपुरत्थिमेण दाहिणपच्चत्थिमेण य दोऽवि तुल्ला असंखेज्जगुणा, एयाओ य मुत्तावलिसंठियाओ रुयगाओ पवूढाओ
तिरियलोगंतं पज्जवसिया उद्दूपि लोगतं अहोवि लोगंतेण, असंखिज्जगुणतो खेत्तस्स पुण्विल्लीहिंतो असंखेज्जगुणा, दाहिणपुर-
त्थिमेण उत्तरपच्चत्थिमेण य दोऽवि तुल्ला विसेसाहिया, जम्हा सोमणगंधमायणेषु सत्तर कूडा विज्जुप्पममालवंतेसु पुण नव
नव कूडा, तदाश्रयेण हिमधूमिका अवश्यायइलक्षणपुद्गलबहुतरसंभवोऽस्तीति तेण विसेसाहिया, अत्रेयं स्थापना । पुरत्थिमेण
असंखिज्जगुणा, असंखिज्जगुणत्ताओ खेत्तस्स, पच्चत्थिमेण विसेसाहिया अहेलोइयगामे पडुच्च, दक्खिणोण विसेसाहिया,

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥४४॥

बहुभवनशुषिरत्वात्, उत्तरेणं विसेसाहिया उत्तरेणं संखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयांमविकखंभेणं माणससरो, तत्थ जे जलचरा सत्ता तेसिं तेयाकम्मपोग्गलवहुत्तातो विसेसाहिया, खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवाइं दव्वाइं तेलोके, कहं !, जम्हा धम्मत्थिकायो अधम्मत्थिकायो आगासत्थिकाओ य एगदव्वाणि, तहा पोग्गलत्थिकायस्स महाखंधा जीवत्थिकायस्स मारणंतिय-समुग्घायसमोहता तेलोकवावी, ते य थोवा, उट्ठूलोयतिरियलोए अणंतगुणाइं, उट्ठूलोयतिरियलोयो पुव्ववक्खाणिओ, तं च जीवा पोग्गला य अणंता फुसंतित्ति तेण अणंतगुणाइं, अहेलोयतिरियलोए विसेसाहियत्ति, जम्हा अहोलोयतिरियलो-गा विसेसाहिया उट्ठूलोगतिरियलोगतोत्ति, उट्ठूलोगे असंखिज्जगुणा खेत्तस्स असंखिज्जगुणत्ता, अहोलोए अणंतगुणाइं, अहोलोइयगामेसु कालो अत्थित्ति काउं, तस्य च परमाणुसंख्येयासंख्येयानन्तप्रदेशिकातीतानागतवर्तमानद्रव्यक्षेत्रकालभावपर्या-यसम्बंधित्वाच्च तत्संख्यत्वाच्चावत्संख्यत्वं भवति, एवमेकैकस्मात् परमाण्वादिपुद्गलद्रव्यादेरनन्तगुण इति, अतः कालमधिकृत्य अहेलोए अणंतगुणा, तिरियलोए संखिज्जगुणाइं, जम्हा अहेलोए सगामखेत्तप्पमाणेण तिरियलोगो मिज्जमाणो संखेज्जाइं गुणाइं खंडाइं भलति तेण संखेज्जगुणाइं, एवं च कालद्वयं पडुच्च भणितं, दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवाइं दव्वाइं अहेदिसाए अहोदिसाए सरूवं वक्खाणियं, उट्ठूदिसाए अणंतगुणाइं, अहिमस (अहेदिसाओ), कहं !, भण्णति—यस्मादूर्ध्वलोके मेरोः पंच-योजनशतमधिकं स्फटिकमयं काण्डं, तत्र चन्द्रादित्यप्रभानुप्रवेशात् क्षणादिकालप्रविभागोऽस्ति तेनानन्तत्वं द्रव्याणामिति, शेषं सुगमं यावत् 'एएसिणं भंते ! एगपएसोगाढाण'मित्यादिअधिकारे सव्वत्थोवा एगपदेसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए, इह क्षेत्राधिकारात् क्षेत्रस्यैव प्राधान्यात् परमाणुद्रव्यणुकाद्यनन्ताणुकस्कंधा अपि विशिष्टैकक्षेत्रप्रदेशावगाढाः आधारस्यैवामेदोपचा-

द्रव्याल्प-
बहुत्वं

॥४४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
३ प्रज्ञा०
॥४५॥

रादेकत्वेन व्यपदिश्यन्ते, ततश्च सच्चत्थोवा एगपदेसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाएत्ति, लोकाकाशप्रदेशपरिमाणा एवेत्यर्थः, तथाहि-
न कश्चिदेवंभूत आकाशप्रदेशोऽस्ति जो एगपदेसावगाहणपरिणामपरिणतानां परमाणुमादीणं ओगासदाणपरिणामे ण परिणतोत्ति,
तथा संखेज्जपदेसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा, अत्रापि क्षेत्रस्यैव प्राधान्यात्तथाविधस्कन्धावगाढक्षेत्रप्रदेशापेक्ष-
यैव भावना कार्या, णवरं असंमोहेण सुखप्रतिपत्त्यर्थमुदाहरणं दंसिज्जति-जहा किल पंच, ते सच्चलोगप्पदेसड्डयाए य पत्तेयचिंताए
पंच चेव, संजोगओ पुण तेसु चेव अणेगे संयोगा लब्धंति, इमा य सि ठवणा—

०	०
०	०

 एतेषां सम्पूर्णासंपूर्णान्यग्रहणान्यमो-
क्षद्वारेणाधेयवशादनेके संयोगमेदा भावनीयाः, न च ते परापेक्षाविनिर्मितसत्ताका

०	०
०	०

 भवंतः असंत इति युज्यते वक्तुं, तन्नि-
बन्धनप्रदेशानामनन्तपरिणामोपेतत्वात्, तत्तत्सहकारिकारणसन्निधाने सति तस्य तस्य रूपस्याभिव्यक्तेरिति, अत्र बहु वक्तव्यं तत्तु
नोच्यते, गमनिकामात्रत्वात् प्रारंभस्य, तथा असंखेज्जपदेसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा, भावना एवमेव,
असंख्यप्रदेशात्मकत्वादवगाहक्षेत्रस्यासंख्येयगुणा इत्यस्य भावार्थः, अन्यथा वा अविरोधेनाऽऽगमानुसारतो वाच्यमिति, शेषं प्रकटार्थ
यावत्-‘अहं भन्ते ! सच्चजीवा अप्पबहुमहादंडगं वन्नइस्सामि,’ अनेनैतत् ख्यापयति-तीर्थकरानुज्ञामात्रसापेक्ष एव भग-
वान् गणधरः सूत्ररचनां प्रति प्रवर्त्तते, यद्वा कुशलेनापि गुरुमनापृच्छ्य न वर्त्तितव्यमिति, उक्तं च-“गुरोर्निवेदितात्मा यो, गुरु-
भावानुवर्त्तकः । मुक्त्यर्थं चेष्टते नित्यं, स विनेयः प्रकीर्त्तितः ॥१॥ तथा-धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा धर्मप्रवर्त्तकः । सच्चैभ्यो
धर्मशास्त्रार्थदेशको गुरुच्यते ॥२॥ इति, शेषं विहितमतो ग्रन्थत एवानुसरणीयं ।

इति श्रीप्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां तृतीयपदव्याख्या समाप्तेति ।

अवगाढा-
ल्पबहुत्वं

००
००

॥४५॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
४ प्रज्ञा०
॥४६॥

इदानीं चतुर्थमारभ्यते, अस्मिन् चायमभिसंबन्धः—अनन्तरपदे दिगनुपातादिना बहुत्वसंख्यानिर्द्धारितानां सत्त्वानामाजन्मतः प्रभृत्यामरणान् नारकादिपर्यायरूपेण व्यवच्छेदभवनप्रतिपादनार्थमिदं प्रकम्यते, इह चेदमादिसूत्रं—‘नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिती पणत्ता,’ तत्र स्थीयतेऽनयेत्युष्ककर्मपरिणत्या नारकतिर्यङ्मरामरभवेष्विति स्थितिः जीवितमायुष्कमित्यनर्थान्तरं, इह यद्यपि जीवेन मिथ्यात्वादिमिरुपात्तानां कर्मपुद्गलानां ज्ञानावरणादिरूपेण परिणमितानां यदवस्थानं सा स्थितिरिति तथाऽप्यत्रायुष्ककर्मपुद्गलानुभवनं जीवनमितिकृत्वा आयुष्ककर्माश्रयैव स्थितिः परिगृह्यत इति, नारकादिव्यपदेशप्रधाननिमित्तत्वाच्च, तथाहि—यद्यपि जीवस्य नरकगतिपंचेन्द्रियजात्यादिनामकर्मोदयोद्भवो नारकत्वपर्यायस्तथापि नारकायुःप्रथमसमयसंवेदनकाल एवैतन्निबन्धनो नरकक्षेत्रमप्राप्तस्यापि सतो नारकव्यपदेशः प्रवर्तते, तथाच मौनीन्द्रवचनमप्येवमेव व्यवस्थितं, यथोक्तं—“गेरइए भंते ! गेरइएसु उववज्जति ? अणेरइए गेरइएसु उववज्जति ?, गोयमा ! गेरइए गेरइएसु उववज्जति, णो अनेरइए नेरइएसु उववज्जति,” इत्यादि, अतो नारकायुःप्रतिसंवेदनसमय एव तन्निबन्धननारकव्यपदेशप्रवृत्तिः, नारकादिव्यपदेशप्रधाननिमित्तत्वादिति स्थितं, एवं शेषेष्वपि तिर्यङ्मरादिषु भावनीयं, अत्र अपरस्त्वाह—इत्थं सूत्रोपन्यासो न युज्यत इति, यथाऽन्यत्र कर्मप्रकृतिपदे स्थितिबंधे उक्तं—णाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, तिन्नि वाससहस्साइं अवाहा, अवाह्णिणिया कम्मठिती कम्मनिसेग” इति, तदा “नेरइयाउयस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिती पणत्ता ?, गोयमा ! जहण्णेणं दस वाससइस्साइं, उक्कोसेणं तेत्तीससागरोवमाइं” एवमिहापीति, उच्यते, तत्र जीवेन कर्मतया परिणामितानां पुद्गलानां कर्मत्वपर्यायभवनरूपेण व्यवच्छेदेन कियंतं कालमवस्थान-

नारक-
स्थितिः

॥४६॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥४७॥

मित्युक्तमिति, इह तु पुद्गलैर्ज्ञानावरणादिपुद्गलतया परिणामितस्य जीवस्यैव अन्योऽन्यानुगतिश्चोक्ता, 'जीवपरिणामहेऊ कम्मया पोग्गला परिणमंति । पोग्गलकम्मनिमित्तं जीवोऽवि तहेव परिणमती' ॥१॥ तिवचनाद्, अलं प्रसंगेन, प्रकृतं प्रस्तुतः, तत्रेदं निर्वचनं-
गोयमा ! जहण्णेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, एयं ओहियाणं, अपज्जत्तनेरइयाणमित्यादि, एत्थ ओहेण विभागेण य अपज्जत्तपज्जत्तभावणा इमा-णारयदेवा तिरियमणुयगइया जे असंखिज्जवासाऊ । एते उ अपज्जत्ता उववाए चेव बोद्धव्वा ॥१॥ सेसा य तिरियमणुया लद्धिं पप्पोववायकाले य । दुहओऽविय भइयव्वा पज्जत्तियरत्ति जिणवयणं ॥२॥ ततश्च अपज्जत्तयकाले अंतोमुहुत्तम्मि अवणीए सेसा पज्जत्तगकालठिति भवति, शेषमापदसमाप्तेस्मृत् एव भावनीयमिति ।

इति श्रीप्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां चतुर्थपदव्याख्या समाप्तेति ।

—*—

अधुना पंचमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबंधः, इहानन्तरपदे नारकादिपर्यायरूपेण सत्त्वानामवस्थितिरुक्ता, इह त्वौदयिक-
कक्षायोपशमिकक्षायिकभावाश्रयपर्यायपरिमाणवधारणं प्रतिपाद्यत इति, इह चेदमादिस्मृत्- 'कतिविहा णं भंते ! पज्जत्ता प-
पणत्ता ?' इत्यादि, अथ केनाभिप्रायेण गौतमस्वामिना भगवानेवं पृष्ठः ?, उच्यते- उक्तमादौ प्रथमपदे 'पणवणा दुविहा पणत्ता,
तंजहा-जीवपणवणा अजीवपणवणा य', अतो जीवाजीवद्रव्यद्वैविध्याद् 'गुणपर्यायवद् द्रव्य' मिति च कृत्वा द्रव्यपर्यायभेदावग-
मार्थमेवं पृष्ठ इति, आह- गौतमोऽपि भगवानित्याद्याक्षेपपरिहारप्रपंचः पूर्ववत्, अत्र निर्वचनस्मृत्- गो० ! दुविहा पणत्ता, तंजहा-
'जीवपज्जत्ता य अजीवपज्जत्ता य' तत्र पर्याया गुणा विशेषा धर्मा इत्यनर्थान्तरं, आह- सम्बन्धं प्रतिपादयता इह त्वौदयिकादिभावा-

नारक-
पर्यायाः

॥४७॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥४८॥

अथपर्यायपरिमाणवधारणं प्रतिपाद्यत इत्युक्तमतस्तत्त्वतो जीवपर्याया एव गम्यन्ते, औदयिकादिभावानां जीवाश्रितत्वाद्, अत्र पुनरुभयथाऽप्युक्ता इत्येवं न सुन्दरः संबंध इति, एतदयुक्तं, अभिप्रायापरिज्ञानात्, जीवाजीवभेदेनौदयिकभावद्वैविध्यात्, तत्राजीवौदयिकभावः पुद्गलवृत्तिरितिकृत्वोभयोरपि कथमविरुद्धमिति, अधुना संख्यापरिज्ञानार्थं पृच्छति-‘जीवपञ्चवा णं भन्ते ! किं संखिज्जा’ इत्यादि, गोयमा ! णो संखेज्जा’ इत्यादि निर्वचनं, ‘से केणट्ठेणं भन्ते ! एवं वुच्चइ’ इत्यादि प्रप्रश्नः, अथ केनार्थेन-केन कारणेन हेतुनेत्यर्थः, अत्र निर्वचनं-गोयमा ! संखेज्जा नेरइया इत्यादि, पर्यायाणामानन्त्यादिति भावार्थः, से तेणट्ठेणमित्यादि उपनयनवाक्यं, तदनेनार्थेन, अनेन कारणेनेत्यर्थः, तेण णो संखेज्जा इत्यादि निगमनं, एवं सर्वत्र द्रष्टव्यं, एवं तावत् सामान्येन जीवपर्यायाः पृष्टा निर्वचनं चोक्तमिदानीं विशेषप्रश्नमाह-‘नेरइयाणं भन्ते ! केवइया पञ्चवा’ इति, कोऽस्याभिप्रायः ?-सामान्यप्रश्ने पर्यायाणामनन्ततोक्ता, यत्र पुनः पर्यायिणामानन्त्यं नास्ति तत्र कथमिति पृच्छति-‘नेरइयाणमित्यादि, अत्रापि निर्वचनमनन्ता एव, से केणट्ठेणमित्यादि, स एव प्रश्नः, गोयमा ! नेरइए नेरइयस्स दब्बट्ठयाए तुल्ले इत्यादि, अथ केनाभिप्रायेण भगवता एवंप्रकारं निर्वचनमभिहितं ?, उच्यते-एकमेव द्रव्यमनन्तपर्यायमित्यस्य न्यायस्य प्रदर्शनार्थमिति, तत्थ नेरइए नेरइयस्स दब्बट्ठयाए तुल्ले, कथं ?, यस्मादिदमपि नारकद्रव्यं जीवेनैकसंख्यावरुद्धमिदमपि नारकजीवद्रव्यमेकसंख्यावरुद्धमिति, एवं तावद् द्रव्यमेवार्थो द्रव्यार्थ इति तुल्यत्वं, आह-पदेसट्ठयाए तुल्यमित्येवं किमुच्यते ?, द्रव्यद्वैविध्यप्रदर्शनार्थं, यस्माद्विविधं द्रव्यं-प्रदेशवदप्रदेशवच्च, तत्र परमाणुरप्रदेशः, द्विप्रदेशिकादि तु सप्रदेशं पुद्गलास्तिकाये, शेषाणि धर्मास्तिकायादीनि नियमात् सप्रदेशानीति, प्रदेशा एवार्थः प्रदेशार्थः तस्य भावः प्रदेशार्थता तया, तथाहि-इदमपि लोकाकाशप्रदेशासंख्येतयाऽसंख्यातप्रदेशं इदम-

नारक-
पर्यायाः

॥४८॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥४९॥

पीति तुल्यं, ओगाहणद्वयाए स्थि हीणे इत्यादि, तस्यैव नारकजीवद्रव्यस्य असंख्यातप्रदेशस्य अवगाहनमवगाहः—शरीरोच्छ्रयः, स्याच्छब्दस्तु प्रशंसाऽस्तिविवादविचारणानेकान्तसंशयप्रश्नादिष्वर्थेषु द्रष्टव्यः, इह त्वनेकान्तद्योतकस्य ग्रहणं, नैकान्तहीनः, तुल्योऽधिको वेति, कथं ? यस्माद्वक्ष्यति—रयणप्पभापुढविनेरइयाणं वेउन्वियसरीरस्स भवधारणिज्जस्स जहण्णेणं अंगुलस्स असंखिज्जइभागं ओगाहणा, उक्कोसेणं सत्त धणू तिन्नि रयणीओ छच्च अंगुलाइं, एवं दुगुणं जाव सत्तमाए जहण्णेणं अंगुलस्स असंखिज्जइभागं उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं'ति, तत्र यदि हीनः 'असंखेज्जइभागहीण' इत्यादि, कथं ? एको पंच धणुसयाइं उच्चत्तेणं अण्णो एयाइं चेव अंगुलस्स असंखिज्जइभागूणाइं, जम्हा अंगुलस्स असंखिज्जभागो पंचहं धणुसयाणं असंखिज्जइमे भागे वडुति, तेण असंखेज्जइभागहीणे, तह संखिज्जभागहीणा इति, तेण संखेज्जभागहीणे, तहा संखेज्जगुणहीणा इति, एगो पणवीसं धणुसयगमुच्चत्तेणं अण्णो पंच धणुसताइं, जम्हा पणुवीसं धणुसयं चउहिं गुणितं पंच सयाइं भवंति, तेण संखेज्जगुणहीणे, तहा असंखिज्जगुणहीणा इति, एगो अपज्जत्तगद्वाए अंगुलस्स असंखिज्जइभागावगाहे वडुति, अण्णो पंच धणुसयाइं उच्चत्तेणंति, जम्हा अंगुलस्स असंखेज्जइभागो असंखिज्जएण गुणिओ पंच धणुसयाइं हवंति तेण असंखिज्जगुणो इति । ठितीए चउट्ठाणवडिए, तत्थ असंखेज्जभागहीणे इत्यादि, एगस्स तेत्तीसं सागरोवमाइं अन्नस्सेयाइं चेव समयादिऊणयाइं, जम्हा असंखिजेहिं समएहिं आवलिया णिप्फज्जति, संखिज्जाहि आवलियाहिं उस्ससादि, तहा असंखिजेहि वासेहिं पलिओवमसागरोवमाइं, तेणं समयावलियऊसासमुहुचदिवसाहोरत्तपक्खमासउदुअयणसंवच्छरजुगेहिं ऊणा बीयणारगट्ठिती असंखिज्जभागहीणेति, तहा संखेज्जइभागहीणेइ, एकस्स तेत्तीसं सागरोवमाइं अण्णस्सेयाइं चेव पलिओवमेण ऊणादि, जम्हा दसहिं पलिओवमकोडीकोडीहिं एगं सागरोवमं भण्णति, तेण संखि-

अवगाह-
स्थिति-
पर्यायाः

॥४९॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥५०॥

अहभागहीणे वा, तहा संखेज्जगुणहीणत्ति, एकस्स सागरोवमं तस्स तेत्तीससागरोवमपरिमाणठितीओ, एकसागरोवठितीओ ति-
त्तीससागरोवमपरिमाणठिती संखिज्जगुणा तेण संखिज्जगुणहीणे, तहा असंखेज्जगुणहीणेति एगस्स दसवाससहस्साइं ठिती अण्णस्स
सागरोवमाइं तेत्तीससागरोवमाणपज्जंता, जम्हा दसवाससहस्सपरिमाणठिती असंखिज्जएण गुणिया सागरोवमाइं तेत्तीससागरोवमप-
रिमाणठिती तुल्ला भवत्ति तेण असंखिज्जगुणहीणे वा, अत उच्यते-ठितीए चउठाणवडिएत्ति, एवं नारकजीवद्रव्यस्य प्रतियोगिना-
रकजीवद्रव्यं प्रति द्रव्यार्थप्रदेशार्थतो द्रव्यतस्तुल्यत्वमुक्तं, तथा क्षेत्रावगाहं प्रति हीनाधिकत्वेन चतुःस्थानपतितत्वं, कालतोऽपि
स्थितितः हीनाधिकत्वं प्रति चतुःस्थानपतितत्वमिति, इदानीं भावाश्रयहीनाधिकत्वप्रतिपादनायाह-कालवण्णपज्जवेहिं सिय
हीणे इत्यादि, यतः सर्वमेव हि जीवद्रव्यमजीवद्रव्यं च परस्परतो द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्विशिष्यते, यथा घटो द्रव्यतः एको, मार्तिकः
अन्यस्तु कांचनो राजतादिर्वा, क्षेत्रतोऽपि एक इहल्योऽन्यस्तु पाटलिपुत्रकादिः, कालत एकोऽद्यतनोऽन्यस्त्वैषमीयः परुत्तनो वा,
भावतः एकः श्यामोऽन्यस्तु रक्तादिरिति, एवमिहापि, तत्र पुद्गलविपाकिनामकर्माख्यजीवौदयिकभावाश्रयणं प्रतीदमुच्यते-
कालवण्णपज्जवेहीत्यादि, तत्र अनन्तभागहीन इति, अवधीकृतकृष्णवर्णपर्यायाग्रं असद्भावस्थापनया दस सहस्राणीति १००००
तस्य सर्वजीवानन्तकेन शतपरिमाणकल्पितेन भागे हृते भागलब्धं शतं १००, द्वितीयप्रतियोगिनारककृष्णवर्णपर्यायाग्रं १००
नव सहस्राणि नवशताधिकानि ९९००, पूर्वभागलब्धं शतं तत्र प्रतिक्षिप्तं, जातानि दश सहस्राणि, स तेन सर्वजीवानंतकहत-
भागलब्धेन शतेन हीन इत्यनन्तभागहीनः, तथा असंख्येयभागहीन इति, पूर्वोक्तकल्पितपर्यायरशेर्दशसहस्रस्य असंख्येय-
लोकाकाशप्रदेशपरिमाणकल्पितेन पंचाशत्परिमाणेन भागहारेण भागे हृते भागलब्धं द्विशती, प्रतियोगिनारककृष्णवर्णपर्यायाग्रं

अवगाह-
स्थिति-
पर्यायाः

॥५०॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥५१॥

नव सहस्राणि अष्टौ शतानि [९८००] पूर्वभागलब्धा द्विशती तत्र प्रक्षिप्ता, जातानि दश सहस्राणि, स तेन असंख्येयलोकाकाशप्रदेश-
परिमाणासंख्येयकेन भाग- [२००] हारेण भागहृतलब्धेन द्विशत्यात्मकेन राशिना हीन इत्यसंख्येयभागहीनः, तथा संख्येय-
भागहीन इति, पूर्वोक्तकल्पितपर्यायरशोर्दशसहस्रस्य उत्कृष्टसंख्येयकपरिमाणपरिकल्पितेन दशकपरिमाणेन भागहारेण भागे हते
भागलब्धं सहस्रं, द्वितीयप्रतियोगिनारककृष्णवर्णपर्यायाग्रं नव सहस्राणि, [२०००] पूर्वभागसहस्र (दशक)लब्धं सहस्रं तत्र प्रक्षिप्तं,
जातानि दश सहस्राणि, तेन उत्कृष्टपरिमाणपरिकल्पितपर्यायरशोर्दशसह- [१०००] स्रस्य द्वितीयप्रतियोगिनारककृष्णवर्णपर्यायाग्रं
सहस्रं उत्कृष्टसंख्येयपरिमाणपरिकल्पितेन दशकपरिमाणेन गुणकारेण गुणितः सहस्रो राशिर्जातो दश सहस्रा इति, एवमेतेन उत्कृष्ट-
संख्येयकपरिमाणकल्पितेन गुणकारेण हीनः संख्येयगुणहीनः, तथा असंख्येयगुणहीन इति, पूर्वोक्तपरिकल्पितपर्यायरशोर्दशसह-
स्रस्य प्रतियोगिनारककृष्णवर्णपर्यायाग्रं द्विशती, असंख्येयगुणाकाशपरिमाणपरिकल्पितेन पंचाशत्परिमाणात्मकेन गुणकारेण गुणितो
द्विशतिको राशिर्जातो दशसहस्रा इति, पंचाशताऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणपरिकल्पितेन गुणकारेण हीन इति, तथा अनन्तगुण-
हीन इति, पूर्वोक्तपरिकल्पितपर्यायरशोर्दशसहस्रस्य द्वितीयप्रतियोगिनारककृष्णवर्णपर्यायाग्रं शतं १००, सर्वजीवानन्तकपरिमाण-
परिकल्पितेन शतपरिमाणेन गुणकारेण गुणिते स राशिर्जातो दशसहस्र इति, एवमेतेन सर्वजीवानन्तकपरिमाणपरिकल्पितेन शतेन
गुणकारेण हीन इति अनन्तगुणहीनः, एवमधिकषट्स्थानकशब्दार्थोऽप्येभिरित्यवगाहभागहारगुणकारैर्व्याख्येय इति, मा चैवं मंस्थाः
षट्स्थानकशब्दार्थनिरूपणं कुर्वाणेनाचार्येण स्वमनीषिकया भागहारगुणकाराः कल्पिताः, किंतु अन्यैरपि तद्विद्धिरेवमेव भागहारगुण-
काराः कल्पिता इति, कथं?, यस्मात् कर्मप्रकृतिसंग्रहणिकायां षट्स्थानकशब्दार्थप्रतिपादकमिदं गाथासूत्रम्—“सर्वजियाणंतमसंख-

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥२२॥

लोगसंखेजगस्स जेडुस्स । भागो तिसु गुणणाइसु छट्ठाणमसंख्या लोगा"॥१॥"इति, एवं शेषैरपि नीलादिवर्णगन्धरसस्पर्शैर्हीनाधिक-
षट्स्थानके व्याख्येयं इति । इदानीं जीवविपाकिज्ञानावरणीयादिकर्मश्रयोपशमभावाश्रयणं प्रतीदमुच्यते—आभिणिबोहियनाण-
पज्जवेहीत्यादि, षट्स्थानकशब्दार्थः व्याख्यात एव, अथ किमर्थं पुनर्गौतमस्वामिना नारकाणां पर्यायाणां मानं प्रतिपादितं ?,
उच्यते, अस्त्यत्र कारणं, किंनु ?, दृश्यते द्रव्यादिषु, तत्र द्रव्यतस्तावदधिकृतनारकजीवद्रव्यप्रतियोगिनारकद्रव्ययोरविशिष्टत्व-
मभिहितं, यस्माद् द्रव्यं हि समृद्धितसर्वजीवप्रभेदनिर्भेदबीजं मयूरांडकरसवदनमिव्यक्तविविक्तदेशकालक्रमप्रत्ययवद्विशेषभेद-
परिणतियोग्यमिति, ततो विशिष्टमुभयोरपीति उक्तो द्रव्यार्थतः पर्यायभेदः, क्षेत्रतस्तु विकसनसंकोचनधर्मा आत्मेति दर्शयता
असंख्येयप्रदेशावगाहधर्मा च, तथा च विकसनसंकोचयोः क्षेत्राश्रययोरुत्कर्षापकर्षवृत्तिं दर्शयताऽवगाहनतश्चतुःस्थानपतितत्व-
मुक्तं, न द्रव्यतः प्रदेशतो वा, यस्मादुक्तं "विकसनसंकोचयोर्न स्तोकद्रव्यप्रदेशसंख्यायाः । वृद्धिहासौ स्तः क्षेत्रतस्तु तावदात्म-
नस्तस्मात् ॥१॥ कालतस्तु नारकादिभवोपग्राहकमायुष्ककर्मस्थितिमधिकृत्यायुष्ककर्मस्थितिबंधनिवर्त्तकानामध्यवसायस्थानानामु-
त्कर्षायकर्षावृत्तिं दर्शयता चतुःस्थानपतितत्वमुक्तं, यस्माच्चायुर्बन्धके स्थितिवन्धाध्यवसानप्ररूपणाधिकारे त्रीण्यनुयोगद्वाराणि
स्थितिप्रकृतिजीवसमुदाहाराख्यानि, तत्रापि स्थितिसमुदाहाराश्रयणान्यमूनि त्रीण्यनुयोगद्वाराणि—पगणणा अणुकट्टी तिब्बमंदया चेति,
तत्र प्रगणणाप्ररूपणे इदं सूत्रं—ठितिवंधे अज्झवसाणाण ठाणाणऽसंखिया लोया । हस्सा विसेसबुद्धी आयुणमसंखगुणबुद्धी ॥१॥
इति, किमुक्तं भवति ?, उच्यंते णाणावरणिज्जस्स जहणियाए ठीतीए ठितिवंधअज्झवसाणाणि असंखिज्जलोगागासपदेसमित्ताणि,
वीतियाए ठीतीए असंखेजलोगागासपदेसमित्ताणि, एवं ततियाएवि असंखिज्जा जाव उक्कोसिया ठितित्ति, एवं सत्तण्हवि कम्माणं,

कर्मस्थित्य-
नुयोगाः

॥२२॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥५३॥

तेसिं अज्झवसाणठाणाण दुविहा बुद्धीपरूवणा-अणंतरोवणिहिया परंपरोवणिहिया य, तत्थ अणंतरोवणिहियाए हस्सा विसेस-
वट्ठित्ति णाणावरणिज्जस्स जहणियाए ठितीए ठितिवंधज्झवसायठाणाणि थोवाणि, बितीयाए ठितीए ठितिवंधज्झवसाणाणि
विसेसाहियात्ति, ततो विसेसाहियाणि जाव उक्कोसिया ठितित्ति, एवं आयुगवज्जाणं सत्तण्हवि कम्माणं, आऊणमसंखगुणवट्ठित्ति-
आउगस्स जहणियाए ठितीए ठितिवंधज्झवसायठाणाणि थोवाणि, बितीयाए असंखेज्जगुणाणि, ततीयाए असंखिज्जगुणाणि,
जाव उक्कोसिया ठितित्ति, एवं ताव स्थितिवंधनिर्वर्त्तकानामध्यवसायस्थानानामुत्कर्षवृत्तिर्दृष्टा, तत्कार्यस्य च स्थितिवंधस्यासंख्येय-
स्थानेनेति, तस्मात् साधूक्तं-आयुष्ककर्मबंधस्थितिवंधनिर्वर्त्तकानामध्यवसायस्थानानां तत्कार्यस्य स्थितिवंधस्य उत्कर्षापकर्षवृत्त्या
चतुःस्थानपतितत्त्वमिति, भावतोऽपि अनुभावस्योत्कर्षापकर्षवृत्तिं दर्शयता षट्स्थानपतितत्त्वमुक्तमिति, सा चोत्कर्षापकर्षवृत्तिः
कथं?, यस्मादनुभावबंधाधिकारे चतुर्दशानुयोगद्वारात्मके अविभागप्रतिच्छेदप्ररूपणार्थं संग्रहणिकायामियं गाथा-‘गहणसमयंमि
जीवो उप्पाएति तु गुणे सपच्चययो । सव्वजियाणंतगुणे कम्मपदेसेसु सव्वेसु ॥१॥ एतदुक्तं भवति-कम्मपोग्गले गिण्हमाणो
जीवो संकिलिद्धो वा गिण्हति विसुद्धो वा, तत्थ संकिलेसस्स असंखेज्जा भेदा, विसोहीएवि असंखेज्जा भेदा, जहा तिण्वतरा तिण्वतमा
तिण्वतरतमा इति, जारिसेण अज्झवसाणेण जुत्तो कम्मपुग्गले गेण्हति तारिसो तस्स अणुभावो भवति, तानि च संक्लेशविशोधि-
स्थानानि कषायोदयाद्भवन्तीति, ‘अणुभागं कसायओ कुणति’ इतिवयणाओ, तथाऽन्यत्राप्युक्तं-“क्रमशः स्थितासु काषायाकीषु
जीवस्य भावपरिणतिषु । अत एवोत्पत्तनाद्वा संक्लेशाद्वा-विशोध्यद्दे ॥१॥” अणुभागोत्ति वा रसोत्ति वा एगडं, दब्बविसेसातो
रसविसेसो भवति, अथवा द्रवणतुल्ला अज्झवसाणा, तंदुलत्थाणीया कम्मपोग्गला, तत्थ असुभस्स घोसाडितिए रसो अइह(आहर)णं-

जीव-
पर्यायाः

॥५३॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥५४॥

निदरिसणं सुभस्स माहिसं खीरं अइह(आहर)णं, तेण गहणसमये-कम्मपोग्गलोपादाणकाले संक्केशविशोध्यत्तमेनाध्यवसायविशेषेण कम्मपुद्गलेषु गुणान्-रसानुभावानुत्पादयति, स्वपचयतोत्ति-आत्मप्रत्ययात्, आत्महेतुकं, कथं?, भण्यते-संक्केशविशोधितोऽनुभावो भवतीतिकृत्वा, सा य संक्केशविशोध्यद्वा जीवस्स सव्वजहन्ना अणंतगुणा इति, यस्माद्वर्गणाफण्डककण्डकेषु च अनन्तगुणया वृद्ध्या वृद्धीतरविशेषाः, अतः सिद्धमनुभावानामुत्कर्षापकर्षवृत्तित्वं तत्कार्यस्य च क्षयोपशमस्योत्कर्षापकर्षवृत्तितेति, यतः स्थितिक्षयात् प्रयोगतो वाऽपि पच्यमानं कम्म उदय इत्युच्यते, उदयश्च विपाक इति, उदीर्णस्य च क्षय उवसमो वा भवति, क्षयस्तावदुदीर्णस्य युज्यते, उपशमः कथम्?, उच्यते, इह यदस्य ज्ञानावरणीयमुदीर्णं तदुपक्षीणं, यदनुदीर्णं तच्चोपशान्तं, उपशान्तं नाम विष्कम्भितोदयत्वं नीतं, अधिकृतः क्षायोपशमिकः ज्ञानावरणस्य, एवं च तदिह प्रदेशतया अनुभूयमानमपि सत् अनुभावतया विष्कम्भितोदयमिति चोपशान्तमित्युच्यते, अतो यदादावमभिहितम् 'अस्त्यत्र कारण'मिति तद्वर्णितं, अयमेव च प्रतिपादनोपाय इतिकृत्वा, एकस्यैव जीवद्रव्यस्य च पर्यायाणामानत्यं प्रतिपादयता भगवता प्रतियोगिद्रव्योपन्यासः कृत इति, एवं असुरकुमारादिष्वपि चतुर्विंशतिदण्डकेऽयमेवार्थोऽनुसर्तव्यो यथायोगं, यश्चात्र विशेषः सोऽभिधीयते, दण्डकश्च-नेरइयासुरएगिंदियविगलिंदियपणिंदियतिरिक्खा । मणुया जोइसियाविय वेमाणिग दंडगकमो तु ॥१॥ तत्थ पुढविकाइए पुढविकाइयस्स ठितीए तिठाणवडिए, कहां?, एगस्स बावीसं वाससहस्साइं ठिती, अन्नस्स ताणि चेव समऊणाणि, तेण असंखिज्जभागहीणा, संखेज्जभागहीणेत्ति अण्णस्स ताणि चेव अंतोमुहुत्तेण ऊणाइं तेण संखेज्जभागहीणे, एक्कस्स बावीसं वाससहस्सा ठिती अण्णस्स अंतोमुहुत्तादि वासं वाससतं वा तेण संखेज्जगुणहीणे, एक्का असंखेज्जगुणहीणेत्ति णत्थि, जेण असंखिज्जवासाउयठितीसु चेव असंखगुणहीणत्तणमत्थि, ण अण्णत्थेति, एवं

जीव-
पर्यायाः

॥५४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
५ प्रज्ञा०
॥५५॥

ताव नारकादिसामान्यप्रश्ने, विशेषे तु जघन्योत्कृष्टावगाहनस्थित्यादिके सूत्रत एवानुसरणीयमिति, जो उ विसेसो सो भण्णति—जह-
ण्णोगाहणगस्स णेरइयस्स तिण्णि णाणा तिण्णि अण्णाणा, कहं?, गम्भवकंतियसंणिपंचेदियउववायं पडुच्च, जेण णेरइयआउपढमस-
मयसंवेदणे चेव पुव्वगहियओरालियसरीरसव्वपरिसाडं करंति, तंमि चेव य समए सम्महिट्टिस्स तिण्णि णाणाइं इयरस्स तिन्नि
अण्णाणाइं समुप्पज्जंति, तओ विग्गहेण अविग्गहेण वा गंतूण वेउव्वियसरीरसव्वसंघायं करंतिचि जहण्णोगाहणओ,संमुञ्चिमअस-
ण्णिपंचेदियस्स अपज्जत्तगस्स विभंगं णत्थि, तेण अण्णाणाणि भयणिज्जाणि दो वा तिण्णि वा, बेइंदियाणं जहण्णोगाहणाणं दो-
ण्णि णाणे, कहं?, भण्णति—सासायणं पडुच्च तस्स अपज्जत्तयस्स दो णाणा लब्भंति, एवं जाव चउरिंदिया, जहण्णोगाहणगाण
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं दो णाणा दो अण्णाणा, असंखेज्जाउए पडुच्च जहण्णिया ओगाहणा णत्थि, तेण जो जहण्णियओगाहणो
सो णियमा संखिज्जवासाऊ, तेण ठितीए तिट्ठाणवडिए दो णाणा दो अण्णाणा, किं निमित्तं?, तस्स अपज्जत्तस्स ओही य विभंगो
वा णत्थिचि, तेण से दो णाणा दो अण्णाणा लब्भंति, उक्कोसोगाहणओ ठितीए तिट्ठाणवडिए तिण्णि णाणा तिण्णि अण्णाणा ल-
ब्भंति, किं कारणं?, जस्स जोयणसहस्सं सरीरोगाहणा सो उक्कोसोगाहणतो भणिज्जति, सो अ संखिज्जवासाऊ, तं पडुच्च ठितीए
तिट्ठाणवडिओ, सो य पज्जत्तओ, तेण तिण्णि णाणा तिण्णि अण्णाणा लब्भंति, बेइंदियाइ जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिया जह-
ण्णठितीया किं कारणं अण्णाणी लब्भंति?, भण्णति—जहण्णठितीए सासायणस्स उववाओ णत्थि, तेण सो अण्णाणी चेव लब्भति,
उक्कोसठितीयस्स पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स किं कारणं दो णाणा दो अण्णाणा लब्भंति?, भण्णइ—दोमाइपलिओवमठितीओ
तस्स दोण्णि णाणा दोण्णि अण्णाणा, जया पुण छम्मासावसेसयाऊ वेमाणिएसु बद्धाउओ भवति तदा तस्स णियमा दो णाणा

जीव-
पर्यायाः

॥५५॥

श्रीमन्ना०
श्रीहारि०
५ प्रश्ना०
॥५६॥

लब्धमंति, पंचेदियतिरिक्खजोणिओ जहण्णआभिणिबोहियणाणी ठितीए चउट्ठाणवडिओ, तौ किं कारणं?, भण्णति-सो य असं-
खेज्जवासाऊ, असंखिज्जवासाउयस्स जहण्णाभिणिबोहियणाणसुयणाणाणि लब्धमंति, जस्स उक्कोसयाणि आभिणिबोहियसुयणाणाणि
सो नियमा संखेज्जवासाउओ तेण ठितीए तिठाणवडिओ, तिण्णि णाणा तिण्णि य दंसणाणि य से लब्धमंति, एवं अण्णाणाणिवि
तिन्नि, जो य णाणी सो अण्णाणी ण भण्णति, ओहिविभंगेसु नियमा ठितीए तिठ्ठाणवडिए, किं कारणं?, ओहिविभंगा असंखि-
ज्जवासाउयस्स णत्थित्ति, जहण्णोगाहणगाणं मणुस्सगाणं तिण्णि णाणा दोण्णि य अण्णाणा लब्धमंति, किं कारणं?, भण्णति-जह-
णियाए ओगाहणाए तित्थयरो वा अहवाऽणुत्तरोववाइयदेवो वा जो अप्पडिवडियओहिणाणो उप्पज्जति, तस्स जहण्णोगाहण-
गस्स तिण्णि णाणा लब्धमंति, उक्कोसोगाहणा जस्स तिण्णि गाउयाइं तस्स ओहिविभंगाइं ण लब्धमंति, जहण्णठितीओ मणुस्सो
णियमा अण्णाणी, किं कारणं?, संमुच्चिमणुस्सा जहण्णठितीया तेण से दो अण्णाणा, णाणाणि से णत्थि, उक्कोसठि-
तिओवि जहेव उक्कोसोगाहणओ, जहण्णाभिणिबोहियणाणिस्स मणुस्स दो णाणा दो अण्णाणा, ओहिमणपज्जवणाणाणि से
णत्थि, उक्कोसाभिणिबोहियणाणी ठितीए तिठ्ठाणवडिए, किं कारणं?, भण्णति-सो नियमा संखेज्जवासाउओ, एवं सुयणाणीवि,
ओहिमणपज्जवणाणे जहण्णए वा उक्कोसए वा ठितीए तिठ्ठाणवडिओ, ओहिमणपज्जवाइं संखेज्जवासाउयस्स लब्धमंति, केवलणा-
ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए केवलिसमुग्घायं पडुच्च, ठितीए तिठ्ठाणवडिए, न असंखेज्जवासाउयत्ति, केवलदंसणीवि एवं चेव, सेचं
जीवपज्जवा, एवं ताव एते भणिया जीवपज्जवा, 'अजीवपज्जवा णं भंते ! कतिविहे'त्यादि, एतदत्र निर्वचनं, गोयमा ! दुविहा
पण्णत्ता, तंजहा-रुवियजीवपज्जवा य इत्यादि, अत्र सर्वत्र पर्यायपर्यायिणोः कथंचिदभेदरूपापनार्थ इत्थं सूत्रोपन्यास इति भावनीयं,

जीव-
पर्यायाः

॥५६॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
६ पदं
॥५७॥

प्रायो निगदसिद्धश्च गम्य इति, नवरं लेशतः किञ्चिदुच्यत इति, तत्र परिभाषादंडकः 'अणुमादिओहियाणं खेत्तादिपदेससंगताणं च । जहण्णवगाहणादीण चेव जहण्णादिदेसाणं ॥१॥ द्वावपि ठितिप्रदेशावगाहौ तुल्यौ, एको द्वयेऽवगाढ एक एकवेति, हीनाधिको द्विप्रदेशिकस्य जघन्यावगाहना एकप्रदेशे उत्कृष्टा द्वयोः, मध्यं नास्ति, चतुः(त्रि)प्रदेशिके जघन्यावगाहना उत्कृष्टा मध्यमा, मध्यमैका, अनन्तप्रदेशिका उत्कृष्टावगाहनस्थित्या तुल्या सजातीयस्य, यतः उत्कृष्टावगाहना कृत्स्नलोकव्यापी, स चाचित्तमहास्कन्धः केवलिसमुद्घातकर्मस्कन्धो वा, तयोश्चैककालता 'दंड कवाडे मथंतरे य०' परमाणुरेकत्वादेकरूपादि, द्विप्रदेशिकानां तु नानावर्णत्वमनेकत्वात्, तेनोच्यते-अवसेसेहितो, जघन्यगुणकालकोऽपि विवक्षितः, शीतोष्णस्निग्धरूक्षाणां संवादिद्वयस्पर्शः परमाणुः, द्विप्रदेशिकादयोऽसंख्येयभागाः समुदायाः शीतादिचतुःस्पर्शाः, अनन्तप्रदेशिकोऽष्टस्पर्शः, जहण्णपदेसियाणंति द्विप्रदेशिकग्रहणं, परमाणोरप्रदेशकत्वात्, स्कन्धदेशाः, अलं वित्तरेणेति ।

इति श्रीप्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां पंचमपदव्याख्या समाप्तेति ।

—*—

साम्प्रतं षष्ठं पदं आरभ्यते, अस्य चायममिसम्बन्धः-इहानंतरपदे औदयिकक्षायोपशमिकक्षायिकभावाश्रयं पर्यायपरिमाणावधारणं प्रतिपादितम्, इह तु भावतस्तत्साम्यत एव सत्त्वानामुपपातविरहादयश्चिन्त्यन्ते, तत्र द्वावेवाधिकारौ, संग्रहगाथा- 'वारस चउवीसा से अंतरं एगसमय कत्तो य । उव्वड्डणपरभवियाजयं च अट्टेव आगरिसा ॥१॥' निरयगती णं मंते ! केवइयं कालं विरहिया उगवाएणं पण्णत्तेत्यादि सूत्रं, तत्र नरकगतिरित्यनेन सप्तपृथिवीपरिग्रहः, णमिति वाक्यालंकारे, भदंत ! इत्या-

जीव-
पर्यायसं

॥५७॥

श्रीमज्ञा०
श्रीहारि०
६ पदं
॥५८॥

मंत्रणे, केवइयं-कियंतं कालं समयादिलक्षणं विरहितेति-शून्या, केन ?-उपपातेन, तत्रोपपत्तनमुपपातः, तदन्यगतिकानां सत्त्वानां नारकत्वेन उत्पाद इत्यर्थः, तेन, प्रज्ञप्ता भगवता अन्यैश्च ऋषभादिभिरिति, 'गोयमा ! जहण्णेणं एकं समय'मित्यादि, प्रायो निगदसिद्धं, णवरं तिरियगईए गम्भवकंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणीए अहिकिच्च विण्णेयं, मणुयगतीएवि गम्भवकंतियमणुस्से अहिकिच्चत्ति, देवगइएसु ण सव्वे, भवणवणजोइवेमाणिएत्ति, तथा 'सिद्धिगती णं भंते ?' इत्यादि, तत्र सिध्यंति-निष्ठितार्था भवंत्यस्यामिति सिद्धिः-लोकान्तक्षेत्रलक्षणा, तथा चोक्तं-'इह बोदिं चइत्ताणं, तत्थ गंतूण सिज्झति' गम्यत इति गतिः कर्मसाधनः, सिद्धिरेव गम्यमानत्वात् गतिः सिद्धिगतिः, सिज्झणयाएत्ति सिज्झमानतयेति, एतद् उपपातव्यवच्छेदार्थं, सकर्मकाणां हि उपपात इतिकृत्वा, निर्वचनं सूत्रसिद्धं, एतदुद्धर्तनाविरहकालोऽप्यवगंतव्य इति, एवं तावत् सामान्येन नरकादिगत्यपेक्षया जघन्येतरमेदमिन्न उपपातादिविरहकालः प्रतिपादितः । साम्प्रतं सामान्यस्य विशेषानुगतत्वाद्विशेषाणां च सामान्याश्रयत्वाद्विशेषाभिधानार्थः प्रश्नः, 'रयणप्पभा-पुढविणेरइयाण'मित्यादि, तत्रेह रयणप्पभापुढविणिरयगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएण'मित्येवं वक्तव्ये 'रयणप्पभा-पुढविनेरइयाणं भंते !' इति यदुक्तं तदौदयिकभावविध्युपदर्शनार्थं, उक्तं च-'ओदइए दुविहे पन्नत्ते, तं०-उदये य उदयणिप्फण्णे य' तत्रोदयनिष्पन्नमधिकृत्य सूत्रोपन्यासः, जीवोदयनिष्पण्णे नेरइए तिरिक्खजोणीए इत्यादिवचनात्, अत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नो-च्यते ग्रन्थविस्तरभयादप्रस्तुत्वाच्च, शेषं सूत्रसिद्धमेव, णवरं सुद्धओदगो भणति-ण य रयणप्पभादिस्स एकाएवि पुढवीए बारस-मुहुत्तिगो परमो उववायविरहकालो भणितो, अविय चउव्वीसादि छम्मासा अवसाणातो, कइं पत्तेयमेगविसेसेऽवि अविज्जति सामण्णगतीए सो भविस्सति ? उच्यते-सर्वग्रहणादिति, एत्थ दिहुंतो-जहा एगंमि नगरे सत्त महापाडगा, तत्थ एगंमि पाडगे ज-

विरहः

॥५८॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
६ पदं
॥५९॥

विरहः

हण्णेण समयंतरेण उक्कोसेण चउवीसेहिंतो मुहुत्तेहिं इत्थिया दारगं पसवति, वीयादिसु जहण्णं तुल्लमेव, उक्कोसेणं सुत्तभणियं सत्त-
रत्तादि, जइ य एवं तहावि णगरं पडुच्च बारस मुहुत्ता लब्भंतित्ति भावनीयं, येषां पुनर्जीवानां नारकादिगतिषु विविध उपपातो
वर्णितः तैः जीवैः पूर्वभव एव वर्तमानैरायुर्बद्धं सत् पश्चादुपपातः, कियति च पूर्वभवायुषि शेषे बद्धमित्यतः प्रश्नः-नेरइया णं
भंते ! कतिभागावसेसाउया परभविआउयं पकरेंतीत्यादि गतार्थं यावत् कतिविहे णं भंते ! आउयबंधे पन्नत्ते इति,
तत्र नरकाद्यायुष्ककर्मनिषेधककाल एव तत्सहभाविनीनां कम्मोंत्तरप्रकृतीनां जातिनामगतिनामअवगाहनाप्रकृतीनामपि निषेकं
करोति, निषिक्तमिति च निधत्तं, कम्मपुद्गलानां प्रतिसमयानुभवनरचनेत्यर्थः, यस्मादुक्तं कम्मप्रकृतिसंग्रहणिकायां स्थितिबंध-
प्ररूपणाधिकारे-चत्वार्यनुयोगद्वाराणि-ठितिवंधट्टाणपरुवणा णिसेगट्टाणपरुवणा आहाकंडगपरुवणा अट्टाच्छेद इति, तत्थ निसेग-
परुवणत्थं इमा गाहा 'मोत्तूण सगमबाहं पढमाएँ ठितीएँ बहुतरं दव्वं । सेसे विसेसहीणं जावुक्कोसंति सव्वासिं ॥१॥' अतः उ-
च्यते नारकाद्यायुष्कनिषेधककाल एव तत्सहभाविनीनां नामकम्मोंत्तरप्रकृतीनामपि निषेकं करोतीति, अत एव चोक्तं निर्वचनवा-
क्ये-छव्विहे आउयबंध इति, जातिनामणिहत्ताउयमित्यादि, अथ किमर्थं पुनर्जात्यादिनामकर्मणा आयुर्विशिष्यते?, उच्यते-आ-
युष्कस्य प्राधान्योपदर्शनार्थं, यस्मान्नारकायुरुदये सति जात्यादिनामकर्मणा मुदयो भवति, नारकादिभवोपग्राहकं च आयुरेव,
उच्यते-उच्यते-आयुर्विशिष्यते?, उच्यते-आयुर्विशिष्यते?, उच्यते-आयुर्विशिष्यते?, उच्यते-आयुर्विशिष्यते?, उच्यते-आयुर्विशिष्यते?,
यस्मात् पन्नत्तोए भणियं-"नेरइए णं भंते ! णेरइएसु उववज्जति ? अणेरइए य नेरइएसु उववज्जति ?, गोयमा ! णेरइए नेरइएसु
उववज्जति, नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ" एतदुक्तं भवति-नारकायुःप्रथमसमयसंवेदनकाल एव नारक इत्युच्यते, तत्सहचारिणां
च पंचेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युदय इति, तत्र जातिरेकेन्द्रियजात्यादि, गतिर्नारकादि, स्थितिरिति यत् स्थातव्यं तेन भावेन,

॥५९॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
७ पदे०
॥६०॥

अवगाहना येष्वकाशप्रदेशेषु नारकादीनां वैक्रियादिशरीरमवगाढं, पदेसनिहत्ताउए प्रदेशानां तथा सम्बन्धः, अनुभागो विपाक इति, इदानीं स पुनर्जात्यादीनामायुर्बन्धः कियद्भिराकर्षैरुपात्तानां कर्मपुद्गलानां निधत्तीभवतीत्यतः सामान्यप्रश्नः—जीवा णं भन्ते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहिं आगरिसेहिं पगरेंतीत्यादि, तत्र आकर्षो नाम कर्मपुद्गलोपादानं, यथा गावी पाणियं पीयंती भएण पुणो२ आवुंहति, एवं जीवो तिन्वेण आउयबन्धज्झवसाणेणं एकम्मि चेव जातिणामणिहत्ताउयादि पगरेति, विपाक इति, मंदेणं दोहिं तीहिं वा, मंदतरेण तीहिं चउहिं वा, मंदतमेणं पंचहिं छहिं सत्तहिं अट्ठहिं वा, शेषं गतार्थं, अयं चैका-
द्याकर्षनियमो जात्यादिनामकर्मणामायुर्बन्धकाल एव बध्यमानानां, न शेषकालं, आयुर्बन्धपरिसमाप्त्युत्तरकालमपि बन्धः, ध्रुव-
बन्धिनीनां च ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां प्रतिसमयमेव निवृत्तिर्भवति, एतास्तु परावृत्य बध्यंत इत्यलं प्रसंगेन ।

इति श्रीप्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां षष्ठपदव्याख्या समाप्तेति ।

—*—

इदानीं सप्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः—इहानन्तरपदे सत्त्वानामुपपातविरहादयः प्रतिपादिताः, इदानीं नारकादि-
भावेनोपपन्नानामाहारशरीरेन्द्रियप्राणापानभाषामनःपर्याप्तानां यथासंभवमुच्छ्वासनिश्वासक्रियाविरहकालपरिमाणवधारणार्थं चि-
न्ता, तत्रेदं सूत्रम्—‘णेरइया णं भन्ते ! इत्यादि,’ प्रायो निगदसिद्धं, नवरं यदेवोक्तं आणमंति य तदेवोक्तं ऊससंति तथा पाण-
मंति तदेव नीससंति, अणो भणंति—आणमंति पाणमंति चेत्यनेनाध्यात्मक्रिया परिगृह्यते, ऊससंति वा णीससंति वेत्यनेन बाह्येति,
पुढविकाइया विमायाए विषमा मात्रा विमात्रा, अनियतविरहकालपरिमाणोच्छ्वासेत्यर्थः, देवानां यो यथा महायुस्तस्य तथा

श्रीसाम्ब-
रादि

॥६०॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
८ संज्ञा०
॥६१॥

महानुच्छ्वासक्रियाविरहकालः दुःस्वरूपत्वादुच्छ्वासक्रियाया इति ।

इति श्रीप्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां सप्तमपदव्याख्या समाप्तेति ।

—*—

इदानीमष्टममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे सत्त्वानामुच्छ्वासपर्याप्तिनामकाययोगाश्रया क्रिया विरहा-
विरहकालेनोक्ता, अधुना वेदनीयमोहनीयोदयाश्रयान् ज्ञानदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रयांश्च आत्मपरिणामविशेषानेवाधिकृत्य सामा-
न्यप्रश्नमाह—कति णं भन्ते ! सण्णाओ इत्यादि, तत्र संज्ञा आभोग इत्यर्थः, मनोविज्ञानं इत्यन्ये, संज्ञायते वा अनयेति संज्ञा—
वेदनीयमोहनीयोदयाश्रया ज्ञानदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रया च विचित्रा आहारादिप्राप्तये क्रियेत्यर्थः, सा चोपाधिभेदाद्विद्यमाना
दशप्रकारा भवति, तद्यथा—आहारसंज्ञेत्यादि, तत्र क्षुब्धवेदनीयोदयाद् कवलाद्याहारार्थं पुद्गलोपादानक्रियैव संज्ञायते अनयेत्याहार-
संज्ञा, तथा भयवेदनीयोदयाद् भयोद्भ्रान्तस्य दृष्टिवदनविकाररोमांचोद्भेदार्था विक्रियैव संज्ञायतेऽनयेति भयसंज्ञा, तथा पुंवेदो-
दयान्मैथुनाय रुपालोकनप्रसन्नवदनमनःस्तम्भितोरुवेपथुप्रभृतिलक्षणा विक्रियैव संज्ञायते अनयेति (मैथुनसंज्ञा, चारित्रमोहविशेषो-
दयात् धर्मोपकरणातिरिक्ततदतिरेकस्य वा आदित्साक्रियैव) परिग्रहसंज्ञा, तथा क्रोधोदयात् तदाशयगर्भा पुरुषमुखनयनदंतच्छद-
स्फुरणचेष्टैव संज्ञायतेऽनयेति क्रोधसंज्ञा, तथा मानोदयादहंकारात्मिकोत्सेकादिपरिणतिरेव संज्ञायतेऽनयेति मानसंज्ञा, तथा
मायोदयेनाशुभसंक्लेशादनृतभाषणादिक्रियैव संज्ञायतेऽनयेति मायासंज्ञा, तथा लोभोदयाल्लासान्विता सचित्तेतरद्रव्यप्रार्थनैव
संज्ञायतेऽनयेति लोभसंज्ञा, तथा लोभोदयोपशमाच्छब्दाद्यर्थगोचरा सामान्यावबोधक्रियैव संज्ञायते अनयेति ओषसंज्ञा, तथा

संज्ञास्वरूपं

॥६१॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
८ संज्ञा०
॥६२॥

तद्विशेषावबोधक्रियैव संज्ञायते अनयेति लोकसंज्ञा, ततश्चौघसंज्ञा दर्शनोपयोगः लोकसंज्ञा तु ज्ञानोपयोग इति, व्यत्ययमन्ये, अन्ये पुनरित्थमभिदधते-सामान्यप्रवृत्तिरोधसंज्ञा, लोकदृष्टिलोकसंज्ञा, एताश्च सुखप्रतिपत्तये स्पष्टरूपाः पंचेन्द्रियानधिकृत्योक्ताः, एकेन्द्रियादीनां तु प्रायो यथोक्तक्रियानिवंधनकर्मोदयादिपरिमाणरूपा एवावगंतव्या इति, उक्तं च-“चउहिं ठाणेहिं आहारसण्णा समुप्पज्जति, तं०-ओमकोट्टयाए लुहावेयणिज्जस्स कम्मस्स उदयेणं मतीए तदट्ठोवओगेणं, चउहिं ठाणेहिं भयसण्णा समुप्पज्जति, तं०-अवचियमंससोणिययाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदयेणं मतीए तदट्ठोवओगेणं य, चउहिं ठाणेहिं मेहुणसण्णा समुप्पज्जति, तं०-चियमंससोणिययाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदयेणं मतीए तदट्ठोवओगेणं, चउहिं ठाणेहिं परिग्गहसण्णा समुप्पज्जति, तं०-अविमुत्तयाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदयेणं मतीए तदट्ठोवओगेणं, कोहादिसण्णा कोहादिवेयणिज्जोदयओ भवंति, तहा नेरइया उस्सण्णकारणं पडुच्च भयसण्णोवउत्तत्ति, अत्र बहु अल्पं बाह्यकारणं प्रतीत्येति, भावं पडुच्च आहारसण्णोवउत्ता इत्यादि, इहान्तरानुभवभावः संतिभाव इत्युच्यते, ततश्चाल्पबहुत्वचिंतायां परिग्गहसण्णोवउत्ता संखेज्जगुणत्ति यदुक्तं तदप्यविरुद्धं, सरीरकुंतादिसु प्रभूततराणां परिग्रहसंज्ञासद्भावादिहार्थार्थमेव भयसंज्ञासंभवाद्, एवमन्यत्राप्युक्तानुसारतो भावनीयमिति ।

इति श्रीप्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां अष्टमपदव्याख्या समाप्तेति ।

—*—

साम्प्रतं नवममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे सत्त्वानां संज्ञापरिणामाः प्रतिपादिताः, साम्प्रतं योनयः प्रतिपाद्यन्ते, तत्रेदमादिसूत्रं-‘कतिविहा णं भन्ते ! जोणी’त्यादि, तत्र योनिरिति कः शब्दार्थः ?, यु मिश्रणे, युवंत्यस्यां जीवा

संज्ञाखंडः

॥६२॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
९ योनिः
॥६३॥

इति योनिः—तैजसकर्मणशरीरवन्तः सन्तः औदारिकवैक्रियशरीरयोग्यस्कन्धसमुदायेन मिश्रीभवन्तीत्यर्थः, “जोएणं कम्मएणं०”
गाहा, योनिरिति च सामान्यं, तस्य सचित्तशीतसंवृत्तादिभेदाः, अतस्तद्भेदोपदर्शनार्थं त्रिविधा येत्यादि, तत्र नारकाणां यदुपपातक्षेत्रं
तच्छीतस्पर्शपरिणतं अन्यन्न परिणतं, तत्रोत्पन्नत्वाच्छीतयोनिः उष्णयोनिकाश्च नारका भवन्तीति, भवनवासिनामुपपातक्षेत्रं शीतो-
ष्णस्पर्शपरिणतं तत्रोत्पन्नत्वाच्छीतोष्णयोनिकाः, एकेन्द्रियाणामग्निकायवर्जानां यावत् संमूर्च्छनजपंचेन्द्रियतिरश्चां सम्मूर्च्छनजमनु-
ष्याणां च शीतादित्रिविधस्पर्शपरिणाममुपपातक्षेत्रमिति त्रिविधयोनिः भवन्ति, एवं गन्धवक्त्रंति यपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं गन्ध-
वक्त्रंति यमणुस्साणं, वाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवाणं जहा भवणवासीणं, नारकाणां यदुपपातक्षेत्रं तन्न केनचिज्जीवेन परिगृहीतमिति
अचित्ता योनिः, सत्यप्येकेन्द्रियसूक्ष्मजीवनिकायसंभवे, एवं भवनवासिनामपि, पृथिवीकायिकादीनां यावत् संमूर्च्छनजमनुष्या-
णामुपपातक्षेत्रे परिगृहीते चापरिगृहीते चोभयरूपेणोत्पत्तिरिति त्रिविधा योनिः, गन्धवक्त्रंति यपंचिदियतिरिक्खजोणिया गन्ध-
वक्त्रंति यमणुस्सा य यत्र जायन्ते तत्र अचित्ता अपि पुद्गलाः शुक्रशोणितादयः संतीति मिश्रा योनिः, व्यंतरादयो यथा भवनवासिनः,
नारकाणां योनिः संवृता, नरकनिष्कुडा संवृतगवाक्षकल्पास्तत्र जाता वर्द्धमानमूर्त्तयस्तेभ्यः पतन्ति, शीतेभ्य उष्णेषु उष्णेभ्यश्च शीतेषु,
एवमसुरकुमारादीनामपि संवृता योनिः, ‘देवसयणिज्जंसि देवदूंसंतरिए अंगुलस्स असंखिज्जइभागमेत्ताए सरीरोगाहणाए उववण्णा’
इति वचनात्, एवं सर्वदेवानां संवृता योनिरेकेन्द्रियाणां च, द्वीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियपर्यवसितानां विवृता योनिः, पंचिदियति-
रिक्खजोणियाणं मणुस्साण य संवृतविवृता योनिरिति, शेषं प्रकटार्थं यावत् पदसमाप्तिरिति ।

इति श्रीप्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां नवमपदव्याख्या समाप्तेति ।

योनिव्युत्प-
त्यादि

॥६३॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहारि०
१० चरम०
॥६४॥

साम्प्रतं दशममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे सत्त्वानां योनयः प्रतिपादिताः, साम्प्रतं यत्तत् उपपात-
क्षेत्रं रत्नप्रभादि तस्य चरमाचरमविभागप्रदर्शनार्थमिदं प्रक्रम्यते, तत्रेदमादिसूत्रं—‘कहं णं भंते ! पुढवीओ पण्णत्ताओ’ इ-
त्यादि, निगदसिद्धं यावत् ‘इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं चरिमा अचरिमे’त्यादि पुच्छा, अथ केयं चरमाचरमपरि-
भाषेति ?, अत्रोच्यते—चरिमं नाम प्रांतपर्यन्तवर्त्ति, आपेक्षिकं चरमत्वं, यदुक्तमन्यद्रव्यापेक्षया इदं चरमं द्रव्यमिति, यथा पूर्व-
शरीरापेक्षया चरमं शरीरमिति, तथा अचरमं नाम प्रान्तमध्यवर्त्ति, आपेक्षिकं चाचरमत्वं, यदुक्तमन्यद्रव्यापेक्षया इदमचरमद्रव्यं,
यथाऽन्यशरीरापेक्षया मध्यशरीरमिति, चरमाइं अचरमाइंति बहुवचनप्रश्नः, चरिमंतप्रदेशा अचरिमंतपदेसत्ति, चरमान्ये-
वान्तवर्त्तित्वादन्ताश्चरमान्ताः तेषां प्रदेशा इति समासः, तथा अचरममेवान्तः अचरमान्तस्तस्य प्रदेशा इति विग्रहः, अचरिमान्त-
प्रदेशा इति भावनीयं, गो० ! णो चरिमा णो अचरिमा, चरिमाचरिमत्वमेतदापेक्षिकं, अपेक्षाऽभावाच्च कथं चरिमा भवि-
ष्यति, अचरमत्वमप्यन्यापेक्षयैव भवति, कथमन्यापेक्षया चरिमत्वं ?, यदि रत्नप्रभाया बाह्यतोऽन्या पृथिवी स्यात् तस्यामवस्थाया-
मचरमत्वं युज्यते, न चास्ति, तस्मान्नाचरमा, अयं च वाक्यार्थः—किमियं रत्नप्रभा पश्चिमा उत मध्यमेति, तदेतत् द्वितीयमपि
यथा न संभवति तथोक्तं, इदानीं नोचरिमाइंति नोअचरिमाइंति, कहं ?, यदा चरमव्यपदेशा चेव नत्थि तदा चरिमाइं कहं भवि-
स्संति, एवं अचरिमाइंपि, तेण णोचरिमाइं णोअचरिमाइं, णोचरिमंतपदेसा णोअचरिमंतपदेसत्ति, अत्रापि चरमत्वस्याचरमत्वस्य
चाभावात् प्रदेशकल्पनाया अप्यभाव इत्यत उक्तलक्षणा णोचरिमंतपदेसाणोअचरिमंतपदेसा रत्नप्रमेति, किं तर्हि ?, नियमेन
अचरिमं चरिमाणि य, एतदुक्तं भवति—अवश्यंतयैव केवलभंगवान्या न भवति, अवयवावयविरूपत्वादसंख्येयप्रदेशावगाढत्वाद्यथो-

चरमादि-
स्वरूपं

॥६४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीअम०
१० चरम०
॥६५॥

क्तनिर्वचनविषयैवेति, तथाहि-रत्नप्रभा तावदनेन प्रकारेण व्यवस्थिता इति विनेयजनानुग्रहाय लिख्यते, एवमवस्थितायां यानि प्रान्तेषु व्यवस्थितानि तदध्यासितक्षेत्रखण्डानि तानि तथाविधविशिष्टैकपरिणामयुक्तत्वाच्चरमाणि, यत् पुनर्मध्ये महद् रत्नप्रभाक्रान्तं क्षेत्रखण्डं तदपि तथाविधपरिणामयुक्तत्वादचरिमं, उभयसमुदायरूपा चेयं, अन्यथा तदभावप्रसंगात्, तथा प्रदेशपरिकल्पनायां तु चरिमंतपदेसा य अचरिमंतपदेसा य, कहां ? जे बाहिरखंडपदेसा ते चरिमंतपदेसा जे मज्झखंडपदेसा ते अचरिमंतपदेसा इति, अत्र अन्ये तु व्याचक्षते-तथाविधप्रविष्टेतरप्रान्ताक्रान्ते प्रदेशेऽर्द्धश्रेणिपटलरूपाणि चरिमाणि, मध्यस्त्वचरिम इति, न चेत्थमपि कश्चिदोप इति, चरिमंतपदेसा य अचरिमंतपदेसा यत्ति, पूर्ववदेकान्तदुर्नयनिरासप्रधानेन निर्वचनसूत्रेण अवयवावयवि-रूपं वस्त्वित्याह, तथोश्च भेदाभेद इति, एवं जाव अहेसत्तमाए, ईसीपब्भाराए, अलोए णं किं चरिमे अचरिमे पुज्जा, गोयमा ! अचरिमे चरिमाणि य, चरिमाणि ताव जाणि लोकदंतएसु पविट्ठाणि, शेषमन्यदचरिमं, चरिमंतपदेसा य अचरिमपएसा य तथैव, इमीसे णं भंते ! रयणप्पमाए पुढवीए अहे० चरिमस्स चरिमाण य चरिमंतपदेसाण य अचरिमंतपएसाण य पुज्जा, गोयमा ! सव्वत्थोवा दव्वट्ठयाए एगे चरिमे, कथं ? स्कन्धपरिणामं प्रतीत्य, यच्चदचरमं तत् स्कन्धपरिणामेन परिणतत्वादेकमेव द्रव्यं, तस्यैव स्कन्धस्य चरिमा दव्वा ते असंखिज्जगुणा, यस्मादसौ महास्कन्धः तस्मादसंख्येयगुणो, इदानीं चरिमाणं दव्वाणं अचरिमं चरिमाणि य समुदितानि किं तुल्लाहं ? चरिमा साहिया इति, अत आह-अचरिमं चरिमाणि य दो विसेसाहियाइं, कहां ? जं तं अचरिमं दव्वं तं चरिमदव्वेसु पविस्वत्तं ताहे तं विसेसाहियमेव भवति चरिमदव्वाणं, पदेसट्ठयाए पुण सव्वत्थोवा चरिमंतपदेसा, अचरमपएसा असंखिज्जगुणा एव, चरमंतपदेसा स्तोकाः, पृथिवीन्यासेऽप्येवमेव दृश्यन्ते, चरिमंतपदेसा य अचरिमंतपदेसा य दो विसेसाहिया अचरिमंतपदेसेहितो, कहां ? चरिमं

चरमादि-
स्वरूपं

॥६५॥

श्रीत्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥६६॥

तपदेसा अचरिमंतपदेसरासिमि पक्खिया समहिया चेव अचरिमंतपदेसरासीतो, न दुगुणाइगुणा चेति, तेण चरिमंतपदेसा अचरमंतप-
एसा य समुदिया दोवि विसेसाहिया दव्वट्टयाए पदेसट्टयाए सव्वत्थोवा, एगे अचरिमे चरिमाइं असंखेज्जगुणाइं, अचरिमं चरिमाणि
य दोवि विसेसाहियाइं, चरिमंतपदेसा असंखिज्जगुणा, कथं ? अचरिमसमुदायस्स चरिमंतपदेसा असंखिज्जगुणा दव्वसमुदायं पडुच्च, जो
अचरिमचरिमदव्वसमुदायो दव्वाणं तस्स दव्वस्स समुदायस्स जे चरिमदव्वाणं पदेसा ते असंखिज्जगुणा, जम्हा एगमेव दव्वं-
असंखेज्जपदेसोगाहं, चरिमंतपदेसेहिंतो अचरिमंतपदेसा य असंखिज्जगुणा, जम्हा अचरिमं दव्वं चरिमे दव्वसमुदायस्स असंखिज्ज-
गुणमेव तेण पदेसेहिंतोवि असंखिज्जगुणं भविस्सति, चरिमंतपदेसा जे लोगदंतेसु पविट्ठा, अचरिमंतपदेसा य ते णवरं अणंतगुणा,
कथं ? अनन्तत्वादलोकस्य, लोगस्स णं भंते ! अचरिमस्स य चरिमाण य पुच्छा, गोयमा ! सव्वत्थोवा लोगागासस्स दव्वट्टयाए
एगमेगे अचरिमे य, लोकस्यापि द्रव्योपचारेण एकमचरमद्रव्यं, अलोकस्याप्येकमचरमद्रव्यं एकद्रव्यत्वात् सर्वस्तोकं, लोगस्स
चरिमाइं असंखिज्जाइं, अलोगस्स पुण ततोहिंतो विसेसाहियाइं, जम्हा अलोगंतपदेसेसु गणिज्जमाणा पृथिवीन्यासेन समतिरिक्ता
दृश्यन्ते, तेण अलोगस्स चरिमाइं विसेसाहियाइं, लोगस्स अलोगस्स य चरिमाणि समुदिताणि विसेसाहियाइं, जम्हा लोगचरि-
मरासी वीसा ठाविओ अलोगचरिमाचरमरासी बत्तीसा, एयस्स लोगालोगागासस्स चरिमअचरिमरासी य संखिज्जन्तो विसे-
साहियओ भवति, एवं बत्तीसाए बावण्णा विसेसाहिया, पदेसट्टयाए पुण सव्वत्थोवा लोगस्स चरिमंतपदेसा, अलोगस्स
चरिमंतपदेसा विसेसाहिया, जम्हा लोगचरिमंतपदेसेसु अलोगचरिमंतपदेसा पृथिवीन्यासेन गण्यमानाः समतिरिक्ता एव
दृश्यन्ते, लोगस्स अचरिमंतपदेसा असंखेज्जगुणा अलोगचरिमपदेसेहिंतो, कथं ? यस्मात् क्षेत्रमेव तद् बहु, क्षेत्रबहुत्वाच्च

चरमादि-
स्वरूपं

॥६६॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥३७॥

प्रदेशबहुत्वमपि, तेण अचरिमंतपदेसा लोयस्स असंखिज्जगुणा, अलोगस्स पुण अचरिमंतपदेसा अणंतगुणा, लोयस्स अचरिमंतपदेसेहितो कथमनन्तगुणता?, क्षेत्रस्यानन्तगुणत्वादेव, लोयस्स अलोगस्स य चरिमंतपदेसा य अचरिमंतपदेसा य दोवि विसेसाहिया, तथैव पूर्वन्यायेन विंशतिर्द्वाविंशद्वा संक्षेपतः द्रष्टव्यं, दब्बद्वपदेसद्वयाए सव्वत्थोवा लोयालोयस्स दब्बद्वयाए एगमेगे अचरिमे, यस्मात्तदेकमेव द्रव्यं स्कन्धपरिणतं, लोयस्स चरिमाइं विसेसाहियाइं, जम्हा अलोगचरिमंता लोयचरिमंतएसु पविट्ठा गणिज्जमाणा समतिरित्ता एव दृश्यन्ते पृथिवीन्यासे, लोयस्स य अलोगस्स य अचरिमाइं चरिमाणि य दोवि विसेसाहियाइं, कथं?, अलोगचरिमाचरिमरासी वत्तीसा बुद्धीए ठाविऊण लोयचरिमरासी वीसं, एत्तो लोयचरमरासिमि अलोगचरिमरासिं अचरिमाणि य दुवेष्हंपि एगन्थ संखिवेज्जा, जाता वावण्णा, तेण समुदिता विसेसाहिया, विसेसाहिया ण संखेज्जगुणा, जेण दुगुणावि न भवंति, लोयस्स चरिमंतपदेसा असंखिज्जगुणा, यस्माद्द्रव्यं प्रदेशगणनया गण्यमानमसंख्येयमेव, अलोगचरिमंतपदेसा विसेसाहिया, जम्हा चरिमंताणि चेव समतिरित्ताणि तेण पदेसा विसेसाहिया, लोयस्स अचरिमंतपदेसा असंखिज्जगुणा अलोकचरिमान्तप्रदेसेभ्यः, यस्मात् क्षेत्रं एकमेव तद् बहु, अलोगस्स अचरिमंतपदेसा अणंतगुणा, कथं?, यस्मादनन्तगुणमेव तत् क्षेत्रं, लोकस्य अलोकस्य च चरिमंतपदेसा य अचरिमंतपदेसा य विसेसाहिया, पूर्वाभिहितेनोपायेन वक्तव्यं, सव्वदब्बाणि विसेसाहियाणि । परमाणुपोग्गले णं भंते! किं चरिमे अचरिमे अव्वत्तए पुच्छाए छव्वीसं भंगा, ते य इमेण विहिणा ठाविज्जंति-चरिमे अचरिमे अव्वत्तव्वए चरिमाइं अचरिमाइं अव्वत्तव्वयाइं, एते पत्तेयभंगा, ततो चरिमे अचरिमे चउभंगी, ततो चरिमे य अव्वत्तव्वए य चउभंगी, ततो अचरिमे य अव्वत्तव्वए य चउभंगी, ततो चरिमे य अचरिमे य अव्वत्तव्वए य अड्ढ भंगा, एवं

चरमादि-
स्वरूपं

॥३७॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥६८॥

एते छव्वीसं भंगा, गोयमा ! परमाणुपोग्गला ण चरिमे ण इत्यादि, न चरम इत्येकत्वादसहायत्वादेकप्रदेशावगाहत्वात्, तथा नाचरमः अमध्यत्वाभिरवयवत्वात्, किंतु अवत्तव्वए, अवत्तव्वको नाम चरमाचरमव्यपदेशकारणशून्यः, स उभयथापि वक्तुमशक्यत्वादवत्तव्वक इति, अस्य स्थापना, णो चरिमाइं इत्यादि सूत्रसिद्धं याव दुपएसिएणं भंते ! इत्यादि, अत्र निर्वचनं गो० ! सिय चरिमे णो अचरिमे सिय अवत्तव्वए, अयमत्र भावार्थः—यदा दुपदेसिओ दोसु पदेसेसु समसेढीए एवमोगाहति तदा चरिमे, णो अचरिमेत्ति, सर्वद्रव्याणामेव केवलाचरमत्वस्यायोगात्, जया पुण स एगंमि पदेसे एवमोगाहति तदा अवत्तव्वए, शेषं सूत्रसिद्धं, यावत् तिपदेसिएणं भंते ! इत्यादि, अत्र निर्वचनं गोयमा ! सिय चरिमएणो अचरिमे सिय अवत्तव्वए, अयमत्र भावार्थः—यदा दुपएसिए दोसु पदेसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमे णो अचरिमे इत्यादि, अत्र लाघवार्थमुक्तानुक्तविधिमानभंगोपदर्शनाय संग्रहगाथामाह—‘परमाणुम्मि य ततितो पढमो ततिओ य होइ दुपदेसे’ तृतीयोऽवत्तव्वकः, स दर्शित एव, पढमे चरमो सहहितो, ततिओ य अवत्तव्वयाभिहाणो होति दुपएसे खंघे, एएवि दरिसिता चेव, ‘पढमो ततिओ णवमो एकारसमो य तिपदेसे’ इयमत्र भावना—जदा दो एगो य, एएसु पएसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमववदेसं लभति, एस पढमो भंगो, जदा पुण स एगंमि पदेसंमि अवगाहति तदा अवत्तव्वगववएसं पावतित्ति एस ततिओ, यदा पुण स एव तिपएसिओ तिसु पएसेसु समसेढीए अवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमे यत्ति अभिहाणमासादेति, कहं ? एत्थ जे अंतिमेछा दो परमाणू ते परोप्परमसंसत्तत्तणतो चरिमाइं, जो मज्झे स मध्यवर्ति-त्वादेवाचरम इत्येवं नवमः, यदा पुण स एव तिपदेसिओ तिसु पदेसेसु समसेढिविसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमे य अवत्तव्वया यत्ति संलप्पति, कहं ? जे दो परमाणू समसेढी सा अवत्तव्वगत्तिकड्डु एकारसमो, एतं असंमोहत्थं भणियं, लक्खणावि अणु-

चरमादि-
स्वरूपं

॥६८॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥६९॥

पुण्वीठवणाए दंसिज्जति-परमाणुम्मि दुपएसिए तिपदेसिएत्ति भावार्थः, चतुपदेशिकभंगान् प्रतिपादयन्नाह-पढमो तत्तिओ नवमो दसमो एक्कारसो य बारसमो । भंगा चउप्पदेसे तेवीसइमोऽवि दइव्वो ॥१॥ अयमत्र भावार्थः-जया चउप्पदेसितो दोसु पदेसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमंति भण्णति, एस पढमो, यदा पुण स एगंमि पदेसे एवमवगाहति तदा अवत्तव्वयत्ति बुच्चति, स तत्तिओ, जया पुण स एव तिसु पएसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमे यत्ति शब्धते, एस नवमो, चरिमो भावितार्थ एव, जदा पुण स एव चउसु पदेसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमाइं कीर्च्यते, कहं ?, जे अंतिमिल्ला दो परमाणू ते चरिमाइंति, जे मज्जे दो ते अचरिमाइंति, एस दसमो, जया पुण एसोवि तिसु पदेसेसु समसेढीवि-मसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमे य अवत्तव्वए यत्ति व्याख्यायते, एस एक्कारसमो, भावितार्थः, एवं जदा पुण स एव जं चउसु पदेसेसु दो समसेढीए दो विसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरमाइं अवत्तव्वइंति अभिलप्पते, कहं ?, जं समसेढिया दो ते चरिमाइं जे विसेढिया ते अवत्तव्वयाइं, एस बारसमो, जदा पुण स एव चउप्पदेसियो चउसु पदेसेसु समसेढीविसेढीए एवमवगाहति, तदा चरिमाइं च अचरिमे य अवत्तव्वए य, एस तेवीसइमो, प्रकटार्थश्चेति, संपत्तमेते असमोहत्थं भणियलक्खणावि अणुपुण्वीठवणाए दंसिज्जए प्रथमादयश्चतुप्रदेशिकेति गाथार्थः, पंचप्रदेशिकभंगान् प्रतिपादयन्नाह 'पढमो तत्तिओ सत्तम नव दस एक्कारसो य बारसमो । तेवीस चउव्वीसो पणवीसइमो य पंचमए ॥१॥ इदमत्र हृदयं-जदा पंचपदेसिओ दोसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमंति भण्णति, एस पढमो, जदा पुण स एगमेगम्मि पदेसे एवमवगाहति तदा अवत्तव्वगंति बुच्चति एस तत्तिओ, जदा पुण स एव पंचसु पदेसेसु एवमवगाहति तदा दो चरिमे अचरिमे यत्ति शब्धते, कथं ?, इह ये चरिमा चत्तारि परमाणू तेसिमेग-

चरमादि-
स्वरूपं

॥६९॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥७०॥

संबंधपरिगणणओ एगरूवत्तं एगवणत्तं एगरसत्तं एगफासत्तं पडुच्च एकव्यपदेशः, एकव्यपदेशत्वे च सति चरिमेत्ति भण्णति, जो पुण मज्झे सो अचरिमोत्ति एस सत्तमोत्ति, जया पुण स एव तिसु पदेसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अवत्तव्वए यत्ति कीर्त्तये, एष नवमो, भावितार्थमेव, जया पुण स एव चउसु पदेसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमे य अवत्तव्वयाइं च, एसो बारसमो विज्ञातार्थ एव, जया पुण स एव पंचसु पदेसेसु समसेढीविसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अवत्तव्वए य, जया दो समसेढीए तहिंणि दो चरिमाइं जो एगो विसेढीए सो अवत्तव्वगंति, एस तेरसमो, जया पुण स एव चउसु पदेसेसु समसेढीविसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमे य अवत्तव्वए य, एत्थ जे अंतिमिल्ला ते चरिमाइं, जो मज्झपदेसो सो अचरिमं, जो विसेढीओ सो अवत्तव्वगंति, एस तेवीसइमो, जदा पुण स एव पंचपदेसिओ पंचसु पदेसेसु समसेढिविसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमाइं च अवत्तव्वए य, एस पणुवीसइमो, भावितार्थ एव, साम्प्रतमस्य स्पष्टसंवेदनाऽसन्मोहार्थोक्तलक्षणाऽपि विधिवदनुक्रमस्थापनया दृश्यन्ते प्रथमादयः पंचप्रदेशिक इति गार्थार्थः । विधिप्रतिषेधरूपत्वाच्छास्त्रस्य विधिना अणुद्वयणुकादीनां भङ्गकानमिधाय साम्प्रतं प्रतिषेधमंगकनिषेध्यद्वारेण षट्प्रदेशिकविधीयमानमंगोपदर्शनायेदमाह—“विचउत्थ पंच छट्ठं पण्णर सोलं च सत्तरट्ठारं । वीसेक्कवीसबावीसकं च वज्जेअ छट्ठंमि ॥१॥” एतदुक्तं भवति—अत्र द्वितीयादयो यथोक्ता मंगा वज्जंते, किं कारणं?, उच्यते—इह वितियमंगो अचरिमो, अचरिमं च केवलं चरमरहियं दव्वमेव णत्थि, प्रान्ताभावे चरमाभावादिति भावना, तथा चउत्थो चरिमाइं, पंचमो अचरिमाइंति छट्ठो अवत्तयाइं च, पण्णरसमो अचरिमे य अवत्तव्वयाइं च सोलसमो अचरिमे य अवत्तव्वयाइं च सत्तरसमो अचरिमाइं च अवत्तव्वए य अट्ठारसमो अचरिमाइं च अवत्त-

चरमादि-
स्वरूपं

॥७१॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥७१॥

व्याइं च, एयप्पगारं लोए दच्चमेव णत्थि, केवलचरमादीनामभावादित्यत एवोपन्यस्तमंगकदम्भकं स्वरूपतो भावनीयमेतदिति,
वीसइमो पुण चरिमे य अचरिमे य अवत्तव्वगाइं चत्ति एयारूवो सत्तपदेसियस्सेवत्तिकइ, एवं एगवीसइमोवि चरिमे य अच-
रिमाइं च अवत्तव्वए यत्ति एसोवि एरिसो सप्तप्रदेशिकस्यैवेतिकृत्वा, बावीसइमो पुण चरिमे य अचरिमाइं अवत्तव्वगाइं चत्ति
एरिसो अट्टपदेसियस्सेव भवत्तिकृत्वा परिहियते, एत्थ चोदगो भणति-णणु छट्ठं भंगो अवत्तव्वगाइं इमेण रूवेण होइ, एत्थ
किं पडिसिद्धाइं, दुपएसियादिसु य किं णो विहियाइंति?, उच्यते, ण, एयारूवं दच्चं नत्थि, कथं ज्ञायते इति चेदाचार्यो प्रवृत्ति-
र्यदि स्यात् प्रतिपादयेत् न च प्रतिपादितं, भावे वा जातिपरनिर्देशादिना तृतीयमंग एवान्तर्भाव इति, शेषास्तु प्रथममंगादयो
यथार्थं गम्यन्ते, भवन्तीति, तेऽपि विनेयानुग्रहार्थमुपदर्श्यत एव-यदा स्थाप्य एएसिं दोसु पदेसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा
स चरिमो, स एव जदा एगंमि पदेसे एवमवगाहति तदा अवत्तव्वए, स एव जया पंचसु पदेसेसु एगपरिक्खेवेण तदा अचरिमे
चरिमे, यदा पुण स एव छसु पदेसेसु एगपरिक्खेवेण एगाहिणं एवमवगाहति तदा चरिमे य अचरिमाइं च, एत्थ एगे आय-
रिया एवं भणंति-जे अंतिमिच्छा चत्तारि परमाणू ते चरिमं जे मज्झिच्छा दो ते अचरिमाइं, अण्णे भणंति-चउण्हं खेत्तपदेसं भवा
उवहियत्तणओ ऊ ण एगपरिणामो जुत्तो तम्हा ण भवति चेव एस भंगो, पडिसिद्धो य सुत्ते, जओ भणियं-छट्ठं च, एयस्स
अत्थो पाययसेलीए इमो-छट्ठं अट्ठमं च, अहावि एतारूवो छप्पएसिओ होति तहावि एवं गमिज्जति-जे एगाबोढंतगा चत्तारि
परमाणू ते तथैकपरिणामपरिणतत्वात् चरमंतः तदधिकोऽपि विसमश्रेण्यैव प्रतिबद्धत्वादतिरिक्त इत्येकमेव चरमं, पुनश्च अधिग-
विहितो मध्यवर्त्तित्वाद्नेकपरिणामत्वाद्दस्तुनि अचरमोवि वेप्पति, ततो अचरिमाइवि हवन्ति, तदा न कश्चिद्विरोधः, अन्यथा

चरमादि-
स्वरूपं

॥ ७१ ॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥७२॥

वाऽऽगमाविरोधेन भावनीयं, यथा न दोषः, विचित्रपरिणामसंभवाद्, अलं प्रसंगेन, तत्त्वमत्र केवलिनो विदन्ति, विशिष्टश्रुतविदश्च, जदा पुण स एव तिसु पदेसेसु समसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमे य, जया पुण स एव चउसु पदेसेसु समविसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं अचरिमाइं च, यदा पुण स एव तिसु पदेसेसु समसेढीविसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमे य अवत्तव्वए य, यदा पुण स एव चउसु पदेसेसु समसेढीविसेढी एवमवगाहति तदा चरिमे य अवत्तव्वयाइं, जया पुण स एव पंचसु पदेसेसु समसेढीविसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अवत्तव्वए य, यदा पुण स एव छसु पदेसेसु समसेढीविसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अवत्तव्वयाइं च, जदा पुण स एव छसु पदेसेसु एगपरिक्खेवेणं एगाहिगेणं एवमवगाहति तदा चरिमे य अचरिमे य अवत्तव्वए य, जदा पुण स एव चउसु पदेसेसु समविसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमे य अवत्तव्वए य, जया पुण स एव पंचसु पदेसेसु समसेढीविसमसेढी एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमे य अवत्तव्वयाइं च, जदा पुण स एव पंचसु पदेसेसु समसेढीए विसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमाइं च अवत्तव्वए य, जया पुण छप्पएसिओ छसु चेव पएसेसु समसेढीविसमसेढीए एवमवगाहति तदा चरिमाइं च अचरिमाइं च अवत्तव्वयाइं, एवं ताव छप्पएसियस्स संभवभंगा णिदंसियत्ति गाथार्थः । इदानीं सत्तपदेसियमहिगिच्च भण्णति—विचउत्थ पंच छट्ठं पण्णर सोलं च सत्तर-
ट्ठारं । वज्जिय वावीसइमं सेसा भंगा उ सत्तमए ॥१॥ इदं गाथासूत्रं वस्तुतो भावितार्थमेव, नवरं बावीसइमो भंगो अट्ठपदेसियस्स हवति तेण वज्जिज्जति, दंसिओ य सो, सेसा पुण सव्वखंधेसु चेव वज्जिज्जंति, दर्शितमिदं विनेयजनानुग्राहार्थं ठवणामेत्तेण चेव सेसा पुण जे भवंति ते णिदंसिज्जंति; एतेसिं भावणा—जम्हा सत्तपदेसियस्स एगंमि पदेसे दोसु तिसु चउसुवि जाव सत्तसुवि

चरमादि-
स्वरूपं

॥७२॥

श्री प्रज्ञा०
श्रीहरि०
१० चरम०
॥७३॥

अवगाहो भवति तेण एते भंगा भवन्ति जाणियव्वा; इदानीं अट्टपदेसियमधिकृत्येदमाह-विचउत्थपंचछट्ठं पण्णर सोलं च सत्तर-
ऽट्ठारं। एते वज्जिय भंगा सेसा सेसेसु खंधेसु ॥१॥ अयमभिप्रायो भवितार्थ एव, णवरं सेसा जे सत्तपदेसिए रतिता बावीस
तिमो य एयारूवो, एते सेसेसु अट्टपदेसगादिसु भवन्ति, जम्हा अट्टपदेसगाणवि एगादिपदेसेसु अवगाहो हवति चेव, अण्णे पढन्ति-
'एते वज्जिय भंगा, तेण परमवड्डिया सेसा, कथं?, यस्मादसंख्येयप्रदेशिकस्याप्यनंतप्रदेशिकस्यापि च स्कंधस्य एकस्मिन्नपि प्रदेशेऽव-
गाहः, द्वयोर्वावदसंख्येयेष्वपि पृथक् पृथक्, अनन्तैश्चवगाहो न भवति, यस्माच्छोक एव असंख्येयप्रदेशिकः, आह-कथमनन्तानां
स्कंधानामनंतप्रदेशिकानामसंख्येयेष्ववगाह इति?, उच्यते, शुषिरस्थभावत्वादाकाशस्य, यथैकस्य प्रदीपस्य गृहमध्ये प्रज्वालितस्य
प्रभास्सर्वमेव गृहं व्याप्नुवन्ति तथा प्रदीपसहस्रस्यापि व्याप्नुवन्ति, यस्मात् पुरुषस्य मध्यावस्थितस्य पृथक् २ छाया दृश्यन्ते,
तथा गंधपुद्गलाः शीतपुद्गलाः धूमाश्चान्योन्याविरोधाद्व्याप्नुवन्ति एवमिहापीति, तथा चोक्तं-"आविशतां द्रव्याणां भात्यवकाशो
यदन्यपूर्णोऽपि। आकाशमिति निरुक्तं तेन न भस्तत्र निरवयव ॥१॥" मिति, तस्मादसंख्येयेष्वेवानंतानामवगाह इति ॥
कति णं भन्ते! संठाणा पण्णत्ता?, गो०! पंच, परिमंडले वट्ठे तंसे चउरंसे आयते, तत्थ परिमंडले णं भन्ते!
संठाणे किं संखिज्जपदेसिए असंखेज्जपदेसिए अणंतपदेसिए?, गो०! सिय संखेज्जपदेसिए सिय असंखिज्जपदेसिए सिय अणंत-
पदेसिए, एवं जाव आयए, परिमंडले णं भन्ते! संठाणे संखेज्जपदेसिए किं संखेज्जपदेसोगाढे असंखेज्जपदेसोगाढे अणंतपदेसोगाढे
पुच्छा, गो०! संखिज्जपदेसोगाढे णो असंखिज्जपदेसोगाढे णो अणंतपदेसोगाढे, जम्हा ते संखिज्जा एव पदेसा कहमसंखिज्जसु वा
अणंतेसु वा पदेसेसु अवगाहिस्सन्ति?, असंखिज्जपदेसिए अणंतपदेसिए य संखिज्जेसु वा असंखिज्जेसु वा, एवं जाव आयए, परिमं-

चरमादि-
स्वरूपं

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥७४॥

डले णं भंते ! संपुण्णपरिमंडले० संखेज्जेसु वा अवगाहेज्जा असंखिज्जेपु वा, अगंतपदेसिए० संखेज्जेसु वा अपसंखेज्जेसु वा, णो अणंतेसु, जम्हा लोगो चैव असंखेज्जपदेसिओ, पोग्गलाणं च अण्णत्थ गती णत्थि, एवं जाव आयए, परिमंडले णं भंते ! संठाणे संखेज्ज-पदेसिए संखेज्जपदेसोगाढे किं चरिमे पुच्छा, जहा रयणप्पभाए वागरणं तहा भणियव्वं, एवमेतेणं गमएणं असंखेज्जपदेसिए संखिज्जपदेसोगाढे किं चरिमे०? सव्वमणुगंतव्वं, परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स असंखिज्जपदेसिप्पस्स असंखिज्जपदेसोगाढस्स अचरिमस्स य चरिमाण य पुच्छा, एतदप्पमिहितमेव जहा रयणप्पभाए सव्वमणुगंतव्वं सुत्ताणुसारेणं, णवरं संकमेणं अणंत-गुणत्ति खेत्तचित्ताए दव्वचित्तासंकमेणाणंतीत्यर्थः । तहा नेरइयाणं भंते ! गतिचरिमेणंति, गतिचरिमेणंति गतिचरिमतया, पुण णरगेसु अणुववज्जणत्ताएत्ति वुत्तं भवति, णेरइयाणं भंते ! पुच्छाए बहुवयणतो विसेसोत्ति, गतिठिणी गाहा, गतिचरिमे ठितिचरिमे भवचरिमे भवो सो चरिमे य इत्यादि भावनीयमिति । प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां दशमपदव्याख्या । १०॥ साम्प्रतमेकादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबंधः—इहानंतरपदे सत्त्वानां यदुपपातक्षेत्रं रत्नप्रभादि तस्य चरम विभागः प्रतिपादितः, इह तु भाषापर्याप्तपर्याप्तानां सत्यादिभाषाविभागोपदर्शनार्थमिदं प्रस्तूयते, इह चेदमादिष्वत्र—से णूणं भंते ! मण्णामीति ओहारिणी भासा?, सेशब्दस्तत्रशब्दार्थः, स च वाक्योपन्यासे, नूतमुपमानावधारणतर्कप्रश्न-हेतुषु, इहावधारणे, भदंत इत्यामंत्रणे, मन्ये अवबुध्य इति, एवं अवधार्यते—अवगम्यतेऽनयेत्यवधारणी, अवबोधनी जभूतेत्यर्थः, भाष्यत इति भाषा, भाषायोग्यतया परिणामितनिसृष्टनिसृज्यमानद्रव्यसंहतिरिति हृदयं, एष पदार्थः, अयं पुनर्वाक्यार्थो वर्तते-तत्र भदंत ! एवमहं मन्ये—अवश्यमवधारणी भाषेति, न च सकृत् तदनालोच्यैव, किंतु चिंतेमीति, ओहारिणीं भाषां चित-

भाषा-
स्वरूपं

॥७४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥७५॥

यामीति पर्यालोचयामि युक्तिद्वारेणापि इति—एवं यदुत अवधारणी भाषेति पूर्ववत्, एवं निवेद्य स्वमभिप्रायमधिकृतार्थनिश्च-
यायैव भगवंतं पृच्छति—अहं मन्नामीति ओधारिणी भाषा, अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमंगलेपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु, इह
प्रश्ने, ततश्च काक्काऽयमर्थोऽवसेयः—अथ मन्ये एवं यथा अवधारणी भाषा, द्वितीयाभिप्रायनिवेदनमधिकृत्य प्रश्नमेवाह—अहं
चित्तेमीति ओधारिणी भाषा, अथ चिंतयाम्येवं यथाऽवधारणी भाषा, साध्विदमनवद्यमित्यभिप्राय इति, अवयवार्थ उक्त एव,
अधुना मतालोचितार्थविषयमंशतः साम्यमंशतश्चामाम्यमपि संभावयन् समस्तमतालोचतार्थाविपरीततथाभावधारणाये-
दमाह—तह मण्णामीति ओधारिणी भाषा, तथा समुच्चयनिर्देशावधारणसादृश्यप्रेष्येषु, इह च निर्देशे, ततश्च काक्काऽयमर्थोऽ-
वसेयः—तथा मन्ये यथा पूर्वं मतवान्, न कश्चिद्विशेष इत्यभिप्रायः, कथमिति ?, एवं—यदुतावधारणी भाषा, तह तह चित्तेमीति
ओधारिणी भाषा, तथा चिंतयामि यथा पूर्वं चिंतितवान्, न किञ्चित्तत्र वितथं, कथमिति ?, एवं यदुतावधारणी भाषेति,
अवयवार्थो निर्दिष्ट एव, एवं गौतमेनाभिप्रायनिवेदने प्रश्ने च कृते सति भगवानाह—हंता गोयमा ! मण्णामीति ओधारिणी
भाषा, अस्य प्राकृतशैल्या छांदसत्वाच्चायमर्थोऽवसेयः—हंत संप्रेषणप्रत्यवधारणविवा (षा) देषु, इह प्रत्यवधारणे, हंता गौतम !
नासत्यत्वं इत्येवं यदुतावधारणी भाषेति, वेदुम्यहमिदमित्यभिप्रायः, तथा अविकलं मन्यस्व यथा पूर्वं मतवानित्येवं यदुतावधारिणी
भाषा, तथाऽविकलं चिंतयस्व यथा पूर्वं चिंतितवान् इत्येवं यदुतावधारिणी भाषेत्येवं तावत् पूज्यपादा व्याचक्षते, अन्ये
पुनरन्यथा, तदभिप्रायं पुनरतिगंभीरत्वान्न वयमवगच्छामः, ओधारिणी णं भंते ! भासा किं सच्चेत्यादि, अवधार्यतेऽ-
नयेत्यवधारणी, णमिति वाक्यालंकारे, भदंत इत्यामंत्रणे, भाष्यत इति भाषा, किमिति परप्रश्ने, सतां हिता सत्या, संतो मुनयो

भाषा-
स्वरूपं

॥७५॥

अ प्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥७६॥

पुणाः पदार्था वेति, एतद्विपरीता मृषा, सत्यामृषोभयरूपा, परिस्थूलव्यवहारनयमतानुसारिणी चेयमवसेयेति, असत्यामृषा त्रितयविनिर्मुक्ता, व्यवहारनयमतानुसारिण्येवेत्यर्थः, गोयमा ! सिय सच्चेत्यादि निर्वचनं स्यात्सत्या, स्याच्छब्दोऽनेकांतद्यो तकः, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् आराधनी सच्चेत्यादि, तत्राराध्यतेऽनयेत्याराधनी—यथावस्थितवस्त्वभिधायिनी सत्या, यथा अस्त्यात्मा सदसन्नित्यानित्याद्यनेकधर्मकलापालिङ्गित इति, विराधनी विपरीतवस्त्वभिधायिनी मृषा, यथा नास्त्यात्मा सन्नेव वेत्यादि, आराधनीविराधनी सत्यामृषा, यथा अधिकृत्य किञ्चिन्नगरं पत्तनं वा अस्मिन् दश दारका जाता इति पंचसु जातेष्वेव-मभिदधतः, या नैवाराधनीत्यादित्रयविकला सा असत्यामृषा, यथा हे देवदत्त इत्यादि, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् अह भंते ! गाउमि-त्यादि, इहाराधनी यथावस्थितवस्त्वभिधायिनी सत्येत्युक्तमत इहोक्तलक्षणयोगसंश्रयापन्नस्तदपनोदाय पृच्छति—अथ भदंत ! गावः प्रतीताः मृगा अपि पशवः-अजाः पक्षिणः प्रतीताः, प्रज्ञापनी तदर्थकथनी, णमिति पूर्ववत्, एषा सत्या भाषा नैषा भाषा मृषेति, कोऽभिप्रायः ?—गाव इति गोजातिं प्रतिपादयति, तत्र च त्रिलिङ्गोऽप्यभिधेयोऽर्थोऽस्ति स्त्रीपुंनपुंसकवेदभावात्, एवं मृगपशुपक्षिष्वपि भावनीयं, न च ते शब्दास्त्रिलिङ्गाभिधायकाः, तथाऽश्रवणाद्, अपि तु पुल्लिङ्गगर्भा एव, भगवानाह—हंता गोयमेत्यादि, हंतेति प्रत्यवधारणे, गौतमेत्यामंत्रणे, गाव इत्यादि प्रज्ञापनी तदर्थकथनी आराधनी यावदेषा भाषा, न एषा भाषा मृषेति, कोऽभिप्रायः ? गाव इति गोजातिं प्रतिपादयति, तत्र च त्रिलिङ्गोऽप्यभिधेयोऽर्थोऽस्ति स्त्रीपुंनपुंसकवेदभावात्, एवं मृगपशुपक्षिष्वपि भावनीयं, न च ते शब्दास्त्रिलिङ्गाभिधायकाः, तथाऽश्रवणाद्, अपि तु पुल्लिङ्गगर्भा एव, भगवानाह—हंता गोयमा ! न मृषा जात्यभिधायित्वाज्जातेश्च त्रिलिङ्गार्थाव्यतिरेकात्तदभिधाने च वस्तुतो लिङ्गार्थानभिधानाच्छब्दशक्तिस्वभाव्यात्

भाषा
स्वरूपं

॥७६॥

श्रौप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥७७॥

तया प्रतीतिदर्शनाद् व्यवहारहेतुत्वाददुष्टविवक्षया समुत्पत्तेः अपरपीडाकरत्वाच्चेति हृदयं । अहं भंते जा य इत्थिवयू
इत्यादि, अथेति प्रश्ने, भदंत इत्यामंत्रणे, या च स्त्रीवाक् स्त्रीवचनमित्यर्थः, एवं पुरुषनपुंसकयोरपि वाच्यं, शेषं गतार्थं यावत्
प्रश्नसूत्रांतः, कोऽभिप्रायः?, इह यदा खट्वाघटाऽऽतोद्यादौ स्त्रीपुंनपुंसकवचनानि प्रयुज्यन्ते न च बाह्योऽर्थः तदाकारेण परिण-
तोऽस्ति खट्वादिः, कथं?, यस्माच्छब्दविझिरिदं रुपादिलक्षणमुक्तं—“योनिर्भृदुत्वमस्थैर्यं, वृग्धता क्लीबता स्तनौ । पुंस्कामितेति
लिंगानि, सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते ॥१॥ मेहनं खरता दाढर्यं, शौडीर्यं श्मश्रु तृप्तता । स्त्रीकामितेति लिंगानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते
॥२॥ स्तनादिश्मश्रुकेशादिभावाभावसमन्वितम् । नपुंसकं बुधाः प्राहुर्मोहानलमुदीपितम् ॥३॥” तथाऽन्यत्राप्युक्तं—स्तनकेशवती
स्त्री स्याद्रोमशः पुरुषः स्मृतः । उभयोरंतरं यच्च, तदभावे नपुंसक ॥४॥ मित्यादि । तदेयं प्रज्ञापनी न वेत्यापन्नसंशयस्तदपनो-
दाय पृच्छति, अत्र भगवानाह—हंता गोयमेत्यादि, अक्षरगमनिका सूत्रांतरवदवगंतव्या, भावार्थस्त्वयं—प्रज्ञापनी, कथं?, व्यवहारतः
स्त्र्यादिवचनानामर्थांतरेऽपि प्रवृत्तेः, प्रतिपत्तिहेतुरूपत्वात् तत्रैव प्रवृत्तिदर्शनात् अदुष्टविवक्षासमुत्पत्तेः अपरपीडाजनकत्वाच्चेति ।
अहं भंतेत्यादि, प्रश्नसूत्रं, अस्याक्षरार्थः सूत्रांतरान्वाख्यानतोऽवगत एव, नवरं आज्ञाप्यतेऽनयेत्याज्ञापनी, स्त्रिया
आज्ञापनी स्त्रयाज्ञापनी, एवमिति रे अयिवाच्ये, अभिप्रायस्त्वयं—आराधनी सत्येत्युक्ता, इयं च प्रज्ञापनी, विपरीता मृषेति,
आज्ञाप्यमानार्थः स्त्र्यादिस्तथा कुर्यान्न वा, आज्ञासंपादनक्रियायुक्तश्चाभिधीयते भाषयेत्यत इयं प्रज्ञापनी न वेति
संशयापन्नो विनिश्चयाय पृच्छति, अत्र भगवानाह—हंता गोयमेत्यादि, इदमत्र हृदयं—या स्वपरानुग्रहबुद्ध्या साध्यमंतरेणामुष्मि-
कफलप्रसाधनाय प्रतिपन्नैहिकप्रयोजनालंबना विवक्षितकार्यप्रसाधनसामर्थ्यमुक्तविनीतविनेयजनविषया गीयते तत्त्वतस्सैव

भाषा
स्वरूपं

॥७७॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥७८॥

प्रज्ञापनी, व्यवहारतोऽन्येति, उक्तं च—“अविणीयमाणवैतो किलिस्सती भामती मुमं तहय, घंटालोहं णाउं को कडकरणे पवचेज्जा ? ॥ १ ॥” किरिया हि द्रव्यं विनयति नाद्रव्यमित्यभिप्रायः, अह भंतेत्यादि, या च स्त्रीप्रज्ञापनी, यथा योनिरित्यादि, या च पुरुषप्रज्ञापनी मेहनमित्यादि, या च नपुंसकप्रज्ञापनी स्तनादीत्यादि, प्रज्ञापनीयं भाषा मृषा, कोऽभिप्रायः ?—रुयादिवचनानामर्थान्तरेऽपि प्रवृत्तेः प्रतिपादितत्वाद् इत्थं प्रतिपादने नियमायोमात्, हंता गोयमेत्यादि निर्व्वचनं, अस्य गर्भो-व्यवहारतः खल्वित्थमपि प्रज्ञापनेऽपराधाभावः व्यवहारयोगात् कुत्सितविवक्षाऽयोगात् भावानतिपातादिति, अन्ये तु व्याचक्षते—या च स्त्री प्रज्ञापनेत्यादि, अत्र यदा रुयादिपरिणतोऽर्थो बाह्यमर्थं रुयादिविज्ञान-परिणतं प्रज्ञायपति शब्दनयदर्शनेन च स तस्मात् प्रज्ञाप्यमानादर्थोदभिन्नस्तदुपयोगानन्यत्वाद् यथा पुमः पुमांसमभिदधतः स्त्रियाः स्त्रियं नपुंसकस्य नपुंसकमिति तदर्थता, यदाऽपि पुमान् स्त्रियमभिधत्ते तदापि तदुपयोगानन्यत्वात् स्त्रीरूप एवासाविति समानलिंगत्वैव, नपुंसकमभिदधानो नपुंसकमेवेति समानलिंगता, एवं स्त्रीनपुंसकयोरप्यायोजनीयं, संग्रहव्यवहाराभिप्रायात्तु बाह्यार्थाद् वचनमात्मलाभं लभते, यदि बाह्योऽर्थस्तथा परिणतोऽस्ति ततः पुमः पुष्टिगवचनमभिदधतस्सत्यता, यतोऽन्यथा मृषातेति प्राप्ते मूढनयदर्शनेन प्रप्ते निर्व्वचनं विजातिरिति, स्त्रीलिंगोऽपि सन् पुमादिवृत्तिमनुभवति सर्व्वलिंगसमानाधिकरणश्च भवति, स्त्रीलिंगोपादानश्च भवति । अह भंते जातीत्यादि, जातौ स्त्रीवचनं सत्ता तथा जातौ पुंवचनं भावः तथा जातौ नपुंसकवचनं सामान्यं, प्रज्ञापनीत्यादि पूर्व्ववद्, भावार्थोऽपि सनिर्व्वचनसूत्रः पूर्व्वदेव, अन्ये तु व्याचक्षते—जातौ स्त्रीवचनं यथा गृहकोकिलिकेत्यादि, जातौ पुंवचनं कोकिलइत्यादि, जातौ नपुंसकवचनं आसनमित्यादि, प्रज्ञापनी एषा, न एषा मृषा,

भाषा
स्वरूपं

॥७८॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥७९॥

कोऽमिप्रायः १- गृहकोलिकाशब्दो हि त्रिलिङ्गयुक्तार्थवाचकः स्त्रीपुंनपुसकसद्भावात्, एवं कोकिलशब्दोऽपि, एवमासन-
शब्दोऽपि मंचिकासन्दकपीठकादिषु, हंता गोतमेत्यादि निर्व्वचनं, गर्भार्थः प्राग्भावित एव, अह भंते ! जातीति इत्थि-
आणमणीत्यादि, पूर्वोक्तानुसारत एवोक्तोदाहरणापेक्षया भावनीयं। अह भंते ! जातीति इत्थिपण्णवणीत्यादि
स्त्रीजातिप्रज्ञापनीत्यादि, प्राग्विशेषेण स्त्रीप्रज्ञापन्याः प्रतिपादितत्वात् सांप्रतं जात्या विशेषितत्वादपौनरुक्त्यमिति भावनीयं,
अन्यथा वा आगमाविरोधतो भेदो वाच्यः, एवमन्वर्थसंज्ञया प्रज्ञापनीशब्दमधिकृत्यान्तगमपर्यायत्वात् सूत्रस्य व्याख्यातानि
सूत्राणि, अन्ये तु पारिभाषिकीमसत्यामृषां प्रज्ञापनीशब्दमधिकृत्य कथमपि सर्वत्र निगमनमभिदधति, तत्
स्वबुद्ध्या भावनीयमित्यलं प्रसंगेन। अह भंते मंदकुमार एवेत्यादि, मंदकुमारक-उत्तानश्चायको बालः सोऽनाभोगिकेन
कायवीर्येण भाषापुद्गलोपादानं कृत्वा निसर्गकाले ब्रुवन् जानाति-अहमेतत् ब्रवीमीति?, अत्र कोऽस्य प्रश्नस्यावकाश
इति?, उच्यते, प्रदेशांतरे उक्तं-“बुद्धीदिष्टे अत्थे जं मासइ तं सुतं मतीसहितं।” तत्र मतिश्रुतज्ञानभेद-
प्ररूपणं कुर्वाणेनाचार्येण बहुप्रकारं गाथाद्धं व्याख्यायोपसंहृतं, अथवा सामान्येनेह मतिश्रुतात्मिका बुद्धिरधिक्रियते,
तथा दृष्टानर्थान् भाषत एव कदाचिदपीति संभवमात्रमंगीक्रियते, नावश्यं भाषमाण एव, तदिह भाषमाणस्य भावश्रुतमतोऽ-
न्यामतिः, मतिमहितमिति श्रुतविज्ञानसहितमप्युक्तस्येतियावत्, यान् भाषते एवावश्यं कदाचिदपि तच्छ्रुतमनुभाषमाणस्य
श्रुतमेवेति, यस्मान्मतिज्ञानालोचिता अपि केचिद्व्यश्रुतेनोच्यंते, अवध्यादिज्ञानालोचिताश्च, एवं सर्वमेव हि श्रुतज्ञानं ध्वनिप-
रिणाममिति, मतिज्ञानं चोभयपरिणाममित्युक्तं भवति, अतो विज्ञानमेव वाग्रूपापन्नमिति प्रश्नः, तथाऽन्यैरप्युक्तं-“आत्मा बुद्ध्या

भाषा-
स्वरूपं

॥७९॥

श्री प्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥८०॥

समर्थार्थान्मनो युंक्ते विवक्षया । मनः कायाग्निमाहंति, स प्रेरयति मारुत ॥१॥” मित्यादि, व्याकरणं-णो इण्डे समडे पर्याप्त्यापर्याप्तस्यापि सतः मनःकरणमपटु, अपटुत्वाच्च करणस्य क्षयोपशमो मंदः, मनःकरणं च श्रुतज्ञानावरणस्य क्षयोपशमहेतुस्त्वस्माज्जानाति अहमेतत् ब्रवीमीति, नान्यत्र संज्ञिन इति, अन्यत्रशब्दः परिवर्जनार्थः, यथा “अन्यत्र द्रोणमीष्माभ्यां, सर्वे योधाः पराङ्मुखाः” भीष्मद्रोणौ वर्जयित्वेत्यर्थः, एवमिहापि, तत्र संज्ञी अवधिज्ञानी जातिस्मरी वा, एवं कवलाहारं आहारेमाणै, अम्मापियरो भव्दिदारए इति, मट्टी-सामी तस्म दारओ-पुत्तो, सर्वत्र संज्ञिनं मुक्त्वा न जानाति, अतिरात्रले देशीभाषया स्वामिकुलं, शेषं निगदसिद्धं यावत् अहं भंते ! उद्दे गोणेत्यादि, अत्रापि बालावस्था गृह्यत इति केचित्, अहं भंते पुढवीति इत्थियाणमणीत्यादि, अत्र कर्मतया आज्ञापनं वेदितव्यं, यथा पृथिवीं कुर्वित्येके, पृथिवीभानयेत्यन्ये, एवं पुरुषनपुंसकयोरपि भावनीयं, पुढवीति इत्थीपणवणिसि, पृथिवीस्वरूपं स्त्रीत्वेन प्रज्ञायपति य इति विशेषप्रश्नः, भासा णं किमादीया इति प्रश्नः, निर्वचनं-गोयमा ! भासा णं जीवादीया इत्यादि, जीवाद्या तथाविधतत्प्रयत्नमंतरेण भाषाया अभावात् जीवमूलेत्त्वर्थः, उक्तं च-“तिविहंमि सरीरमी जीवपदेसा हवंति जीवस्स । अहि उ गिण्हति गहणं तो भासति भासतो भासं ॥१॥” अत एव शरीरप्रभवा, शरीरादेव तद्वदनिर्गतेः, वज्रसंठिता लोकव्यापित्वात् तथा संस्थानात् लोकाकारत्वाद्धोक्त्वद्वज्रसंस्थितेति, लोगंतपडजवसिया लोकव्यापि चादेव प्रज्ञप्तेति । भासा कुतो य पभवा इत्यादि प्रश्नः, निर्वचनं-सरीरप्पभवा भासेत्यादि, तत्र शरीरप्पभवा भासा जम्हा काययोगेण, भंते ! भासाजोगे पोग्गळे गेण्हित्ता भासत्ताए परिणामित्ता वइजोएणं गिसरति, दोहिं समएहिं निसिरिति-भासति, एगंतरं गिण्हति निमरति

भाषा-
स्वरूपं

॥८०॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥८१॥

एगंतरं चेति, षष्ठमसमयगहिण पोग्गले बितियसमए णिसिरति, तेण दोसमया भासा, चउप्पगारा सच्चादि, दोण्णि य भासा अणुमयाओ उ-सच्चा असच्चमोसा य, पर्याप्ता-अलं समर्था अर्थप्रतिपादनं प्रति, कतिविहा णमित्यादि प्रश्नः, निर्व्वचनं-पज्जत्तिगा य अपज्जत्तिगा य, इह पज्जत्तिगा णाम जा अवधारेउं सकति, जहा सच्चा मोसा वेति, जा पुण सच्चावि मोसावि दुपक्खग्गाहिणी सा ण सकति विभावेउं जहा एसा सच्चा मोसा वेति अपज्जत्तिगा, शेषं निगदसिद्धं यावत् जणवत्तेत्यादि, तत्र जनपदसत्यं नाम नानादेशीभाषारू. मप्यविप्रतिपत्त्या यदेकार्थप्रत्यायनव्यवहारसमर्थमिति, यथोदकार्थे कौकणादिषु पयः पिच्चं नीरमुदकमित्यादि, अदुष्टविवक्षाहेतुत्वान्नानाजनपदेष्विष्टार्थप्रतिपत्तिजनकत्वाद् व्यवहारप्रवृत्तेः सत्यमेतदिति, एवं शेषेष्वपि भावना कार्या, सम्मतसत्यं नाम कुमुदकवलयोत्पलतामरमानां समाने पंकजसंभवे गोपालादीनां सम्मतमरविदमेव पंकजमिति, स्थापनाप्रत्यं नाम अक्षरमुद्राविन्यासादिषु यथा माषकोऽयं कार्षापणोऽयं शतमिदं सहस्रमिदमिति, नामसत्यं नाम कुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्द्धन इत्युच्यते धनमवर्द्धमानोऽपि धनवर्द्धन इत्युच्यते, अपक्षस्तु पक्ष इति, रूपसत्यं नाम तदगुणस्य तथा रूपधारणं रूपसत्यं, यथा प्रपंचयतेः प्रव्रजितरूपधारणमिति, प्रतीत्यसत्यं नाम यथा अनामिकाया दीर्घत्वं ह्रस्वत्वं चेति, तथाहि तस्यानंतपरिणामस्य द्रव्यस्य तत्तत्सहकारिकारणसन्निधानेन तत्तद्रूपमभिव्यज्यत इति सत्यता, व्यवहारसत्यं नाम दह्यते गिरिः गलति भाजनं अनुदरा कन्या अलोमा एडिकेति, गिरिगततृणादिदाहे लोके व्यवहारः प्रवर्तते, तथोदके च गलति सति, तथा संभोगजीवप्रभवोदरामावे च सति, लवनयोग्यलोमाभावे चेति, भावसत्यं नाम शुक्ला बलाका, सत्यपि पंचवर्ण-संभवे, योगसत्यं नाम छत्रयोगाच्छत्री दंडयोगादंडीत्येवमादि, उपमया सत्यं नाम समुद्रवत्तडागं, 'मोसा दसविहा, कोहादि-

भाषा-
स्वरूपं

॥८१॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥८२॥

णिस्सिया' क्रोधाभिभूतो विसंवादनबुद्ध्या असत्येन परं प्रत्याययन् सत्यमसत्यं वा वदति, तस्याशयविप्रतिपत्तितः घुणाक्षर-
मिव कदाचित् सत्यं तथापि तन्मृषैव, 'माणणिस्सिया' जं तु अत्तुक्सेण अभूतमपि ऐश्वर्याद्यनुभूतमिति प्रकाशयति, मायाकारक-
वच्चक्षुर्मोहेन शकटादीनां मुखप्रवेशनादि मायाणिस्सिया, वणिज्जादि कूडमाणसमयकरणं वा लोभणिस्सिया, अतिप्रेमाणं दासोऽ-
हं तवेति पेज्जणिस्सिया, पडिनिविट्ठस्स तित्थगरादीणवि अपवादभासणं दोसणिस्सिया, हास्यनिसुता नर्मनृतं, भयनिःसृता
तस्करादिभयेऽसमंजसवचनं, आख्यायिकानिसुता आख्यायिकाऽसंभव्यमिधानं, उषघातनिसुता अभ्याख्यानवचनं । मच्चामोसा
दसविहा उप्पण्णभीसगविगतमीसगादि, उद्दिस्स गामं वा नगरं वा दमण्हं दारगाणं जंमं पगासंतस्स ऊणेषु अद्दिएसु वा एवमादि
उप्पन्नमिस्सिया, एमेव मरणकहणे विगयमिस्सिया, जम्मणस्स मरणस्स य कयपरिणामस्स उभयकहणे विसंवादणे उप्पाएण
विगतमिस्सिता, जीवंतमयगसंखणगादिरासिदरिसणे अहो महं जीवरासिच्छि भणंतस्स जीवंतेसु सच्चा मएसु मोसत्ति जीवमिस्सिता,
एत्थ चेव बहुसु मतेसु अहो महंतोऽजीवरासिच्छि भणंतस्स मएसु सच्चा जीवंतेसु मुमा इति अजीवमिस्सिया, सच्चं मयममयं वा
उभयं णियमेण अवधारयंतस्स विसंवादे जीवाजीवमिस्सिया, मूलकादिअणंतकायं तस्सेव पडिरिक्कयपंडुपत्तेहिं अण्णेण वा
वणस्सइकाएण मिस्सं दट्ठूण एस अणंतकायोत्ति भणंतस्स अणंतमिस्सिया, तमेव समुदयं करमेत्ते परित्ताणं अमिलाणं रासी-
कयं परित्तमिति भणंतस्स परित्तमिस्सिया, अद्धा कालो सो दिवसो रभी वा, जो तम्मिस्सियं करेति, परं तुरियावेंतो दिवसतो
भणति-उट्ठेहि रत्ती जायत्ति, एसा अद्धामिस्सिया, तस्सेव दिवसस्स रातीए वा एगपदेसो अद्धा, तं पढमपोरिसिकाले तहेव
तुरियंतो मज्झण्णीभूतं भणंतस्स अद्धमिस्सिया । असच्चामोसा 'आमंतणी'त्यादि, हे देव इति आमंतणी, एसा किलाप्रवर्त्त-

भाषा-
स्वरूपं

॥८२॥

श्रौप्रज्ञा०
श्रोहरि०
११ भाषा०
॥८३॥

कनिवर्त्तकत्वात् सत्यादिभाषात्रयलक्षणवियोगतश्चापत्यामृषेति, एवं स्वबुद्ध्या अन्यत्रापि भावना कार्येति, कज्जे परस्स पवत्तणं जहा इमं करेहिति आणवणी, कत्थइ वत्थुविसेसरस देहिति मग्गणं जायणी, अविण्णायस्स संदिद्धस्स वा अत्थस्स जाणणत्थं तदभिजुत्तचोदणं पुञ्जणी, विणीयस्स उवएसो जहा-पाणवहाउ णियत्ता हवन्ति दीहाउया अरोगा य एमादी पणवणी पणत्ता वीयरगेहिं ॥ १ ॥ जायमाणस्स पडिसेहणत्थं पच्चवखाणी, कज्जोववातितस्स तथा भवतु ममवि पढममभिप्पेयंति इच्छा-णुलोमा, अत्थाणभिग्गहेणं बालुम्मत्तपलावपहसितादि अणभिग्गहिया, घटातिअत्थपडिवायणमभिग्गहिया, एएसवायणी अणभिग्गहिया सैव, चञ्चब्दः समुच्चयार्थः, सैधव इव पुरिसवञ्जलवाजिसु पवत्तमाणा संसयकरणी, घटादिलोगपसिद्धसदत्था वोगडा, अतिगभीरसदत्था लल्लक्खरपउत्ता वा अविभाविद्यत्था अधोगडा, शेषं सूत्रसिद्धं, याव णणत्थ सिक्खापुव्वगंती-तीत्यादि, शिक्षापूर्वकं शुक्रसारिकादयः संस्कारविशेषात् प्रायः चतुर्विधमपि भाषां भाषन्ते, उत्तरगुणलब्धिं वा प्रतीत्य जातिस्मरणादौ कुतश्चित् क्षयोपशमविशेषाद्, विक्रियाकरणवत्, शेषं प्रकटार्थं यावत् ठिताइं गेणहतीत्यादि, तत्र स्थितानि स्वस्थाने, न गमनक्रियावन्तीत्यर्थः, एगसमयठितियाइंति स्थितिपरिणामं प्रति, जाव असंखिज्जसमयठितीयाइंति, कथं?, यस्मादुक्तं 'अणंतपदेसिए णं भंते! खंधे केवइयं कालं सेए?, गोयमा! जहण्णेणं इक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखिज्जइभागं, णिरेये जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' ततो, ताणि गेणहमाणो अणंतरसमयंमि चेव गेणहति, गिहणाणंतरमेव णिरिणभावादिति, ण ताणि य गमणजोगा, अन्ये त्वभिदधति-एकसमयस्थित्यादि भाषापरिणामाऽपेक्षयोच्यते, यस्मात् किल विचित्राः पुद्गलपरिणामा इति, तान्येवानेकधा परिणाममासादयन्तीति, 'गहणे'त्यादि 'गहणदव्वाइं पडुच्च' इति तत्र गृह्यत इति ग्रहणं तच्च तद् द्रव्यं च ग्रहणद्रव्यं, एतदुक्तं भवति-जाइं गहणजोग्गाइं ताइं कयाइं कालादिवण्णपरिणामेणं एक्केण दोहिं तीहिं

भाषा-
स्वरूपं

॥८३॥

भाषा-
स्वरूपं

॥८४॥

श्रीप्रज्ञा०
श्रीहरि०
११ भाषा०
॥८४॥

चउहिं पंचहि य भवेज्ज, सव्वगहणं पडुच्च इति यदा समुदायो विवक्ष्यते तदा नियमा पंचवण्णाइं, एवं तेहिं तेहिं मंधरसफासेहिं भाणियव्वं । 'पुट्ठा' इति आत्मप्रदेशैः स्पृष्टानि गृह्णाति, 'ओगाढाइं'ति जेसु आगासपदेसेसु जीवपणमा ओगाढा तेसु चैव ताइंपि ओगाढाइं गेण्हति, अणंतरोगाढाइंति आत्मप्रदेशानन्तरस्थानि गृह्णाति, नैकादिव्यवहितानि, भाषाया आदिमध्यावसानेषु सर्वेष्वपि गृह्णाति, सविस्सये गिण्हइत्ति विषयो-गोचरः स एव स्पृष्टावगाढानन्तरावगाढाख्यः तस्मिन् गृह्णाति विषये, आणुपुण्वीए यथाऽसन्नं नातिक्रम्य, स्थित्वापि गृह्णाति, प्रतिसमयमपि गृह्णाति, यदा सान्तरं गृह्णाति तदा जघन्यत एकं समयमंतरं कृत्वा गृह्णाति, भाषाप्रवृत्तस्यैव भाषमाणस्येदमन्तरं चिन्त्यते. एकस्मिन् समये गृहीत्वा मोक्षसमये वा अनुपादानं कृत्वा तृतीयसमये पुनर्गृहीयात्, निरंतरग्रहणे तु जघन्यतो द्वौ समयौ निरंतरौ, तदा प्रथमसमये गृह्णात्येव, न मुंचत्यपि, द्वितीयसमये प्रथमसमयगृहीतांश्च मुंचत्यन्यांश्च वाक्पुद्गलानुपादत्ते, तृतीयसमये तानेव द्वितीयसमयोपात्तान् मुंचत्येव पुनर्न भाषते, उत्कर्षेण त्वसंख्येयान् समयान् ग्रहणं करोति, तत्राद्ये ग्रहणमेवांत्ये मोक्ष एव, द्वितीयादिषु तु द्वयमपि च युगपत् करोति, पूर्वसमयगृहीतानां यदैव मोक्षस्तदैवोत्तरसमयानां ग्रहणं, एवं सर्वेषु मध्येषु, स्थापना चेयं, अन्यार्थनियमितानि भृशं क्षिप्तलोष्टवद्, तेसिं पंचविहे भेदे पण्णत्ते, तंजहा-खंडभेदेइत्ति इत्यादि यत् चूर्णीकृतानि भवंति लोष्टवत्, प्रतरभेदे अन्नपटलभूर्जपत्रादिवत्, अनुतडिकाभेदे इक्षुतडागतरिकादि, छल्यादिवत्, चूर्णिकाभेदे क्षिप्तपिष्टवत्, उत्करिकाभेदे मृत्पार्थिववत् । अज्झत्थवयणं अध्यात्मं, अज्झत्थाय योजनीयं, चिवक्षा उत्तरकालपर्यंतं भवतीत्यन्ये, उपनीतवचनं प्रशंसावचनं अपनीतवचनं निन्दावचनं, उपनीतापनीतवचनं प्रशंसित्वा निन्दति, अपनीतोपनीतवचनं निन्दित्वा प्रशंसतीति ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां एकादशपदव्याख्या समाप्तेति ॥

आगमोद्धारसंग्रहे भागः ९.
 आचार्यपुरन्दरश्रीहरिभद्रसूरिसूत्रितप्रदेशविवरणयुतं
श्रीप्रज्ञापनोपाङ्गम् ।

(उत्तरार्धम्)

साम्प्रतं द्वादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरपदे सत्त्वानामसत्यादिभाषाविभागोपदर्शनं कृतं, इह पुन-
 भाषाया एव शरीरायत्तत्वात्, शरीरप्रभवा भाषेत्यत्रैव प्रतिपादितत्वात्, तथा 'गिण्हति य काइपणं निसिरति तह वाइपण जोगेण'ति,
 अन्यत्राप्युक्तत्वाच्छरीरप्रभवा, तद्विभागोपदर्शनायेदमारभ्यत इति, इह चेदमादावेव प्रश्ननिर्वचनं, आदिसूत्रं-गोतमा ! 'पंच सरीरया
 पण्णत्ता तंजहा-ओरालियेत्यादि, तत्रोत्पत्तिसमयादारभ्य प्रतिक्षणमेव शीर्यत इति शरीरं, तत्रौदारिकमिति कः शब्दार्थः? उदारं प्रधानं,
 उदारमेवौदारिकं, प्राधान्यं चास्य तीर्थकरगणधरशरीरापेक्षया, ततोऽन्यत् न प्रधानतरमस्ति, प्राकृतशैल्या ओरालियं, तत्र ओरालं नाम
 विस्तरालं, विशालंति वा, जं भणितं होति, कहं? तं सातिरेगजोयणसहस्समवट्ठितप्पमाणओरालियं, अन्नमेहहमेत्तं णत्थि, वेउव्वियं होज्जा तं
 तु अणवट्ठियप्पमाणं अवट्ठिय पुण पंचधणुसयाइं अहेसत्तमाइ, इमं पुण अवट्ठियप्पमाणं सातिरेगं जोयणसहस्सं वनस्पत्यादी(ती)नामिति,
 अथवौरालिकं, उरालं नाम स्वल्पप्रदेशोपचितत्वात् बृहत्त्वाच्च भेडवत्, अथवौरालिकं, उरालं नाम मांसस्थिमज्जाधवबद्धं वा यदुक्तं च-
 'तथोदारमुरालं, उरालं महद् विज्ञेयं, 'ओदारियंति पढमं पडुच्च तित्थेसरसरीरं,' भण्णति य-'ओरालं वित्थरवंतं, वणस्सइं पप्प 'एवतियं
 णत्थि अण्णं एहमेत्तं विसालं ॥ १ ॥ 'ति, ओरालं येवपदेसोवच्चियंति महल्लगं जह भेडगं? मंसट्ठिणहारुबद्धं ओरालं समयपरिभासा,

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ८५ ॥

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ८५ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ८६ ॥

इदानीं वैक्रियं, तत्र वि विविधा विशिष्टा वा क्रिया, विक्रियायां भवं वैक्रियं, उक्तं च—“ विविधा विसिद्धया वा किरिया परं य जं भव तमिह । वेउव्वियं तयं पुण नारकदेवाण सहजम्मं ॥ १ ॥ ” योगबलेनाद्वियत इत्याहारकं, उक्तं च—“ कज्जम्मि समुप्पजे सुयकेवलिणा विसिद्धलद्धिप । जं एत्थ आहरिज्जति भणति आहारणं तं तु ॥ १ ॥ ” कार्याणि वाऽमूनि “ पाणिदयं रिद्धिदरिसणत्थ २ अत्थोवगहणहेतुं ३ वा संसयवोच्छेदत्थं ३ गमणं जिणपायमूलं ॥ १ ॥ ” कार्यपरिसमाप्तौ च पुनर्मुच्यते, याचितोपकरणवत्, तथा तेजसो भावो तैजसं उष्मादिलिंगसिद्धमिति उक्तं च—“ सव्वस्स उण्हसिद्धं रसादिआहारपागजणणं च । तेयगलद्धिनिमित्तं तेयगं होइ नायव्वं ॥ १ ॥ ” तथा कर्मणो विकारः कर्मणं सकलशरीरकारणमित्यर्थः, उक्तं च—“ कम्मवियारो कम्मणमट्ठविह विविक्तकम्मणिप्फण्णं । सव्वेसि सरीराणं कारणभूयं मुणेयव्वं ॥ १ ॥ ” अत्राह—किं पुनरयमौदारिकादिः क्रम इति? अत्रोच्यते परं परं प्रदेशसौक्ष्म्यात् परं परं प्रदेशबाहुल्यात् परं परं प्रमाणोपलब्धेः प्रत्यक्षोपलब्धत्वात् प्रथितत्वाच्चौदारिकादिकः क्रमः, ताणि य सरीराइं जीवाणं बद्धमुत्ताइं दव्वखेत्तकालभावेहिं साहिज्जति, द्रव्यप्रमाणं वक्ष्यति अभव्यादिभिः, क्षेत्रेण श्रेणिप्रतरादिना, कालेनावलिकादिना, भावो द्रव्यान्तर्गतत्वान्न सूत्रेणोक्तः सामान्यलक्षणत्वाच्च, वर्णादीनामन्यत्रोक्तत्वात्, ओरालिया दुविहा बद्धेल्लया मुक्केल्लया य, बद्धं गृहीतमुपातमित्यनर्थान्तरं, मुक्तं त्यक्तं क्षितं समुज्झितमस्तमित्यनर्थान्तरं, तत्थ बद्धेल्लया असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणिहिं अवहीरंति कालतो, खित्ततो असंखिज्जा लोगा, एतं सुत्तं, इदानीमर्थः, ण संखेज्जा असंखिज्जा, ण तीरंति संखातुं गणितेण जहा एत्तिथ मास [मेत्ता] कोडीप्पमिइणातोवि कालादीहिं साहिज्जति, कालतो ताव समण २ एक्केकं सरीरं समवहीरमाणमसंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओस्सप्पिणीहिं अवहीरंति, जं भणियं असंखिज्जाणं ओस्सप्पिणिओसप्पिणीणं जावइया समया एवतिया ओरालिया सरीरा बद्धेल्लया खेत्तओ परिसंखाणं असंखिज्जा लोगा भवंति, ओगाहणाहिं ठविज्जंति, तेहिं जइ वि एक्केक पदेसे सरीरमेक्केक ठविज्जति तो वि असंखिज्जा लोया भवंति, किंतु अवसिद्धंतदोसपरिहरणत्थं अप्पणप्पणियाहिं ओगाहणाहिं ठविज्जंति, आह—कहमणंताणओरालियसरीराणं असंखेज्जाइं ओरालियसरीराइं भवंति? आयरिय आह—पत्तेय सरीरा अ-

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ८६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ८७ ॥

संखेज्जा, तेसिं सरीरावि तावइया चेव, जे पुण साहरणा ते अणंता, तेसिं अणंताणवि एकेकमोरालियं काउं असंखिज्जा सरीरा भवन्ति, एवमोरालिया बडेल्लया असंखेज्जा, मुक्केल्लया अणंता, कालपरिसंखाणं अणंताणं उस्सप्पिणीओसप्पिणीणं समयरासि-
प्पमाणमित्ताइं. खेत्तओ परिमाणं अणंताणं लोणप्पमाणमित्ताणं खंडाणं पदेसरासिप्पमाणमित्ताइं, दब्बओ परिसंखाणं अणंतभव
सिद्धियजीवरासीओ अणंतगुणाइं, तो किं सिद्धरासिप्पमाणमित्ताइं होज्जा? भण्णति सिद्धाणमणंतभागमित्ताइं, आह—तो किं
परिवडियसम्मदिट्ठीरासिप्पमाणाइं होज्जा ते?, तेसिं दोण्हवि रासीण मज्झे पढिज्जंतित्ति काउं, भण्णति जइ तप्पमाणाइं होज्जाइं
तो तेसिं चेव निदेसो होंतो, तम्हा ण तप्पमाणाइं, तो किं तेसिं हिट्ठा होज्जा?, उवरिं होज्जा?, भण्णति, कयाइ हेट्ठा कयाइ उवरिं
होज्जा, कयाइ तुल्लाइं, तेण स व्याघातत्वात् ण णिच्चकालं तप्पमाणाइं तीरंति वोत्तुं, आह—कहं मुक्काइं अणंताइं भवन्ति ओरा-
लियाइं? जइ ताव ओरालियाइं मुक्काइं ताइं जाव अविकलाइं जाव धिप्पंति तो तेसिं अणंतकालठाणाभावातो अणंतत्तणं ण
पावति, अह जे जीवेहिं पोग्गला ओरालियत्तेण धित्तुं मुक्का तीयद्धाए तेसिं गहणं, एवं सब्बपोग्गलगहणमावण्णं एवं जं तं भण्ण-
ति, अभवसिद्धिएहिं अणंतगुणा सिद्धाणं अणंतभागोत्ति तं विरुज्जति, एवं सब्बजीवेहिंतो बहुएहिं गुणेहिं अणंतत्तणं पावति?,
आयरिय आह—ण य अविकलाणमेव केवलाण गहणमेयं, ण य ओरालियगहणमुक्काण सब्बपुग्गलाणं, किंतु जं सरीरमोरा-
लियं जीवेण मुक्कं होति तं अणंतमेदमिन्नं होति, जाव ते य पोग्गला तं जीवनिव्वत्तिथं ओरालियसरीरकायप्पओगं ण मुयंति,
ण ताव अण्णपरिणामेण परिणमंति ताइं पत्तेयं २ सरीराइं भण्णति, एवमेकेकस्स ओरालियसरीरस्स अणंतमेदमिण्णत्तणओ अ-
णंताइं ओरालियसरीराइं भवन्ति, तत्थ जाइं दब्बाइं ताइं ओरालियसरीरप्पओगं मुयंति ताइं मोत्तुं सेसाइं ओरालियाइं चेव,
तेसिं पुण असंखिज्जं कालं अवत्थाणं, तेणासंखिज्जेणं कालेणं जाव तं पढममोरालियमणंतगुणं जाव तं भावं मुयति—ताव
अच्चाइं असंखिज्जाइं छड्डेइ ताइं तहेवाणंतमेदाइं हवन्ति, एवं जाहे असंखिज्जाइं अणंतयाइं भवन्ति, ताहे पढममणंतयं
अणंतत्तणेण परिणमति तमोरालियभावं मुयति, एवमणंतमोरालियाणं, आह—कहमेक्को सरीरदब्बवेसो सरीरत्तणेणोवचरि-

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ८७ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ८८ ॥

ज्जति?, आयरिय आह—लवणादिवत्, यथा लवणस्य तुलाढककूडवादिष्वपि लवणोपचारो यावदेकशर्करायामपि सैव लवणा-
ख्या विद्यते, केवलं संख्याविशेषः एवमिहापि प्राण्यङ्गैकदेशेऽपि प्राण्यङ्गोपचारः कपालादिवत्, एवमनन्तान्यौदारिकादीन्यपीति,
अत्राह—कथं पुनस्तान्यनन्तलोकप्रमाणान्येकस्मिन्नेव लोकेऽवगाहन्ति?, अत्रोच्यते प्रदीपप्रकाशवत्, यथैकप्रदीपाऽर्चिष्येकभयनाभा-
सीनि भवन्ति अन्येषामप्यनेकेषां प्रदीपानामर्चिषि तत्रैवानुविशन्त्यन्योऽन्याविरोधात् एवमौदारिकाण्यपीति, एवं सर्वशरीरेष्वपि
आयोज्यमिति, अत्राह—किमुत्क्रमेण कालादिभिरुपसंख्यानं क्रियते?, कस्माद् द्रव्यादिभिरेव न क्रियते?, अत्रोच्यते, कालान्तरावस्था-
यित्वेन पुद्गलानां शरीरोपचार इतिकृत्वा कालो गरीयान्, तस्मात् तदादिभिरुपसंख्यानं, ओरालियाइं, संमत्ताइं ओहियाइं, दुवि-
हाइंपि जहियाइं ओहिओरालियाइं, एयं सव्वेसिंपि एगिंदियाणं दव्वाइं, किं कारणं जेण ओहिओरालियाइंपि तेसिं पडुच्च वुच्च-
ति?, वेउव्विया बद्धेल्लया असंखेज्जा असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीओसप्पिणीहिं तहेव असंखिज्जाओ सेढीओ, ताओ णं सेढीओ०, आह-
का पुण एसा सेढी णाम?, उच्यते—सेढी लोगओ णिप्फज्जति, लोगो पुण चउदसरज्जूसिओ हेट्ठा देसूणासत्तरज्जुविच्छिण्णो
मज्जे एगं बंभलोगं पञ्च उवरिं लोगते एगं रज्जुं विच्छिन्नो, रज्जु पुण सयम्भूरमणसमुदपुरत्थिमपच्चत्थिमवेदियंता, एस लोओ
बुद्धिपरिच्छेदएण संवट्ठेउं घट्टणो कीरति, कहं पुणं?, नालीए दाहिणिंल्लमहेल्लोगखंडं हेट्ठा देसूणतिरज्जुविच्छिण्णं उवरिं देसूण-
जोयणविच्छिण्णं अतिरित्तसत्तरज्जूसियं घित्तुं ओमच्छियं उत्तरे पासे सङ्गातिज्जत्ति उल्लोए दो दाहिणिंल्लाइं खंडाइं बंभ-
लोए बहुमज्झदेसभाए विरज्जुविच्छिण्णाइं सेसंतेसु अंगुलसहस्सभागविच्छिण्णाइं देसूणाधुट्ठरज्जूसियाइं घित्तुं उत्तरपासे विव-
रीयाइं सङ्गाइज्जति, एवं किं जायं?, हेट्ठिलं लोगइं देसूणचउरज्जुविच्छिण्णं सातिरित्तसत्तरज्जूसितं जातं, उवरिल्लमइं
तिरज्जुविच्छिण्णं देसूणसत्तरज्जूसियं जातं, उवरिल्लमइं घित्तुं हेट्ठिलस्स उत्तरे पासे संघाइज्जति, एवं किं जातं?, सातिरित्तसत्त-
रज्जूसितं देसूणसत्तरज्जुविच्छिण्णं जातं, उवरि सत्तरज्जु अब्भहियं घित्तुं च उत्तरे पासे उट्ठायय संघाइज्जति, तहावि सत्तरज्जु न
पूरंति, ताहे जं दक्खिणिंल्ल खंडा तस्स जस्स जमहियं बाहल्लओ तस्सइं छेतुं उत्तरओ बाहल्ले संघाइज्जति, एवं किं जातं?, वित्थरओ

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ८८ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्
१२ शरीर०

॥ ८९ ॥

आयामओ सत्त रज्जू बाहल्लओ रज्जुए असंखभागेण अहियाओ ङ रज्जुओ, एवं सब्बलोगो ववहारेण सत्तरज्जुघणो जाओ, ऊणाइरित्तं जाणिऊण ततो बुद्धीए संघाएज्जा, जत्थ जत्थ सेदीगहणं तत्थ तत्थ एयाए सत्तरज्जुआययाए अवगंतव्वं, पयरस्सवि एयस्स चैव सत्तरज्जुयस्स चैव अणेण लोणेण खेत्तप्पमाणं, एवमेतेण सरीरप्पमाणेण वेउव्वियाइं बद्धेल्लयाइं असंखिज्जसेट्ठिप्पदेसरा- सिप्पमाणमित्ताइं, मुक्काइं जहा ओरालियाइं, आहारगे-वद्धाइं सिय अत्थि सिय नत्थि, किं कारणं ? जेण तस्स अंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा, तेण ण होतिवि कयाइ, यदि होंति जहण्णेण एक्को व देा व तिणिण व उक्कोसेणं सहस्सपुहुत्तं, दोहि- तो आढत्तं पुहत्तसण्णा जाव णव, मुक्काइं, जहोरालियाइं मुक्काइं तेया बद्धा अणंता अणंताहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं कालपरि- संख्याणं, खेत्तओ अणंता लोया, दव्वओ सिद्धेहिंतो अणंतगुणा सब्बजीवाणंतभागूणा, किं कारणमणंताइं ? तस्सामीण अणंतत्तणओ, आह-ओरालियाणंपि सामिणो अणंता, आयरिय आह-ओरालियसरीरमणंताणं एगं भवति साधारणत्तणओ, तेयाकम्माइं पुण पत्तेयं पत्तेयं सब्बसरीरिणं, तेयाकम्माइं पडुच्च पत्तेयं चैव सब्बजीवा सरीरिणो, ताइं च सब्बसंसारिणंतिकाउं, संसारी(रिणो) सिद्धे- हिंतो अणंतगुणा होंति, सब्बजीवा अणंतभागूणा, के पुण ?, ते चैव संसारी सिद्धेहिं ऊणा, सिद्धा जीवाणं अणंतभागो, तेण ऊणा अणंतभागूणा भवंति, मुक्काइं अणंताइं अणंताहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं कालपरिसंखाणं, खेत्तओ अणंता लोया, दोवि पूर्ववत्, 'दव्वतो सब्बजीवेहिं अणंतगुणा जीववग्गस्स अणंतभागो', कहं सब्बजीवाणंतगुणा ? जाइं तेयाकम्माइं मुक्काइं ताइं तहेवाणंतमेदमिआइं असंखिज्जकालवत्थाइयाणि जीवेहिंतो अणंतगुणाइं भवंति, केण पुण अणंतएण गुणाइं ?, तं चैव जीवाणं तएण गुणितं जीववग्गो भण्णाति, एत्तियाइं होज्जा ?, आयरिय आह—एत्तियं न पावति, किं कारणं ?, असंखिज्जकालावत्थायित्तणओ तेसिं दव्वाणं, तो कित्तियाइं पुण होज्जा ?, जीववग्गस्स अणंतभागो, कहं पुण एतदेवं धित्तव्वं ?, आयरिय आह—उव्वणारासीहिं णिदरिसणं कीरति, सब्बजीवा दस सहस्साइं धिप्पंति, तेसिं वग्गो दस कोडीओ होंति, सरीरयाइं पुण दससयसहस्साइं बुद्धीए अवधारिज्जंति, एवं किं जातं ?, सरीराइं जीवेहिंतो सतगुणाइं जाताइं, जीववग्गस्स दस (सततम) भागे संबुत्ताइं, णिदरिसणमेयं,

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ८९ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्
१२ शरीर०

॥ ९० ॥

इहारा सम्भावतो एते तिणिण वि रासी अणंता दट्ठ्वा, एव कम्मयाइं वि तस्सहभावत्तणओ तुल्लसंखाइं भवन्ति, एवं ओहियाइं पंच सरीराइं भणियाइं. 'गेरइयाणं' भंते' त्यादि, वैशेषिकं णारगादीणं इयाणीं भण्णति, णारगाणं ओरालिया सरीरा बद्धेल्लया णत्थि, ओरालियसरीरजोग्गदव्वगहणाभावत्तणओ, गेरइयाणं वेउव्विया बद्धेल्लया जावंत एव नारका, ते पुण असंखेज्जा, असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं कालपमाणं, खेत्तओ असंखिज्जाओ सेदीओ तासिं पदेसमेत्ता णारगा, आह—पतरंमि असंखिज्जाओ सेदीओ?, आयरिय आह—सयलपयरसेदीओ ताव ण होंति, जइ होंति तो पतरं चेव भणंतं, आह—तो ताओ सेदीओ किं देसूणपयरवत्तिणीओ होज्जा?, अद्धपतरवत्तिणीओ तिभागचउभागवत्तिणीओ होज्जा?, ताओणं सेदीओ पतरस्स असंखिज्जइभागो, एवं विसेसियरं परिसंखाणं कहियं होति, अहवा इदमन्नं विसेसियतरं, विक्खंभसूतीप परिसंखाणं भण्णति. तासिणं सेदीणं विक्खंभसूतीअंगुलपढमवग्गमूलं, वितियवग्गमूलं ततियं जाव असंखिज्जइमंत्ति, तम्हा अंगुल- विक्खंभखित्तवत्तिणो सेदिरासिस्स जं पढमं वग्गमूलं वितिएण वग्गमूलेण पडुप्पाइज्जति एवतियाओ सेदीओ सूती, अहवा इदं साम(अ)ण्णेण पगारेण पमाणं भण्णति जहा—अहव्वणं अंगुलवितियवग्गमूलघणप्पमाणमित्ताओ सेदीओ, तस्सेव अंगुल- पमाणखेत्तवत्तिणो सेदिरासिस्स जं वितियं वग्गमूलं तस्स जो घणो एवतियाओ सेदीओ विक्खंभसूती, तासिणं सेदीणं पदेसरासिप्पमाणमित्ता नारगा तस्स सरीराइं च, तेसिं पुण ठवणंगुलेणं णिदरिसणं, दो छप्पणाइं सेदिसताइं अंगुलबुद्धीए धिप्पति, तस्स पढमं वग्गमूलं सोलस, वितियं चत्तारि, ततियं दोण्णि, तं पढमं सोलसयं ततिएण चउक्कण वग्गमूलेण गुणियं चउसट्ठी जाता, वितियवग्गमूलस्स वि चउक्कस्स य घणो सो चेव चउसट्ठी भवति, एत्थ पुण गणियघणो अणुवत्तिओ भवति, जं बहुयं थोवेण गुणिज्जति, तेण दो पगारा भणिता, इहारा तिणिण वि भवन्ति, इमो ततिओ पगारो—अंगुलवितियवग्गमूलं पढम- वग्गमूलपडुप्पणं, एवंपि सा चेव चउसट्ठी भवति, एते सव्वे रासी सम्भावतो असंखिज्जा दट्ठ्वा, एयाइं नारगवेउव्वियाइं बद्धाइं, मुक्काइं जहोहिओरालियाइं, एवं सव्वसरीराइं मुक्काइं भणियव्वाइं वणस्सतितेयाकम्माइं मोत्तुं, देवनारगाणं तेयाकम्माइं

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ९० ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ९१ ॥

दुविहाइं पि सद्गुणवेउव्वियसरिसाति, सेसाणं वणस्सतिवज्जाणं सद्गुणोराणियसरिसाइ इदाणीं जं जरस्स न भणियं तं भणिहामि-असुरवेउव्विया बद्धेल्लया असंखिज्जातो सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागो, तासिणं सेढीणं विक्खंभसूती य पढमवग्ग-मूलस्स संखिज्जइभागा, तस्स अंगुलविक्खंभखेत्तवत्तिणो सेढिरासिस्स जं पढमं वग्गमूलं, तत्थ जाओ सेढीओ तासि संखिज्जइ-भागो, एवं नेरइएहिंतो असंखेज्जगुणहीणा विक्खंभसूती भवति, जम्हा महादंडएवि असंखिज्जगुणहीणा सव्वे चेव भवणवासी रयण-प्पभापुदविनेरइएहिंतोवि, किमुत सव्वेहिंतो, एवं जाव थणियकुमारणं, पुदविआऊतेऊसु (वेउव्व) उववज्ज कंडा भाणियव्वा, वाउकाइयाणं वेउव्विया बद्धेल्लया असंखिज्जा, समए समए अवहीरमाणा पलिओवमस्स असंखिज्जइभागमित्तेणं कालेणं अवहीरंति, णो चेव णं अवहीयाइं सिता, सूत्रं, कहं पुण पलिओवमस्स असंखिज्जइभागसमयमित्ता भवंति ?, आयरियाह—वाउकाइया चउ-विहा सुद्धमा पज्जत्ता अपज्जत्ता, बाइरावि पज्जत्ता अपज्जत्तावि, तत्थ तिण्णि रासी पच्चेयमसंखिज्जलोगपदेसरासिमित्ता, जे पुण बादरा पज्जत्ता ते परं पयरासंखिज्जइभागमित्ता, तत्थ ताव तिण्हं रासीणं वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि, बादरपज्जत्ताणं पि संखिज्जइभागमित्ताणं लद्धी अत्थि, ततो पलिओमामसंखिज्जभागो चेव, ते पवन्नाइं ?, तं न जुज्जति, (किं) कारणं ?, जेण सव्वेसु च लोकाकाशादिषु वलयादिषु वायवो विज्जंति, तम्हा अविउव्वियावि तं घेत्तव्वं, सहावो तेसिं वातियव्वं, वाताद्वायु-रितिकृत्वा, बेइंदियोराणिया बद्धेल्लया असंखिज्जा असंखिज्जाहिं ओसप्पिणित्स्सप्पिणीहिं कालपरिमाणं, तद्देव खित्तओ असंखिज्जाओ सेढीओ तद्देव पतरस्स असंखिज्जइभागो, केवलं विक्खंभसूतीए विसेसो, विक्खंभसूती असंखिज्जाओ जोयणकोडा-कोडीओत्ति विसेसियतरं परिसंखाणं, अहवा इममण्णं विसेसियतरं असंखिज्जाइं सेढीवग्गमूलाइं, किं भणियं होति ?, एक्काए सेढीए जो पदेसरासी तस्स पढमं वग्गमूलं बितियं ततियं जाव असंखिज्जाइं वग्गमूलाइं जो पदेसरासी भवति तप्पमाणा विक्खंभसूई बेइंदियाणं, निदरिसणं—पणट्ठि सहस्साइं पंच य सयाइं छत्तीसाइं पदेसाणं, तीसे पढमवग्गमूलं वे सता छप्पणा, बितियं सोलस्स, ततियं चत्तारि, चउत्थं दोण्णि, एवमेताइं वग्गमूलाइं संकलियाइं

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ९१ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ९२ ॥

दो सता अटुसत्तरा भवन्ति, एवइया पदेसरासी सेढीणं विक्खंभसूई, पते च सद्भावतो असंखिज्जाया मूलरासी पत्तेयं२ वेसन्वा, इदाणीं इमा मग्गणा-किंपमाणाहिं पुण ओगाहणाहिं पूरइज्जमाणा बेइंदिया पयरं पूरिज्जति? तत्तो आह सुत्तं. बेइंदियाणं ओरालिय-सरीरेहिं बद्धेल्लएहिं पतरं अवहीरति असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं कालतो, तं पुण पतरं अंगुलपयरासंखेज्जइभाग-मिच्छाहिं संव्वं पूरिज्जति, तं पुण केवइएणं कालेणं पूरइज्जति धारेज्जति, (साहिज्जति) वा?, भण्णति-असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणि-ओसप्पिणीहिं, किं पमाणेण पुण खेत्तकालावहीरणं?, भण्णति, 'अंगुलपयरस्स आवलियाए असंखिज्जइभागपलिभागेणं, जो सो अंगुलपयरस्स असंखिज्जइभागो एवइएहिं पलिभागोहिं अवहीरति, एस खेत्तावहारो, आह-असंखिज्जइभागगहणेण चैव सिद्धं किं पलिभागगहणेणं?, भण्णति-एक्केकं बेइंदिय पलिइ भागो सो परिभागमेत्तेणं कालं भणियं अवगाहोत्ति, कालपलिभागो आव-लियाए असंखिज्जइभागो, एएण आवलियाए असंखिज्जइभागमेत्तेणं कालपलिभागो एक्केके खित्तपलिभागो साहिज्जमाणे संव्वं लोगपयरं साहिज्जति खेत्तओ, कालतो असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं, एवं बेइंदियओरालियाणं उभयमप्यभिहितं संख-प्पमाणं ओगाहणपमाणं च, एवं तेइंदियचउरिंदियपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणवि भाणियन्वाइं, पंचिंदियतिरियवद्धेल्लया असंखिज्जा असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणिओस्सप्पिणीहिं कालओ, तहेव, खित्तओ असंखिज्जाओ सेढीओ, पयरस्स असंखिज्जइभागो विक्खंभसूती, णवरं अंगुलपढमवग्गमूलस्स असंखिज्जतिभागो सेसं जहा असुरकुमाराणं मणुयाणं ओरालिया वद्धेल्लया सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा, जहण्णपदे संखेज्जइभागो सेसं जहा असुरकुमाराणं, जहण्णपदं नाम जत्थ सन्वत्थोवा मणुस्सा भवन्ति, आह-किं एयं संमुच्छिमाणं गहणं अह तव्विरहियाणं?, आयरिय आह-गम्भवकंतिया निय(च्च)कालमेव संखिज्जा परिमितक्षेत्र-वर्त्तित्वात् महाकायत्वात् प्रत्येकशरीरत्वाच्च, तस्मात् सेतराणां ग्रहणं उक्कोसपदे, जहण्णपदे गम्भवकंतियाण चैव केवलाणं गहणं, किं कारणं?, जेण संमुच्छिमाणं चउवीसं मुहुत्ता अंतरं अंतोमुहुत्तं च ठिती, जहण्णपदे संखिज्जा, संखित्तत्तणएण ण णज्जति, कतरंमि संखिज्जपदे होज्जा?, तेण विसेसं करोति, जहा-संखिज्जाओ कोडीओ, अहवा इवमणं विसेसियतरं परिसंखाणं वा ण

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ९२ ॥

निहेसं पटुञ्च वुञ्चति, कहं?, एगुणसीस ठाणाइं, तेसिं सामितिकीए सन्नाए निहेसं करोमि-जहा तिजमलपदस्स उवरिं
 चउजमलपदस्स हिट्ठा, किं भणितं होति?, अट्ठण्हं अट्ठण्हं ठाणाणं जमलपदंति सण्णा सामयिगी, तिण्णि जमलपदाइं समुदियाइं
 तिजमलपदं, अहवा ततियं जमलपदं तिजमलपदं, एयस्स तिजमलपदस्स उवरिमेसुं ठाणेसु वट्ठति, जं भणियं-चउवीसण्हं ठाणाणं
 उपरि वट्ठति, चत्तारि जमलपदाइं चउजमलपदं, अहवा चउत्थं जमलपदं चउजमलपदं, किं च तं?, वत्तीसं ठाणाइं चउजमलपदं
 एयस्स चउजमलपदस्स हेट्ठा वट्ठति मणुस्सा, [अन्नेहिंतिहिं ठाणेहिंतो पावंति,] जइ पुण वत्तीसं ठाणाइं पूरंताइं तो चउजमलपदस्स
 उवरिं भण्णति, जम्हा वत्तीसं ण पावति तम्हा हेट्ठा भण्णति, [जदि] अहवा दोन्निर वग्गा जमलपदं भण्णति, छ वग्गा
 समुदिता तिजमलपदं, अहवा सत्तमठाणं चउत्थं जमलपदं चउजमलपदं, जेणं च छण्हं वग्गाणं उवरिं वट्ठति सत्तमठाणस्स च हेट्ठा
 तेणं तिजमलपदस्स उवरिं चउजमलपदस्स हेट्ठत्ति भण्णति, संखेज्जाओ कोडीओ ठाणविसेसेण नियामियाओ, इदानीं विसेसि-
 यतरं फुडं संखाणमेव निदरिसति जहा-अहव ण छट्ठ वग्गो पंचमवग्गपडुप्पणो, छ वग्गा उवठाविज्जंति तंजहा-एकस्स वग्गो
 एको, एस पुण वट्ठीरहिओत्तिकाउं वग्गो चेव न भवति, तेण विण्ह वग्गो चत्तारि एस पढमो वग्गो, एयस्स वग्गो सोलस, एस
 बितियवग्गो, एयस्स वग्गो बेसता छप्पण्णा, एस ततिओ वग्गो, एयस्स वग्गो पणट्ठि सहस्साइं पंचसयाइं छत्तीसाइं एस चउत्थो
 वग्गो, एयस्स इमो वग्गो, तंजहा-चत्तारि कोडिससाओ अउणातीसं च कोडीओ अउणावण्णं च सयसहस्साइं सत्तट्ठिं च
 सहस्साइं दो य सयाइं छण्णउयाइं, इमा ठवणा-४२९४९६७२९६, एस पंचमो वग्गो, एयस्स गाहाओ-चत्तारि य कोडिसया
 अउणातीसं च होंति कोडीओ। अउणावण्णं लक्खा सत्तट्ठिं चेव य सहस्सा ॥ १ ॥ दो य सया छन्नउया पंचमवग्गो समासओ होइ।
 एयस्स कओ वग्गो छट्ठो जो होइ तं वोच्चं ॥ २ ॥ “एयस्स पंचमवग्गस्स इमो वग्गो होइ, तंजहा-इकं कोडाकोडी सतसहस्सा
 चउरासितिं च कोडाकोडिसहस्सा चत्तारि य सत्तट्ठा कोडाकोडिसया चोयालीसं च कोडिसयसहस्सा सत्त य कोडिसहस्सा
 तिन्नि य सत्तरा कोडिसया पंचाणउइं च सतसहस्सा एकावण्णं च सहस्सा छच्च सयासोलसुत्तरा, इमा ठवणा-१८४४६७४४०-

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ९३ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ९४ ॥

७३७०९५५१६१६, एस छट्टो वग्गो, पयस्स गाहाओ, तंजहा—“ लक्खं कोडाकोडी चउरासीई भवे सहस्साई । चत्तारि सत्तट्ठा होंति सया कोडिकोडीणं ॥ १ ॥ चोयालीसलक्खाई कोडीणं सत्त चेव य सहस्साई । तिण्णि सया सत्तयरी कोडीणं होंति नायव्वा ॥ २ ॥ पंचाणउत्ती लक्खा पक्कावण्णं भवे सहस्साई । छसोलसुत्तरसया य पत्थ छट्टो हवति वग्गो ॥ ३ ॥ पत्थ य पंचमछट्टेहि पओयणं, एस छट्टो वग्गो पंचमेण वग्गेण पडुप्पाइज्जति, पडुप्पाइय समाणे जं होति एवइया जहण्णपतिया मणुस्सा हवन्ति, ते य इमे एवइया—७९२२८१६२५१४२६४३३७५९३५४३९५०३३६, एवमेताई अउणतीसं ठाणाई, एवइया जहण्णपइया मणुस्सा, छ तिण्णि२ सुण्णं पंचेव य नव य तिण्णि चत्तारि । पंचेव तिण्णि णव पंच सत्त तिण्णेव तिण्णेव ॥ १ ॥ चउ छ दो चउ पक्को पंच दु छक्केक्कगो य अट्टेव । दो दो नव सत्तेव य ठाणाई उवरि हुंताई ॥ २ ॥ अहवा इमो पढमक्खरसंगहो ति ‘छत्ति त्ति सु प ण ति च प ति ण प स ति ति च छ दु च प प दु च्छ प अ वे बि ण स पढमक्खरसन्नि(संग) या ठाणा ॥ १ ॥’ एते पुण निरमिलप्पा कोडिहिं वा कोडाकोडीहिं चत्तिकाउं तेण पुव्व पुव्वंगेहिं परिसंखाणं कीरति, चउरासीइ सयसहस्साइ पुव्वंगं भण्णति, एयं एवति-एण चेव गुणियं पुव्वं भण्णति, तं च इमं—सत्तरिं कोडिसतसहस्साई छप्पणं च कोडिसहस्साई, एतेण भागो हीरति, ततो इदमागतं फलं भवति—एक्कारस पुव्वकोडाकोडीओ बावीसं च पुव्वकोडिसतसहस्साइ चउरासीई च पुव्वकोडीसहस्साइ अट्ट दसुत्तरा पुव्वकोडिसता पक्कासीति च पुव्वसयसहस्साई पंचाणउत्ति च पुव्वसहस्साईत्ति, तिण्णि य छप्पणो पुव्वसया, एतं भागलब्धं भवति, तओ पुव्वेहिं भागं ण पयच्छति, पुव्वंगेहिं भागो हीरति, ततो इदमागतफलं भवति—एक्कीसं पुव्वंगसतसहस्साई सत्तरिं पुव्वंगसहस्साई छच्च पगूणसट्ठाई पुव्वंगसयाई, ततो इदण्णं वेगलं भवति—तेसीतिमणुस्ससतसहस्साई पण्णासं च मणुयसहस्साई तिण्णि य छत्तीसा मणुस्ससता, एसा जहण्णपदियाणं मणुस्साणं संखा, एतेसिं गाहाओ—मणुयाण जहण्णपदे एक्कारस पुव्वकोडि-कोडिओ । बावीस कोडिलक्खा कोडिसहस्सा य चुलसीई ॥ १ ॥ अट्टेव य कोडिसया पुव्वाण दसुत्तरा तओ होंति । पक्कासीति लक्खा पंचाणउत्ती—सहस्सा य ॥ २ ॥ छप्पण्णा तिण्णि सया पुव्वाणं पुव्ववण्णिया अण्णे । एत्तो पुव्वंगाई इमाई अहियाई

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ९४ ॥

अण्णाति ॥ ३ ॥ लक्खाइ एकवीसं पुव्वंगाण सत्तरि सहस्सा य । छब्बेवैगूणद्धा पुव्वंगाणं सता होति ॥ ४ ॥ तेसीति सतसहस्सा पण्णासं खलु भवे सहस्सा य । तिण्णि सया छत्तीसा पवतिया वेगला मणुया ॥ ५ ॥ एयं चेव य संखं पुण अण्णेण पगारेण भण्णाति विसेसोवलंभनिमित्तं, तंजहा—‘अहव ण छण्णउतिछेदणगदायी रासी’ छन्नउति छेदं जो देति रासी सो छन्नउतिछेदयण-गदायी, किं भणितं होति ?, जो रासी दोवारा छेदेण छिज्जमाणो २ छन्नउतिवारे छेदं देति, सकलरूपपज्जवसितो, तत्तिता वा जहण्णपतिया मणुस्सा, ततिया ओरालिया वा वद्धेल्लया, को पुण रासी छणउतिछेदणगदाई भवेज्जा ?, भण्णाति-एस चेव छट्ठो वग्गो पंचमवग्गपडुप्पयो जत्तिओ भणितो एस छणउतिछेदण देति, को पच्चतो ?, भण्णाति-पढमो वग्गो छिज्जमाणो दो छेदण देति, वित्तिओ चत्तारि, तत्तिओ अट्ठ, चउत्थो सोलस, पंचमो छत्तीसं, छट्ठो चउसट्ठी, एतेसिं पंचमछट्ठाणं वग्गाणं छेदणता मिलिया छन्नउति भवन्ति, कहं पुण ?, जम्हा जो जो वग्गो जेण वग्गेण गुणिज्जइ तेसिं दोणहवि तत्थ छेयणा लब्भन्ति, जहा-पढमवग्गो वित्तिपण गुणिओ छेदणे छ दैति, वित्तिपण तत्तिओ गुणिओ बारस, तत्तिपण चउत्थो गुणिओ चउवीसं, चउत्थेण पंचमो गुणिओ अडयालीसं छेदण देति, एवं पंचमेण वि छट्ठो गुणिओ छन्नउति छेदण देति, एस पच्चओ, अहवा रूपं ठवेऊण तं छन्नउतिवारे दुग्गुणा दुग्गुणं कीरति, कतं समाणं जति पुव्वभणियपरिमाणं पावति तो छिज्जमाणंपि ते चेव छेदण दाहितित्ति पच्चतो, एवं जहण्णपदमभि-हितं, उक्कोसपदमियाणि, तत्थ इमं सुत्तं—‘उक्कोसपदमसंखिज्जा, असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं कालओ, खेत्तओ रूपपक्खि-त्तेहिं मणुस्सेहिं सेढी अवहीरति,’ किं भणियं होति ?, उक्कोसे पदे जे मणुस्सा भवन्ति तेसु पक्कम्मि मणुस्सरूपे पक्खित्ते समाणे तेहिं मणुस्सेहिं लोगसेढी अवहीरति, तीसे य सेढीय कालखेत्तेहिं अवहारो मग्गिज्जति, कालतो ताव असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणि-ओसप्पिणीहिं, खित्तओ अंगुलपढमवग्गमूलं तत्तियवग्गमूलपडुप्पणं, किं भणियं होति ?, तीसे सेढीय अंगुलायते खंडे जो पदेस-रासी तस्स जं पढमं वग्गमूलं तं तत्तियवग्गमूलपदेसरासिणा पडुप्पातिज्जति, पडुप्पादिण जो पदेसरासी भवति पवइएहिं खंडेहिं सेढी अवहीरमाणा २ जाव निट्ठाति ताव मणुस्सावि अवहीरमाणा णिट्ठाति, आह—कहमेका सेढी पदहमेत्तेहिं खंडेहिं अवहीर-

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ९५ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पाङ्गम्

१२ शरीर०

॥ ९६ ॥

माणा २ असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं अवहीरति ?, आयरिया आह—खित्तादि सुहुमत्तणतो, सुत्ते य भणियं 'सुहुमो य होति कालो तत्तो सुहुमयरं हवति खित्तं । अंगुलसेढीमेत्ते उस्सप्पिणीओ असंखिज्जा ॥ १ ॥ वेउव्विया बद्धेल्लया समयेर अवहीर-
माणा २ संखिज्जेणं कालेणं अवहीरंति, पठितसिद्धं, आहारगाइ जहा ओहियाइ, वाणमंतरवेउव्विया असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणि-
ओसप्पिणीहिं तहेव, खेत्तओ असंखिज्जाओ सेढीओ, सेढीणं विक्खंभसूती, वक्तव्येति वाक्यदोषः, कंठ्या नोक्ता, किं कारणं?,
पंचिंदियतिरियोराणियसिद्धत्तणओ, जम्हा महादंडए पंचिंदियतिरियणपुंसपहिंतो असंखिज्जगुणहीणा वाणमंतरा पढिज्जंति, एवं
विक्खंभसूतीवि तेसिं तेहिंतो असंखिज्जगुणहीणा चेव भाणियन्वा, इवाणीं पलिभागो संखेज्जजोयणसतवग्गपलिभागो पयरस्स,
जं संखिज्जजोयणसतवग्गमित्ते पलिभागो एक्केके वाणमंतरे ठविज्जंते पतरं पूरिज्जति, तम्मत्तपलिभागो ण चेव अवहीरंति, 'जोइ-
सियाणं' इत्यादि, जोइसियाणं वेउव्विया बद्धेल्लया असंखिज्जा, असंखिज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खित्तओ
असंखिज्जाओ सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागोत्ति तहेव विसेसो, तेसिं णं सेढीणं विक्खंभसूई, वक्तव्येति शेषः, कण्ठ्या
[न किंचातः] श्रूयते, जम्हा वाणमंतरेहिंतो जोइसिया संखिज्जगुणा पढिज्जंति, तम्हा विक्खंभसूई वि तेसिं तेहिंतो संखिज्ज-
गुणा चेव भवति, णवरं पलिभागविसेसो, जहा विक्खप्पणंगुलसयवग्गपलिभागो पयरस्स, एवइए पलिभागो ठविज्जमाणे एक्केको
जोइसिओ सव्वं पयरं पूरिज्जति, तहेव सोहिज्जइ वि, जोइसियाणं वाणमंतरेहिंतो संखेज्जगुणहीणो पलिभागो संखिज्जगुणा-
व्वहिया सूई । 'वेमाणिय' इत्यादि, वेमाणियाणं वेउव्विया बद्धेल्लया असंखेज्जा कालओ तहेव, खेत्तओ असंखिज्जाओ सेढीओ ताओ
णं सेढीओ पयरस्स असंखिज्जइभागो, तासि णं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलवितियवग्गमूलं ततियवग्गमूलपडुप्पणं, अहवा
अंगुलततियवग्गमूलघणप्पमाणमेत्ताओ सेढीओ तहेव, अंगुलविक्खंभखेत्तवत्तिणो सेढीरासिस्स पढमं वग्गमूलं वितियं ततियं
चउत्थं जाव असंखिज्जाइत्ति, तेसिंपि जं वितियं वग्गमूलं ततियवग्गमूलसेढिप्पदेसरासिणा गुणिज्जति, गुणिप जं होति ततियाओ
सेढीओ विक्खंभसूई भवति, ततियस्स वा वग्गमूलस्स जो घणो एवइयाओ सेढीओ विक्खंभसूई, णिवरिसणं तहेव, वेउप्पण-

औदारि-
कादिशरीर-
स्वरूपम् ॥

॥ ९६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१२ शरीर०
१३ परि०

॥ ९७ ॥

सतियमंगुलिं तस्स पढमवग्गमूलं सोलस, बितियं चत्तारि, ततियं दोण्णि, बितियं ततिपण गुणियं अट्ठ भवंति, ततियं बितिपण गुणियं ते चेव अट्ठ, ततियस्स वि जो घणो सोवि ते चेव अट्ठ, एवमेते सम्भावतो असंखिज्जा रासी दट्ठ्वा, एवमेयं वेमाणियप्पमाणं नेरइयप्पमाणतो असंखिज्जगुणहीणं भवति, किं कारणं?, जेण महादंडप वेमाणिया नेरइपहिंतो असंखिज्जगुणहीणा चेव पढिज्जंति, एतेहिंतो नेरइया असंखिज्जगुणत्ति, शेषं निपुणधिया परस्परव्यक्तिभूता अत्र चेदं (युक्तिमता सूत्रादेवेदं) भावनीयमिति ।

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां द्वादशशरीरपदव्याख्या समाप्तेति ॥

साम्प्रतं त्रयोदशमारभ्यते, तस्य चायमभिसंबन्धः—इहानन्तरपदे औदारिकादिशरीरविभाग उक्तः, तानि पुनः शरीराणि तथापरिणामे सति भवन्तीत्यतः परिणामस्वरूपप्रतिपादनायेदमारभ्यते इह चेदमादिसूत्रं—‘कतिविहे णं भंते !’ “परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानं । न च सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥ द्रव्यार्थस्य । सत्पर्यायेण नाशः प्रादुर्भावोऽसतो च पर्ययतः । द्रव्याणां परिणामः प्रोक्तः खलु पर्ययनयस्य ॥ २ ॥” दुविहे पणत्ते जीवपरिणामे य अजीवपरिणामे य, तत्र यो जीवपरिणामः स प्रायोगिकः, यः पुनरजीवपरिणामो वर्णादिः स वैश्वसिकः, तत्र जीवपरिणामो दशविधो गतिपरिणामादिः, गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः, इंद्रियाण्येव परिणामः इन्द्रियपरिणामः, कषाय एव परिणामः कषायपरिणामः, लेइया एव परिणामो लेइयापरिणामः, योग एव परिणामः योगपरिणामः, उपयोग एव परिणामः उपयोगपरिणामः, ज्ञानमेव परिणामो ज्ञानपरिणामः, दर्शनमेव परिणामः दर्शनपरिणामः, चारित्रमेव परिणामः चारित्रपरिणामः, वेद एव परिणामो वेदपरिणामः, गमनं गतिः “अनेकार्था धांतव” इति न देशान्तरप्राप्तिलक्षणा, गतिनामकर्मोदयान्नारकादिर्या संज्ञा सा गतिर्निरुच्यते, तस्याश्च कारणं गतिनामोदयः, गतिपरिणामश्च आभवक्षयात्, इदानीं क्रमकारणमुच्यते, गतिपरिणामे सति इंद्रियपरिणामः, इन्द्रियपरिणामे च इष्टविषयसम्बन्धाद् रागद्वेषपरिणतिरिति कषायाः, कषायपरिणतिर्देशोनां पूर्वकोटिं भवति, यस्मादुक्तं लेइयानां स्थितिनिरूपणाधिकारे लेइयाध्ययने शुक्कलेइयाया जघन्योत्कृष्टा स्थितिः—“मुहुत्तद्धं

शरीरपदं
परिणामपदं
च

॥ ९७ ॥

श्री
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१३
परिणाम०
॥ ९८ ॥

तु जहण्णा, उक्कोस हवन्ति पुव्वकोडीओ । णवहिं वरिसेहिं ऊणा णायव्वा सुक्कलेसाए ॥ १ ॥” योगपरिणामे च सति लेइयापरिणामः यस्मान्निरुद्धयोगस्य परिणामोऽपैति, यतः समुच्छिन्नक्रियं ध्यानमलेइयस्य भवति, संसारिणां च योगपरिणताबुपयोगपरिणतिर्भवति अतो योगपरिणामानंतरमुपयोगपरिणामः, सति चोपयोगपरिणामे ज्ञानपरिणामः ज्ञानाज्ञानपरिणामे च सति सम्यग्गमिध्यापरिणतिः, सम्यग्दर्शनपरिणामे च चारित्रपरिणामः, रुधादिवेदपरिणामे चारित्रपरिणामः नतु चारित्रपरिणामे वेदवृत्तिः यस्मादवेदकस्यापि यथाख्यातचारित्रपरिणतिर्दृष्टा, एवमेते गत्यादिपरिणामविशेषा हेतुहेतुमद्भावेनोपदिष्टाः सामान्यतः, इदानीमुत्तरो ग्रन्थः संख्याभेदेन परिणामभेदेन चानुसरणीयः, ‘अजीवपरिणामे दसविहे’ बंधनपरिणामादितः, बंधनपरिणामस्य इदं लक्षणं “समणिद्धयाए बन्धो ण होति समलुक्खयाए वि ण होति । वेमाइयणिद्धलुक्खत्तणेण बंधो उ खंधाणं” ॥ १ ॥ एतदुक्तं भवति-समगुणस्निग्धस्य समगुणस्निग्धेन परमाण्वादिना बंधो न भवति, तथा समगुणरूक्षस्यापि, यदा पुनर्विषमा मात्रा तदा भवति बंधः, विषममात्रापि निरूपणार्थमुच्यते-“णिद्धस्स णिद्धेण दुयाहिणं लुक्खस्स लुक्खेण दुयाहिणं । णिद्धस्स लुक्खेण उवेति बंधो, जहण्णवज्जो विसमो समो वा ॥ १ ॥ यदा स्निग्धगुणस्य परमाण्वादेः स्निग्धगुणेनैव बंधो भवति तदा द्वयधिकादिगुणेनैव, रूक्षगुणस्यापि रूक्षगुणेन द्वयधिकादिगुणेन, यदा पुनः स्निग्धरूक्षयोर्बन्धस्तदा कथम् ? उच्यते-जघन्यगुणं वर्जयित्वा, जघन्यगुणमिति एकगुणस्निग्धं एकगुणरूक्षं च, शेषस्य द्विगुणस्निग्धस्य द्विगुणरूक्षादिना सर्वत्र बन्धो भवति, ‘फुसमाणगतिपरिणामो’ येन प्रयत्नविशेषात् क्षेत्रप्रदेशान् स्पृशन् गच्छतीति, ‘अफुसमाणगतिपरिणामो’ तु येनास्पृशन्नेव, न च सम्भाव्यते खल्वयं परिणामः गतिमद्द्रव्याणां प्रयत्नभेदोपलब्धेः, तथाहि अञ्कपहर्म्यतलगत-विमुक्ताश्मप्रपातकालभेद उपलभ्यते, अनवरगतिप्रवृत्तत्वाच्च देशान्तरप्राप्तिकालभेदश्चेत्यतः सम्भाव्यते (न) अधिकृतपरिणाम इति, अथवा ‘दीहगतिपरिणामे य हस्सगतिपरिणामे य’ तत्थ दीहगतिपरिणामे इति विप्रकृष्टदेशान्तरप्राप्तिपरिणामः, ह्रस्वगतिपरिणामः, इति सन्निकृष्टदेशान्तरप्राप्तिपरिणामः, ‘सुब्भिसहेत्ति’ शुभः शब्दः ‘दुब्भिसहेत्ति’ दुर्भिशब्द इति शेषं गतार्थम् ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां त्रयोदशपरिणामपदव्याख्या समाप्तेति ॥

परिणाम-
पदम्

॥ ९८ ॥

श्री
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१४
कषाय०

॥ ९९ ॥

अधुना चतुर्दशं पदमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे गत्यादिलक्षणजीवपरिणामः सामान्येनोक्तः, तत्र सामान्यस्य विशेषविषयत्वाद्विशेषतः स एव क्वचित् कश्चित् प्रतिपाद्यते, तत्रैकेन्द्रियाणामपि क्रोधादिकषायभावात् प्रधानबन्धहेतुत्वात् “सकषायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादत्ते” (तत्त्वा० अ० ८ सू० २) इति वचनादादावेव विशेषतः कषायपरिणामप्रतिपादनार्थमिदमारभ्यते, इह चेदमादिसूत्रं-‘कइणं भंते ! कसाया पण्णत्ता ?’ इत्यादि, कियन्तो भदन्त ! कषायाः प्रज्ञप्ताः?, तत्र कषाया इति निरुक्तमुच्यते, “सुहदुक्खबहुसतीयं कम्मकखेत्तं कसंति ते जम्हा । कलुसंति जं च जीवं तेण कसायत्ति वुच्चंति ॥ १ ॥ अहवा-
कम्मं कसं भवो वा कसमायो सिं जतो कसायातो । कसमाययंति व जतो गमयंति कसं कसायत्ति ॥ २ ॥ निर्वचनसूत्रं क्षूण्णार्थं, नेरइयाणमित्यादि प्रश्नः निर्वचनं-चत्तारि कषाया पण्णत्ता’ इत्येतत् प्रवाहापेक्षया भावनीयं तत्कर्मपुद्गलप्रदेशाऽनुभवतो वेति, ‘आतपइट्ठित’ इति, आत्मन्येव प्रतिष्ठितः, एतदुक्तं भवति-यत् स्वयमाचरति तस्य पेहिकं प्रत्यपायं दृष्ट्वा आत्मनः कुध्यतीत्यात्म-
प्रतिष्ठितः, परप्रतिष्ठितः यदा पर उदीरयति आक्रोशादिना तदा नैगमनयदर्शनेन परप्रतिष्ठित उच्यते, कथं? यथा सम्यग्दर्शन-
परीक्षायामधिकरणानुयोगद्वारे आत्मसन्निधाने जीवे सम्यग्दर्शनं परसन्निधानेऽजीवे सम्यग्दर्शनमित्यष्टास्वपि भंगेषु भवति एव-
मिहापीति, उभयपतिट्ठिण आत्मपरप्रतिष्ठितः, अनुभयप्रतिष्ठित इति (न) आक्रोशादिकारणवशाद् (सापेक्षाणि निरपेक्षाणि च) कर्माणि फलविपाकेषु । सोपक्रमं च निरुपक्रमं च दृष्टं यथाऽऽयुष्कम् ॥ इति एवं तावदधिकरणभेदेन भेद उक्तः, अधुना
सम्बन्धित्वेन भेद उच्यते, ‘खेत्तं पडुच्च’ इत्यादि, तत्र नारकाणां नारकक्षेत्रं प्रतीत्य तिरश्चां तिर्यक्क्षेत्रं मनुष्याणां मनुष्यक्षेत्रं देवानां
देवक्षेत्रमिति, ‘वत्थं पडुच्चत्ति’ वस्तु सचेतनमचेतनं वा शरीरं प्रतीत्य दुष्टसंस्थितं विरूपं वा, ‘उपधिं पडुच्च’ यद्यस्य उपकरणं,
इदानीं सम्यग्दर्शनादिगुणघातित्वेन, ‘अणंताणुबंधी’त्यादि अनन्तं संसारमनुबद्धुं शीलमस्येति अनन्तानुबंधी क्रोधः, तथा स्वल्पमपि
प्रत्याख्यानमावृणोतीति अप्रत्याख्यानवरणः, [सर्वं] प्रत्याख्यानवरणः-सर्वं प्रत्याख्यानमावृणोतीति प्रत्याख्यानवरणः, संज्वलयतीति
संज्वलनः, उक्तं च तत्र “अनन्तान्यनुबध्नन्ति यतो जन्मानि भूतये । ततोऽनन्तानुबन्ध्याख्या क्रोधाद्येषु निदर्शिता ॥ १ ॥ नाल्पमन्यु-

कषाय-
पदम्

॥ ९९ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१४ कषाय०
॥ १०० ॥

त्सहेद्येषां, प्रत्याख्यानमिहोदयात् । अप्रत्याख्यानसंज्ञाऽतो, द्वितीयेषु निवेशिता ॥ २ ॥ सर्वसावद्यविरतिः, प्रत्याख्यानमुदाहृतम् । तदा-
वरणसंज्ञाऽतस्तृतीयेषु निवेशिता ॥ ३ ॥ शब्दादीन् विषयान् प्राप्य, संज्वलन्ति यतो मुहुः । अतो संज्वलनीयाख्या, चतुर्थानामिहो-
च्यते ॥ ४ ॥ तेषामेव क्रोधादीनां निवृत्तिप्रतिभेद आख्यायते-‘आभोगनिव्वत्तिपत्ति’ जानन् रुध्यति, अणाभोगनिव्वत्तिपत्ति’ अजानन्
रुध्यति उपशान्त अनुदयावस्थः, अनुपशान्त इति उदयप्राप्तः, इदानीं फलभेदेन कालत्रयवर्तिना भेद उच्यते-‘चउहिं ठाणेहिं कम्मं
चिणिसु’ इत्यादि, [पापग्रहणात् घातिकर्मणां ग्रहणं, अथवा सर्वमेव हि कम्मं पापमित्युच्यते,] तत्र चयनं नाम कषायपरिणतस्य
कर्मपुद्गलोपादानमात्रं गृह्यते, उपचयो ग्रहणान्वितस्य अबाधाकालं मुक्त्वा उत्तरकालं ज्ञानावरणीयादिकर्मतया निषेकः, यस्मादुक्तं
कर्मप्रकृतिसंग्रहणिकायां स्थितिवंधाधिकारे अबाधाकण्डके-“मोत्तूणं सगमबाहं पढमाइ ठितीए बहुतरं दव्वं । सेसे विसेसहीणं जावु-
क्कसंति सव्वासिं ॥ १ ॥” ज्ञानावरणिज्जादिकम्माणं अप्पणो जाव अबाहा तिवाससहस्साइया तं अबाहाकालं मोत्तूणं ज्ञानावरणिज्जा-
दिकम्मतया पढमाए ठितीए बहुयं कम्मदलियं [निंसिंचति, बंधिस्संति बंधग्रहणात् तदेव ज्ञानावरणादिकर्मतया,] ताव विसेस-
हीणं निंसिंचति, तथा ‘बंधिसु बंधंति बंधिस्संति’ बन्धग्रहणात् तदेव ज्ञानावरणादिकर्मतया निषिक्तं पुनरपि कषायपरिणतिविशे-
षाभिकाच्यते, तद् बन्धशब्देन कालत्रयेऽपि निकाचितावस्थं दर्शयते, तथा ‘उदीरिसु उदीरंति उदीरिस्संति’ उदीरणा हि अनुदयप्राप्तं
चिरेण आगामिना कालेन यद् वेदयितव्यं कर्मदलिकं तस्य विशेषेणाध्यवसायविशेषेण करणेनाकृष्य उदये प्रक्षेपणमुदीरणा, सा च
कषायपरिणतिविशेषादेव भवति, तथा वेदना कालत्रयेऽपि, वेदना तु कर्मण उपभोगोऽनुभवः तत्र वेदनं स्थितिक्षयादुदयप्राप्तस्य
कर्मण उदीरणाकरणेन वा उदयभावमुपनीतस्य भवति, तथा ‘णिज्जरिसु’ च्छि निर्जरा नाम कर्मणोऽकर्मत्वभवनं, ततश्च आत्मप्र-
देशेन सह संश्लिष्टस्य कर्मणः शासनं, तथा चोक्तं-“पुव्वकयकम्मसाडणं तु णिज्जरा” इति, भ्रुवोदयत्वात् क्रोधादिवेदनीयकर्मणां,
तैनोच्यते णिज्जरिसु ३, कोहकसाएणं माणकसाएणं मायाकसाएणं लोभकसाएणं इयं वा देशनिर्जरा पुनः चतुर्विंशतिदण्डकेऽपि भवति ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां चतुर्दशकषायपदव्याख्या समाप्तेति ॥

कषाय-
पदम्

॥ १०० ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम
१५इन्द्रिय ०

॥ १०१ ॥

साम्प्रतं पंचदशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरपदे प्रधानबन्धहेतुत्वाद्विशेषतः कषायपरिणाम उक्तः, तदनन्तर-
मिन्द्रियवतामेव लेश्यादिसद्भावाद् विशेषतः इन्द्रियपरिणामनिरूपणायेदमभिधीयते, तत्रेन्द्रियपदस्य प्रथमोद्देशके इन्द्रियाणां संस्था-
नाद्यर्थसंग्रहार्थमिदं गाथाद्वयं-‘संठाणं बाहलं पोहत्तं कतिपदेस अवगाढे । अप्पाबहु पुट्ट पविट्ट विसय अणगार आहारे ॥ १ ॥
अदाय असीय मणी दुद्ध पाणा तेल्ल फाणिय वसा य । कंबल थूणा थिग्ले दीबोदहि लोगल्लोणे य ॥ २ ॥’ तत्र संस्थानाद्यर्थप्रश्न-
व्याकरणात्प्रमो ग्रन्थप्रबन्धः-‘कति णं भंते ! इंदिया ’ इत्यादि, तानि पुनरिन्द्रियाणि सत्यपीन्द्रियसामान्ये द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियवि-
शेषतोऽधिगन्तव्यानि, यस्मादुक्तं संग्रहकारेण-“निर्वृत्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं, लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रिय”मिति (तत्त्वा. अ. २ सू. १७-१८)
तत्र निर्वृत्तिर्नाम मनुष्यगतौ मनुष्यादिजातौ तिर्यग्गतौ च गवादिजातौ २, अंगोपाङ्गनिर्वृत्तितानीन्द्रियद्वाराणि कर्मविशेषसंस्कृताः
शरीरप्रदेशाः, उपकरणं नाम स्पर्शादिज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशमानयनसाधकतमः करणविशेषः यस्मादुपक्रियते तेनात्मनः क्षयोप-
शमतया स्पर्शादीनामत उपकरणमित्युच्यते, लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियं, लब्धिरुपयोगमेव भावेन्द्रियं, तत्र लब्धिर्नाम गतिजात्यादि-
नामकर्मोदयजनित उदयो लब्धिरुच्यते, यस्मादेकेन्द्रियजातिनामकर्मोदयादेकेन्द्रियादिर्भवति, तदावरणीयकर्मक्षयोपजनिता च,
इह तु क्षयोपशमो लब्धिरुच्यते, सा च पंचविधा, तद्यथा स्पर्शनेन्द्रियलब्धिर्जिह्वेन्द्रियलब्धिः घ्राणेन्द्रियलब्धिः चक्षुरिन्द्रियलब्धिः
श्रोत्रेन्द्रियलब्धिरिति, उपयोगस्तु स्पर्शनेन्द्रियादिष्वर्थेषु भवति, उपयोगः परिधानमायोगस्तद्भावपरिणाम इत्यर्थः । एषां च सत्यां
निर्वृत्तावुपकरणोपयोगौ भवतः, सत्या च लब्धौ निर्वृत्युपकरणोपयोगा भवन्ति, एवं विभागे प्रदर्शिते उपकरणेन्द्रियाश्रयाणि प्रश्न-
व्याकरणानि, तद्यथा ‘सोइदिणं भंते ! किं संठिए पण्णत्ते ?’ इत्यादि, संस्थानमाकारो, बाहल्यं बहलता रुन्दतेत्यर्थः, पुट्टत्वं पृथुता
विस्तीर्णतेत्यर्थः, अत्राह-यदि अंगुलस्यासंख्येयभागो बाहल्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य ततः कथमायुधाद्यभिघाते अन्तर्वेदनानुभव इति ?
उच्यते, आत्मा शरीरेणैव वेदयति दुःखात्मिकां वेदनां नापीन्द्रियेण, ज्वरशूलादिवेदनावत्, शीतादिस्पर्शनं तु सर्ववृत्तित्वच एव
भवति, तत्र पानकादिपाने अंतः शीतस्पर्शग्रहणं कथं ? उच्यते, सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्तित्वात् त्वचः अभ्यन्तरतोऽपि शुषिरस्योपरित्वग-

इन्द्रियपदे
उद्देशः १

॥ १०१ ॥

श्री-
अणारस्स
पांगम्
१५ इन्द्रिय०
॥ १०२ ॥

स्त्येव, शेषं गतार्थं, 'जाव पविट्ठाइं सुणेति' तत्र प्रवेशो मुखे नासिकायां कर्णविले वा भवन्ति, इन्द्रियविषयाधिकारे अयमपि प्रश्नः अणारस्स णं भंते इत्यादि, भावित आत्मा ज्ञानदर्शनचारित्रैस्तपोविशेषैश्च येन स भावितात्मा तस्य चरमाः शैलेशीकालान्त्य-समये निर्जरापुद्गलाः अपगतकर्मभावास्तेषां, 'अणत्तं' अन्यत्वं द्वयोरनगारयोः सम्बन्धिनोः ये पुद्गलाः, नानात्वं वर्णादिकृतं एकस्यैव 'ओमत्तं' ऊनता, तुच्छत्वं निस्सारता, गुरुलघुत्वे प्रतीते, कः पुनरस्य प्रश्नस्यावकाशः? उच्यते, यस्मादुक्तं स्पृष्टान्येव शब्दादिद्रव्याणि शृणोतीत्यादि, सर्वलोकस्पर्शित्वाच्चैषां निर्जरापुद्गलानां स्पर्शनप्रवेशने स्त इत्यतः प्रश्नः, छद्मस्थग्रहणं केवलिव्युदासार्थं स्यात्, केवली सर्वैरेवात्मशरीरप्रदेशैर्जानाति पश्यति च, उक्तं च "सव्वतो जाणति केवली सव्वतो पासति" तथा चोक्तं "समस्तसर्वाक्षगुणं निरक्ष" मिति, छद्मस्थः पुनरङ्गोपाङ्गनामकर्मविशेषसंस्कृतैरेवेन्द्रियद्वारैर्जानाति पश्यति च, अतः छद्मस्थग्रहणं, तथा निर्वचनं "देवेऽपि यं अत्थेगइप० जाणति पासति" इति, यस्माद्देवानां मनुष्येभ्यः पटुतराणीन्द्रियाणि भवन्ति, अतो देवोऽपि न (सर्वो) जानाति न पश्यति च, किमुत मनुष्य इति, सर्वलोकस्पर्शित्वाच्च निर्जरापुद्गलानामपि प्रश्नः, 'णेइयाणं भंते!' इत्यादि गतार्थं, मनुष्यप्रश्ने 'सन्निभूता असन्निभूता' इति, इह संक्षिप्तग्रहणादवधिज्ञानी गृह्यते यस्य ते कर्मणशरीरपुद्गला विषयः, 'एवामेवासणिया मायिमिच्छादिट्ठी उववण्णा' इति जाव उवरिमगेवेज्जा, यद्यप्यारातीयेषु कल्पेषु ग्रैवेयकेषु च सम्यग्दृष्टयः सन्ति, तथापि तेषां कर्मणशरीरपुद्गला न विषयः, अमायिसम्मदिट्ठी उववण्णया अणुत्तरा ते कहां जाणंति फासंति वा? उच्यते, उक्तमवधिज्ञानविषयाधिकारे "संखिज्जं कम्मदब्बे लोगे थोवूणगं पलिय" मिति, कर्मणशरीरद्रव्याणि पश्यन् क्षेत्रतो लोकस्य संब्येयान् भागान् पश्यति, अनुत्तराश्च सम्पूर्णलोकनालीं पश्यन्तीत्युक्तं, अत्थेगतिया वेमाणिया जाणंति फासंति आहारंति, सर्वत्र चाहारयन्तीति ओजाहारो गृह्यते, यस्मादुक्तं "सरीरेणोजाहारो तयायफासेण लोमआहारो। पक्खेवाहारो पुण कावलीओ होति नायव्वो ॥ १ ॥" इति, इन्द्रियविषयाधिकार एवायं प्रश्नः 'अहायं पेहमाण' इत्यादि, 'अहायमिति' आत्मशब्देन शरीरमभिधीयते, पलिभागः प्रतिविम्बप्रायत्वात् पुद्गलानां भासुरद्रव्ये आदर्शं प्रतिविम्बं संक्रान्तं पश्यति, यस्मादुक्तं "सामा उदिया छाया अभासुरगता णिसिं

इन्द्रियपदे
उद्देशः १

॥ १०२ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१५इन्द्रिय०

॥ १०३ ॥

तु कालाभा । सा चेव भासुरगता सदेहवण्णा मुणेयव्वा ॥ १ ॥ जे आरिसस्स सन्तो देहावयवा भवन्ति संकन्ता । तेसिं तत्थुवल्लद्धी पगासजोगा ण इतरेसिं ॥ २ ॥ ” यथा सर्वमेव हि ऐन्द्रियकं स्थूलद्रव्यं चयापचयधर्मकं रश्मिवच्च भवति, यतश्चादर्शादिषु छाया स्थूलस्य दृश्यते, अवगाढरश्मिनः (ततः) स्थूलद्रव्यस्य कस्यचिद्दर्शनं भवति, न चान्तरितं दृश्यति किञ्चित् अतिदूरस्थं वा, अतः ‘पलिभागं’ प्रतिविम्बं ‘पेहति’ पश्यतीत्यर्थः, अणगारस्स भावियप्पणो चरिमा निज्जरापोगगला छउमत्थो न जाणति ण पासतीति च योऽयं प्रतिषेधो इन्द्रियविषयस्य असावुद्देशकपरिसमाप्तेरनुवर्त्तयितव्यः, सर्वत्र चैतान् अर्थान् छन्नस्थमनुष्यो जानाति पश्यतीति वक्तव्यं, प्रतिषेद्धव्यं च अर्थात्, कथं ? यस्मात् सर्वेऽमी कम्बलशाटकादिप्रश्ना अतीन्द्रियार्थविषयाः, यथैव निर्जरा-पुद्गलाः छन्नस्थस्येन्द्रियविषयो न भवतीति प्रतिषिद्धं, संज्ञीभूतस्य मनुष्यस्योपयुक्तस्य वैमानिकस्य च परम्परोपपन्नस्योपयुक्तस्य विषय इति प्रदर्शितं अतीन्द्रियार्थत्वात्, अतीन्द्रियं केवलस्यैव विषय इति सामर्थ्याद् गम्यते, अन्यथा इन्द्रियविषयाधिकारे एतेषां प्रश्नानामनवकाश एव, कम्बलसाटकेत्यादि, कम्बलसाटकं कम्बल एव, ‘आगासथिगलं’ लोकः महतो बहिराकाशस्य पटस्येव विततस्य, ‘फुड’ इति व्याप्तः, पुढविकाइयादीहिं सुहुमेहिं सव्वलोगपरियावण्णेहिं फुडे ‘तसकापणं’ सिअ फुडे सिया णो फुडे, जदा केवली समुग्घायगतो तदा तसकापणं फुडे, जदा णो अत्थि तदा न फुडे, शेषं गतार्थम् ।

॥ इतीन्द्रियपदे प्रथमोद्देशकः १५-१ ॥

द्वितीयोद्देशकस्यामी अर्थाधिकारास्तद्यथा “ इन्दियउवचय णिव्वत्तणा य समया भवे असंखिज्जा । लद्धी उवओगद्धा अप्पावहुया विसेसहिया ॥ १ ॥ ओगाहणा अच्चाण ईहा तह वंजणोग्गहे चेव । दव्विदिय भाविदिय तीता वद्धा पुरक्खडिया ॥ २ ॥ ” श्रोत्रेन्द्रिया-दियोग्यपुद्गलग्रहणं तदुपचयः, कति समया इन्द्रियपर्याप्तिः? कतिसमयगृहीतानामिन्द्रिययोग्यानामिन्द्रियपर्याप्तानामिन्द्रियाणां,

इन्द्रियपदे
उद्देशः १-२

॥ १०३ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१५ इन्द्रिय०
१६ प्रयोग०
॥ १०४ ॥

ततो निर्वर्त्तना यो यस्येन्द्रियस्योपकारः इन्द्रियवर्त्तना यावन्ति कालमुपयुक्त आस्ते, ओगाहणा अवग्रह इत्यर्थः, शेषं ग्रन्थत
पवानुसरणीयं, नवरं पुढविकाइयआउकाइयवणस्सइकाइयाणं दव्विदिया पुरेक्खडा अट्ट वा णव वा भवन्ति, जम्हा एते अणंतरं
उव्वट्ठित्ता मणुस्सेसु उववज्जंति सिज्जंति य, तेण दव्विदिया मणुस्सभवसंबधिणो अट्ट, यदि पुण ते चेव अणंतरं उव्वट्ठित्ता
पुणरवि तेसु चेव पुढविकाइयादिसु उववज्जंति, ततो उव्वट्ठित्ता मणुस्सेसु उववण्णा सिज्जंति तदा णव, एवं उवउज्जिय भाणियव्वं,
तेउवाउबेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं पुरेक्खडा नव, कहं ? ततो उव्वट्ठित्ता पुढविआउवणस्सईसु उववण्णा समाणा ततो उव्वट्ठित्ता
मणुस्सेसु उववज्जंति सिज्जंति य तेण णव, मणुस्साणं मणुस्सातीता अणंता, यद्वा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा, कहं ?
पुच्छा समए जइ संमुच्छिममणुस्सा णत्थि ततो संखिज्जा, कहं पुण णत्थि ?, जेण संमुच्छिममणुस्साणं विरहो चउवीसमुहुत्ताति
अंतरं भणियं, जदा पुण अत्थि तदा असंखिज्जा, विज्जादिसु द्विरुत्पन्नोऽनन्तर भव एव सिध्यति, शेषं गतार्थम् ॥ इति द्वितीयोद्देशकः ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां पंचदशपदस्य व्याख्या समाप्तेति ॥

अधुना षोडशमारभ्यते अस्य चायमसिसम्बन्धः, इहानन्तरपदे प्रधानबन्धहेतुत्वादिन्द्रियवतामेव लेख्यादिसद्भावाद् विशेषतः
इन्द्रियपरिणाम उक्तस्तदनन्तरं परिणामस्यैव प्रयोगपरिणामविशेषप्रतिपादनायेदमारभ्यते, इह चेदमादिसूत्रम्-‘कतिविहे णं भंते !
पयोगे पण्णत्ते ?’ इत्यादि, कति प्रकारो भदन्त ! प्रयोगः ? योजनं योगः परिस्पन्दः आत्मनः क्रियापरिणामः समाधानं आत्मव्यापार
इत्यर्थः, अथवा युज्यन्तेऽनेन क्रियापरिणामाभिमुखेन साम्पराधिकैर्यापथककर्मणा वा आत्मेति योगः, गौतम ! ‘पण्णरसविहे’
इत्यादि निर्वचनं, तत्र सत्यार्थालोचननिबन्धनं मनः सत्यं तस्य प्रयोगो व्यापारः सत्यमनःप्रयोगः एवं शेषेष्वपि मनःप्रयोगादिषु
भावनीयं, यावत् औदारिकशरीरकायप्रयोगः इहौदारिकशरीरमेव पुद्गलस्कन्धसमुदायरूपत्वात् उपचीयमानत्वात् कायः औदारिक-

इन्द्रियपदे
उद्देशः २
प्रयोगपदं
च

॥ १०४ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१७ लेख्या०

॥ १०७ ॥

साम्प्रतं सप्तदशमारभ्यते-अस्य चायमभिसंबंधः, इहानन्तरपदे परिणामसामान्याद् विशेषतः प्रयोगपरिणाम उक्तः, तदनन्तरं लेख्यापरिणामविशेषप्रतिपादनार्थमिदमारभ्यतेः, इह च प्रथमोद्देशोक्तार्थसंग्रहार्थं इयं गाथा-‘आहार समस्त्रीरा उस्सासे कम्मवण्ण लेसासु । समवेदण समकिरिया समाउया चेव बोद्धव्वा ॥ १ ॥’ अथ किमर्थं लेख्यापरिणामविशेषाधिकारेऽस्मीषामर्थानामुपन्यासः ? उच्यते, उक्तं च प्रयोगपदे-“कतिविहे णं भंते ! गतिप्पवाए इति ? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते तंजहा-पयोगगती ततगती बंधण-छेदणगती उववायगती विहायोगती, तत्थ जा सा उववायगती सा तिविहा-खित्तोववायगती,” तत्र नारकादिभवत्वेनोपपत्त्यनानां जीवानामुपपातसमयात् प्रभृति आहाराद्यर्थसंभवोऽवश्यं भावीत्युपन्यासः, ‘णेरइयाणं भंते ! सव्वे समाहारा’ इत्यादि, ‘जाव समाउया’ अत्र आहच्चेति-कादाचिदाहत्य वा, नारकाधिकार एव पुव्वोववण्णया अप्पकम्मतरा इत्यस्य भावना-णेरइयाउयणिरयगति-असातावेयणिज्जाणि पडुच्च जेणेव पुव्वोववण्णयाणं बहुणिज्जिन्नं अप्पं चिट्ठति तेण पुव्वोववण्णगा णेरइया अप्पकम्मतरा, पच्छोव-वण्णा महाकम्मतरा, ताणि चेव पडुच्च जेण बहं चिट्ठति विसेसविसेसियतरं च, इमं सुत्तं ण सामण्णविसयं व्यभिचारसंभवात्, तथा च पच्छोववण्णोवि जहण्णादिट्ठित्तिओ पुव्वोववण्णेणवि उक्कोसठित्तिणं णियमेण अप्पकम्मयरे भवति, असण्णिभूयाण सण्णिभूयाण य सेसकम्मठित्तिजहण्णुक्कोसादिविसेसभावाओत्ति, तम्हा समठित्तिया वि ठित्तिय नारगविसेसविसयमेयंति । ‘वण्ण’ पुव्वोववण्णा णेरइया विशुद्धवन्नयरा, विशुद्धंतरवणा इत्यर्थः, कंह ? जण्णं णेरइयाणं अप्पसत्थवण्णणामकम्मस्स असुभो तिव्वाणुभावुदयो भवावेक्खो, जम्हा भणितं कालभवखेत्तवेक्खो उदओ सविवाग अविवागो इति, जइवि आऊणि भवविवागाणि तहावि (असुभो) तिव्वाणुभावुदयो (भवावेक्खो) अधुवोदयत्ताओ य पुव्वोववण्णएहिं उवक्कमेणेव बहं निज्जरिओत्ति, पोग्गलविपाकं वण्णनाम पुव्वोववण्णा तेण विरुद्धवण्णतरा, पच्छोववण्णा जेण न णिज्जरियं तेण अविस्सुद्धवण्णतरत्ति, एतंपि विसेसविसयमेव, एवं चेव सेसाणि वि जहत्थं समतीए भाणियव्वाणि, लेसासु पुव्वोववण्णा विस्सुद्धलेसा, कंह ? जेण तेसिं अप्पसत्थकम्मलेसाणं किण्हनीलकाऊणं असुभो तिव्वाणुभावुदओ भवावेक्खो जातिविपाकलेसाकम्मं तहावि जोगपरिणामो लेस्सा इति विगगहेवि कम्मत्तिय-

लेख्यायपदे
उद्देशः १

॥ १०७ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१७ लेख्या०

॥ १०८ ॥

कालजोगो अत्थिस्ति तेण विसुद्धलेसा । पच्छोववण्णेहि ण णिज्जरिओ तेण अविमुद्धलेसा । वेदणाए सन्निभूता इति, कहं ? जेण असण्णिणो नेरइयतिरिक्खमणुयदेवेसु सव्वेसु वि अत्थि, जेण भणियं “कतिविहे णं भंते ! असन्निआउए ? गोयमा ! चउविहे असन्निआउए पं० तं० नेरइयअसन्निआउए तिरिक्खजोणिअसन्निआउए मणुस्सअसन्निआउए देवअसन्निआउए, तत्थ देवनारगअसन्निआउएस्स जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभागो, तिरियमणुयअसन्निआउए(स्स) जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखिज्जइभागो,” तत्थ जे असण्णी नेरइया ते अप्पवेयणा, जे सण्णी ते महावेयणा । क्रियासु ‘जे य ते सम्मदिट्ठी तेसिं चत्तारि किरिया कज्जंति’ चतस्रः क्रियाः प्रवर्तते कर्मबन्धहेतुभूताश्चेष्टा इत्यर्थः, तद्यथा—आरंभिका ‘आरंभो उइवओ’, तत् कृतं साम्परायिकं कर्म परिग्रहत्वात् कचित् मूर्च्छासद्भावात्, मायाप्रत्यया शाठ्यभावात्, अप्रत्याख्यानक्रिया विरतिपरिणामाभावात् ‘णियइयाउ’त्ति नियता-अवश्यंभावात्, सम्यग्दृष्टीनां त्वनियताः, संयतादिषु व्यभिचारात्, मिथ्यादर्शनप्रत्यया मिथ्यात्वपरिणामहेतुकी, शेषं गतार्थं, यावदसुरकुमाराधिकारे, ‘जे ते पुव्वोववण्णगा ते णं महाकम्मतरा’ कहं ? छम्मासावसेसाउए परभवियाउए बंधप पडुच्च, जम्हा ते तिरिक्खेसु मणुस्सेसु वा उववज्जंति, तिरिक्खेसु उववज्जमाणा कयाइ एगिंदिएसु पुढविकाइयआउकाइयवणस्सइकाइएसु उववज्जंति, पंचिदियतिरिक्खेसु वा, मणुस्सेसु उववज्जमाणा कम्मभूमयगम्भवकंतियमणुस्सेसु उववज्जंति, मणुस्सजोगाओ पगडीओ बंधंति; तेणं पगंततिरियमणुयजोगाओ पगडीओ पडुच्च पुव्वोववण्णगा महाकम्मतरा पच्छोववण्णगा अप्पकम्मतरा, जेण ताओ चेव उववण्णया बंधंति, परंपि विसेसविसयमेव दट्ठव्वं, अण्णहा तिरियमणुयजोगापयडिबंधे सत्यपि पुव्वोववण्णगा[न]पच्छोववण्णगोवि उक्कोसठितीए अहिणवउप्पण्णे अणंतसंसारिए य महाकम्मतरे चेव भवति, तेण समठितीयादिसु, असुरकुमारविसेसविसयमेयंति, तत्थ वि बद्धपरभवियाउयो चेव पुव्वोववण्णगो वेप्पति, अबद्धाउयथेवकालं, तहेव उववण्णगोत्ति, वण्णे-पुव्वोववण्णा(अ)विसुद्धवण्णतरा कहं ? जेण एतेसिं भवावेक्खाए चेवऽणएहिं ण (सुहो तिब्बाणुभावुदओ सो य पुव्वोववण्णेहिं बहु) णिज्जरितो तेण(अ)विसुद्धवण्णा । लेसादि, पुव्वोववण्णा अविमुद्धलेसा, कहं ? जेण एतेसिं भवावेक्खाए

लेख्यायपदे
उद्देशः १

॥ १०८ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१७ लेश्या०

॥ १०९ ॥

कण्हादिलेसाणं चउण्हं उवरिमाणं लेसाट्ठाणाण विमुद्धतराणं अणुभावुदओत्ति, सो य पुव्वोववण्णपहिं वहू णिज्जरिओत्ति तेण अविमुद्धलेस्सा, पच्छोववण्णपहिं ण णिज्जरितो तेण विमुद्धलेसा, देवनेरइयाणं च लेसापरिणामुदओ उपपातसमयात् प्रभृति आभवक्षयाद् भवति, तथा च तृतीयलेश्योदेशके वक्ष्यति 'से णूणं भंते ! कण्हलेस्से नेरइए कण्हलेसेसु नेरइएसु उववज्जति, वज्जमाणा तिरियमणुयाउएसु खीणेसु णेरइयाउए पडिसवेएमाणो विग्गहेवि णारग एव लब्धति, ऋजुसूत्रनयदर्शनेन तस्य च परिणताहिं जीवा वञ्चति परलोकं ॥ १ ॥' तथा च लेसज्जयणे णेरइयाणं कण्हादिलेसाणं जहण्णुकोसिया इमा ठिती भणिता-
"दस वाससहस्साइं काऊए जहण्णिया ठिती होति । उक्कोसा तिण्णुदही पलियस्स असंखभागं च ॥ १ ॥ णीलाए जहण्णठिती तिण्णुदहि असंखभागपलियं च । दस उदही उक्कोसा पलियस्स असंखभागं च ॥ २ ॥ कण्हाए जहण्णठिती दस उदही असंख-
भागपलियं च । तेत्तीससागराइं मुहुत्तऽहियाइं च उक्कोसा ॥ ३ ॥ एसा नेरइयाणं लेसाण ठिई उ वन्निया इणमो । तेण परं वोच्छामि तिरियाण मणुस्सदेवाणं ॥ ४ ॥ अंतोमुहुत्तमद्वा लेसाण ठिई जहिं जहिं जा उ । तिरियाण नराणं वा वज्जित्ता केवलं लेसं ॥ ५ ॥"
एतदुक्तं भवति-तिरियमणुयाणं जा जस्स लेसा अत्थि तेसिं अंतोमुहुत्तमेव ठिती, तत्थवि मणुस्साणं सजोगिकेवलीणं इमा ठिती-
"मुहुत्तद्धं य जहण्णा उक्कोसा होति पुव्वकोडी उ । णवहिं वरिसेहिं ऊणा णायव्वा सुक्कलेसाए ॥ १ ॥ एसा तिरियनराणं लेसाण पल्लासंखियभागो उक्कोसो होति नायव्वो ॥ २ ॥ जा कण्हाइं ठिती खलु उक्कोसा चेव समयमव्वहिया । नीलाइ जहण्णेणं पलिया-
संखं च उक्कोसा ॥ ३ ॥ जा णीलाइ ठिती खलु उक्कोसा चेव समयमव्वहिया । काऊइ जहण्णेणं पलिआसंखं च उक्कोसा ॥ ४ ॥ तेण परं वोच्छामि तेउल्लेस्सं जहा सुरगणाणं । भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणियाणं च ॥ ५ ॥ दस वाससहस्साइं तेऊय ठिती

लेश्यापदे
उद्देशः १

॥ १०९ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१७ लेश्या०
॥ ११० ॥

जहणिया होइ । उक्कोसा दोणुदही पलियस्स असंखभागं च ॥७॥ जा तेऊए ठिती खलु उक्कोसा चेव समयमब्भहिया । पम्हाइ जह-
न्नेणं दस मुहुत्तहियाइं उक्कोसा ॥८॥ जा पम्हाइ ठिई खलु उक्कोसा चेव समयमब्भहिया । सुक्काए जहण्णेणं तेत्तीसुक्कोसमब्भहिया ॥९॥”
वेदणा जहा णेरइया, तत्थवि असण्णिणो लब्भंतित्ति, पुढविकाइयाणं क्हं अप्पसरीरमहासरीरत्तं जेण पुढविकाइयाणं सरीरोगाहणा
अंगुलस्स असंखिज्जइभागो भणिओ?, उच्यते, सत्यमेतत्, तथा अस्त्येवाल्पमहत्त्वं शरीरेभ्यो, जेण पज्जवपदे पुढविकाइए
पुढविकाइयस्स ओगाहणाए चउट्ठाणवडिप, अतोऽस्त्यल्पमहत्त्वं, शेषं गतार्थं, जाव जे ते अपमत्तसंजता तेसि एगा मायावत्तिया
किरिया कज्जति समुद्देसणादिसु, अण्णहा पसुव्व णो मातिट्ठाणभावतो, पमत्ताण आरंभिया य मायावत्तिया य, वस्तुतः प्रमत्त-
योगस्यारम्भत्वात् शेषं गतार्थं, जाव जोतिसियवेदणाए मायिमिच्छदिट्ठी अमायिसम्मदिट्ठीत्ति, सण्णिभूता असण्णिभूता इति न
भणितं, किं कारणं? जेण तेसु असण्णी णत्थि, क्हं? जेण असण्णिदेवाउयस्स उक्कोसा ठितीय पलिओवमस्स असंखिज्जइभागो,
जोइसियाणं जहणिया ठिती पलिओवमट्ठभागो, वेमाणियाणं पुण जहणिया पलिओवमं, तेण तेसु असण्णी णत्थि, ‘सलेसाणं
भंते! नेरइया’ इत्यादि, गतार्थं जाव तेउलेसा, असुरकुमारा वेदणाए सण्णिभूता असण्णिभूता इति ण भण्णति, किं कारणं? जेण
तेउलेसा असण्णी णत्थि, उक्ताः प्रथमोद्देशकोक्ताः खल्वाहारादयोऽर्थाः । प० १७-१ ॥ अधुना । द्वितीयोद्देशकः-‘सलेसाणं भंते! नेरइया’
इत्यादि, इह तु ता एव चिन्त्यन्ते, कति लेश्या इति, तत्र “लिशि संश्लेषणे” इत्यस्य धातोर्लेशनं लेश्या, उक्तं च-“ताः कृष्णनील-
कापोततैजसीपद्मशुक्लनामानः । श्लेष इव वर्णबंधस्य कर्मबंधस्थितिविधाज्यः ॥ १ ॥” योगपरिणामश्च लेश्या, कथं पुनर्योगपरिणामो
लेश्या? यस्मात् सयोगिकेवली शुक्ललेश्यापरिणामेन विहृत्य अन्तर्मुहूर्त्तशेषे योगनिरोधं करोति, तत अयोगित्वं प्राप्नोति, अतोऽव-
गम्यते योगपरिणामो लेश्या इति । स पुनर्योगः शरीरनामकर्मपरिणतिविशेषः, यस्मादुक्तं-कर्म हि कर्मणस्य कारणमन्येषां च
शरीराणामिति, तस्मादौदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहतवाग्-
द्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीवव्यापारो यस्स वाग्योगः, तथा चौदारिकादिशरीरव्यापारमनोवीर्यपरिणतिसमूहसाचिव्याज्जीवव्यापारो

लेश्यापदे
उद्देशः १-२

॥ ११० ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१७ लेश्या०
॥ १११ ॥

यस्स मनोयोग इति, यथैव कायादिकरणयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतियोग उच्यते, तथैव लेश्यापीति, इतश्च शरीरनामकर्मपरिणति-
विशेषो लेश्या, यस्मादुक्तं उत्तराध्ययनेषु—“लेसज्झयणं पवक्खामि आणुपुण्वि सुणेह मे । छण्हंपि कम्मलेसाणं अणुभावं जहकमं ॥१॥
णामाणि वण्णरसगंधफासपरिणामविलक्खणं ठाणं । ठितं गतिं च आउं लेस्साणं तु सुणेह मे ॥ २ ॥” एते चार्था लेश्याध्ययनत
एवाधिगन्तव्याः, केचिदिहैव लेश्यापदे नामवर्णरसगन्धस्पर्शपरिणामसंस्थानाख्याः, शेषं कण्ठ्य, नवरं पंचिदियतिरिक्खेसु दस
अप्पबहुगा-तं० “ओहिय पणिदिय १ संमुच्छिमा २ य गम्भतिरिक्खइत्थीओ ३ । संमुच्छगम्भतिरिया ४ मुच्छिमतिरिक्खी य ५
गम्भम्मि ६ ॥१॥ समुच्छिम ७ गम्भइत्थी ८ पणिदितिरिगित्थीगा ९ य ओहित्थी १० । दस अप्पबहुगमेदा तिरियाणं होति नायव्वा ॥२॥”
शेषं सूत्रसिद्धं यावत् उद्देशकपरिसमाप्तिरिति । प० १७-२ ॥ इदानीं तृतीयोद्देशकः तस्यादिसूत्रम्—‘नेरइए णं भंते ! नेरइएसु
उववज्जती’त्यादि, द्वितीयोद्देशके नारकादीनां लेश्यापरिसंख्यानमल्पबहुत्वं महद्विकत्वं चोक्तं, इह चेदं चिन्त्यते—नारकादीनां स्वा स्वा
लेश्याः किमुपपातक्षेत्रोपपन्नानामेव उत विग्रहेऽपि संतीति अस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थं प्राक् तावन्नयान्तरमाश्रित्य नारकादिव्यपदेशं
पृच्छति—‘नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ’ इत्यादि, कथं पुनर्नारकादिरेव नारकादिषूपपद्यते ? उच्यते यस्मान्नारकादिभवोप-
ग्राहकमायुरेव, अतो नारकाद्यायुः प्रथमसमयसंवेदन एव नारकादिव्यपदेशो भवति ऋजुसूत्रनयदर्शनेन, यस्मादुक्तं नयविद्धिः
ऋजुसूत्रस्वरूपनिरूपणं कुर्वद्भिः “पलालं न दहत्यग्निर्भिद्यते न घटः कचित् । न(ना)शून्ये निर्गमोऽस्तीह, न च शून्यं प्रविश्यते ॥१॥
नारकव्यतिरिक्तश्च, नरके नोपपद्यते । नरकान्नारकश्चास्य, न कश्चिद्विप्रमुच्यते ॥ २ ॥” इत्यादि, एवं उव्वट्टणाएवि ऋजुसूत्रनयदर्शने-
नैवोक्तं—‘अणेरइए उव्वट्टइ’ इत्यादि, ‘से णूणं भंते ! कण्हलेसे नेरइए’ इत्यादि, कण्हं कण्हलेसे उववज्जति कण्हलेसे उव्व० जल्लेसे उव-
वज्जइ तल्लेसे उव्वट्टति ? उच्यते, तिरिक्खजोणिओ मणुस्सो वा बद्धाउओ नेरइयत्ताए उववज्जिउकामो तिरियमणुस्साउए अंतमुहुत्ते
सेसे कण्हलेसादिपरिणामं परिणमति, ततो तेणेव परिणामेण नेरइयाउयं संवेदति, अतो कण्हादिलेसेसु उववज्जति, उव्वट्टति
कण्हादिलेसे कण्हं ? जेण तेसिं कण्हादिलेसापरिणामो आभवक्खया भवति, तेण तल्लेसे उव्वट्टति, असुरकुमारादीनामपि इयमेवो-

लेश्यापदे
उद्देशः २-३

॥ १११ ॥

पपत्तिः, एवं सर्वदेवानां । तिरियमणुस्साणं पुण अंतोमुहुत्तिओ लेसापरिणामो, तेण कदाइ जल्लेसे उववज्जति तल्लेसे उव्वट्ठति, कदाइ लेस्संतरपरिणामं परिणते उव्वट्ठति, कण्हलेसे नेरइए कण्हलेस्सगाइं दव्वाइं गिण्हत्ता कालं करोति तदा नीललेसापरिणतो उववज्जति जल्लेसा, नेरइयं पणिहाए प्रतीत्य तदपेक्षया किं प्रमाणक्षेत्रं पश्यति?, शेषं गतार्थं । प० १७-३ ॥ अत्र चेयमधिकारगाथा-
 “परिणामवन्नरसगंधसुइअप्पसत्थसंकिलिट्ठुण्हा । गतिपरिणामपदेसोगाढवगगणठाणाणमप्पवहुं ॥१॥” विषमपदव्याख्या-‘से णूणं भंते! कण्हलेस्सा नीललेसं पप्प तारूवत्ताए’ इत्यादि, “जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करोति तल्लेसे उववज्जति”त्ति वयणातो कारणमेव कार्यं भवत्युपचाराद् उक्तं कण्हलेसा नीललेसं पप्प तारूवत्ताए परिणमतीति, एवं काउतेउपमहसुक्काणं उपर्युपरि ताद्रूप्यतेत्यादि, तथा च दृष्टान्तः-से जहा णामए खीरए दूसिं पप्प तारूवत्ताए, नीललेश्यारूपादिभावं-प्रतिपद्यत इति, एवं तावद् भवसंक्रान्तिं प्रतीत्य उक्तं । यदा पुनस्तिर्यङ्मनुष्यो वा स्वस्मिन्नेव भवे वर्त्तमानः कृष्णलेस्यापरिणतो नीलादिलेस्याभावं परिणमति, नीललेस्यापरिणतो वा कृष्णादिलेस्यादिभावं परिणमति, तत्रायं दृष्टान्तः-से जहा नामए बेरुलियमणी सिया किण्हसुत्तए वा जाव सुक्किलसुत्तए वा आइए आविद्ध इत्यर्थः, तासुत्तए परिणमए । कः पुनर्यो दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरर्थयोः प्रतिविशेषः? उच्यते-यथा पूर्वदृष्टान्ते क्षीरतक्रगता रूपादयोऽन्योऽन्यावयवाविभागतः परिणम्यपरिणामकभावेन वर्त्तते, नैवमिह, किंत्वेकदेशसंसर्गात् वैदूर्यमणेश्च स्वास्थ्यात् कृष्णादिसूत्रताद्रूप्यताऽनुमीयते तथा दार्ष्टान्तिकयोरपि पूर्वकार्यकारणभावोऽनुमीयते, कृष्णादिलेस्याद्रव्याण्यधिकृत्यानुभावश्च, इह तु संसर्गमात्रं द्रव्याण्यधिकृत्य प्रदेशसंक्रममात्रं गृह्यते, नत्वनुभावसंक्रमः, तथा चेदं प्रदेशसंक्रमणलक्षणं-“जं दलियमन्नपगतिं निज्जइ सो संक्रमो पदेसस्स”त्ति । अनुभावसंक्रमस्य त्विदं लक्षणं-“तत्थट्ठपदं उव्वट्ठिया व ओवट्ठिया व अविभागा । अणुभागसंक्रमो एस अन्नपगतिं णिया वावि ॥१॥” एतदुक्तं भवति-सुभासुभाणं पगडीणं सुभासुभो अणुभावो, सुभाणं सुभो विसोहीए उव्वट्ठिज्जत्ति, कद्दाविज्जत्ति भणियं, असुभाण असुभो संकिलेसेण उव्वट्ठिज्जति, सुभाणं सुभो संकिलेसेण ओवट्ठिज्जति नासिज्जत्ति भणितं, असुभाणं असुभो विसोहीए ओवट्ठिज्जति, एस अणुभावसंक्रमो, अहवा अणपगतिं णिया वाइत्ति अणपगतिअणुभावपादणेणंति

लेस्यापदे
उद्देशः ३-४

॥ ११२ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१७ लेख्या०

॥ ११३ ॥

भणियं होति, अस्मिँश्चोद्देशके प्रायशः कृष्णादिलेश्यापरिणामयोग्यद्रव्यगत एव विचारः, तथाचोत्तरग्रन्थः रूपादिनिरूपणात्मकद्रव्यगत एव कृष्णादिद्रव्ये न तथाभूतभावो भवति अतस्तान्येव द्रव्याणि लेश्या अभिधीयन्ते कृष्णादिलेश्यापरिणामकारणत्वात् कृष्णादिलेश्या एवेति, कारणं च कार्यादभिन्नमिति पृच्छति, 'कणहलेसाणं भंते! केरिसया वण्णेण'मित्यादि, अन्यथा हि कणहलेस्सा दब्बा णं भंते! केरिसया वण्णेणमित्येव वक्तव्यं स्यात्, शेषं गतार्थं, वण्णाहिकारे जो एत्थ कोइलच्छदो सो तिलकंटतो भण्णति, उव्वत्ततो(उच्चंतगो) दंतरागो भण्णति, वरपुरिसो वासुदेवो भण्णति, हीनमध्यमोत्तमास्त्रयः, पुनरपि हीने हीनादयस्त्रय इत्यादि, उत्पन्नविकल्पत्रयत्रिमेदतया बहुविधता वाच्यां । प्रदेशचिंतायां तद्योग्यपरमाणवः प्रदेशा इति । अवगाहचिन्तायां-प्रदेशाः-क्षेत्र-प्रदेशा इति । वर्गणाः कृष्णलेश्यादियोग्यद्रव्यवर्गणा एव गृह्यन्ते औदारिकादिवर्गणावत्, एताश्च वर्णादिमेदेन समानजातीयानेक-सद्भावादनन्ता इति । स्थानचिंतायां तारतम्येन विचित्राध्यवसायनिबन्धनानि कृष्णादिद्रव्यवृन्दान्येव गृह्यन्ते, अन्यथा इहैव प्रदेशार्थचिन्तायामनन्तगुणत्वमुक्तमयुक्तं स्यात्, असंख्येयत्वं च, तथाविधैकपरिणामनिबन्धनानामनन्तद्रव्याणामन्येकाध्यवसाय-हेतुत्वेनैकत्वभावादिति, अत्र बहुवक्तव्यं तच्च नोच्यते, अवचूर्णिकामात्रत्वात् प्रारम्भस्य । इह जहण्णलेसाट्टाणपरिणामकारणभूता दब्बा चेव जहण्णलेसट्टाणसहेण भण्णंति, ते य सट्टाणपरिणामगुणमेदओ असंखिज्जा भवंति, एत्थ निदरिसणं, जहा फलिहमणिस्स अलत्तरागवसेण रत्तत्ता जा भवति सा जहण्णरत्तगुणालत्तगवसेण जहण्णा, एवमेगगुणवड्डीए जहण्णाए चेव रत्तत्ताए असंखिज्जा ठाणा हवंति, ते य ववहारतो थोवगुणत्तिकाउं जहण्णगा चेव भवति, एवम[प्य]प्पणो वि लेस्सादब्बोवहाणवसतो परिणामविसेसा भावियव्वत्ति, उक्तं च "कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात् परिणामोऽयमात्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥" एवं उक्कोसगावि भाणियव्वा, एत्थ जदप्पमिति एकगुणाइ अब्भहियावि दब्बा जहण्णट्टाणजोगा होति, ते पडुच्च पढमं कणहलेसानीला-दिसु दब्बट्टाए चिंतनं, एवं उक्कोसगाणवि जहण्णुक्कोसगाणवि, एत्थ य दब्बगतगुणतारतम्यमेदे सत्यपि तारतम्येनानेकगुणकलि-तैरपि लेश्याद्रव्यैरात्मन एकत्वविशिष्टोऽध्यवसायः क्रियते, अन्यथा द्रव्यगुणानामानंत्यादनंतानि स्थानानि स्युरिति सूक्ष्मधिया

लेश्यापदे
उद्देशः ४

॥ ११३ ॥

ध्या-
प्रज्ञापनो-
पांगम-
१७ लेश्या०
१८ काय०
॥ ११४ ॥

भावनीयं, इत्यलं प्रसङ्गेन । १७-४ ॥ 'से णूणं भंते ! कण्हलेस्सा नीललेसा पप्प णो तारूवत्ताए' इत्यादि, कः पुनरस्य सम्बन्धः, उक्त-
पनन्तरोद्देशके असंखिज्जा गुणा इति, कण्हलेसाए ठाणा, तत्र अल्पबहुत्वे थोवा जहन्नया काउलेसट्टाणा दब्बट्टयाए, जहन्नया
नीललेसट्टाणा असंखिज्जगुणा इति, एवं उत्तरोत्तरा असंखिज्जगुणा, तत्थ यदा जीवो जहण्णपसु काउलेसाठाणेसु वट्टति ताणि य
नीललेसाठाणाणं प्रत्यासन्नानीति प्राप्तिमात्रं गृह्यते, न तु परिणम्यपरिणामकभावः वैडूर्यमणिनीलादिसूत्रकट्टणान्तात् आकारभाव-
मात्रं गृह्यते, आकार एव भावः आकारभावः, मात्रशब्दस्यावधारणात्मकत्वात् पलिभागभावमायाए वा से सिया इति प्रतिबिम्बमात्रं,
तत्थ गता 'उक्कोसत्ति (ओसक्कइ), जम्हा कण्हलेसाए जहण्णियाए हेट्टा अन्नलेसा नत्थि, तेण तत्थ गता चेव उक्कोसत्तित्ति भणितं,
मज्झमिस्सियाओ तत्थ गता ओसक्कत्ति, कंहं? जेण नीलाए हिट्टा कण्हलेसाए अत्थि तेण ओसक्कत्ति, उवरिं पि काऊ अत्थि तेण
उस्सक्कत्ति, एवं सेसयाओवि, सुक्कलेसाए उवरिं अण्णा लेसा णत्थि तेण ओसक्कत्ति चेव भाणियव्वं ॥ १७-५ ॥ पट्ठोद्देशकस्तु ग्रन्थ
एवानुसरणीयः ॥ १७-६ ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां सप्तदशपदव्याख्या समाप्तेति ॥

अधुना अष्टादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे परिणामसाम्याद्विशेषतो लेश्यापरिणाम उक्तस्तदनन्तरं गति-
परिणामविशेषकायस्थितिपरिणामप्रतिपादनार्थमिदमारभ्यते, इह चेदमधिकारगाथाद्वयं-'जीव गतिंदि य काए जोगे वेदे कसायलेसा य ।
सम्मत्तणाणदंसण संजम उवओग आहारे ॥ १ ॥ भासगपरित्त पज्जत्त सुद्धम सण्णी भवत्थि चरिमे य । पत्तेसि तु पदाणं
कायठिती होति णायव्वा ॥ २ ॥' आह-कायस्थितिरिति कः शब्दार्थः इति?, उच्यते, कायो हि विवक्षितसामान्यविशेषरूपो
जीवकाय एव तस्मिन् स्थितिः, एतदुक्तं भवति-यस्य वस्तुनः येन पर्यायेणादिप्रत्याव्यवच्छेदेन भवनं सा कायस्थितिरुच्यते, यथा

लेश्यापदे
उद्देशः ५
कायस्थिति-
पदं च

॥ ११४ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१८ काय०

॥ ११५ ॥

‘जीवे णं भंते !’ इत्यादि तत्र “जीव प्राणधारणे” जीवनं जीवः, जीवनपर्यायेणादिष्टस्य जीवस्य जीवनपर्यायः सर्वाद्धां, यत् आयुष्क-
कर्मपुद्गलानुभवनं संसारिणां जीवनमुच्यते द्रव्यप्राणानधिकृत्येदमुक्तं, मुक्तानां ज्ञानादयस्तु भावप्राणाः, मुक्तोऽपि जीवति स
तैरिति, अतः संसार्यवस्थायां मुक्तावस्थायां च सर्वत्र जीवनमस्तीति सर्वाद्धाम्, इदानीं तस्यैव जीवस्य नारकादिपर्यायैरादिष्टस्य
तैरेव पर्यायैरव्यवच्छेदेन भवनं वर्तनं यत्, तद् ग्रन्थत एवानुसरणीयमिति, यश्च विशेषः स उच्यते, सेन्द्रिय इति लब्धीन्द्रियं
प्रतीत्य, यस्माद् विग्रहगताविन्द्रियपर्याप्त्या अपर्याप्तस्य लब्धीन्द्रियमस्त्येव, अतः सेन्द्रिय इत्युक्तं सूत्रे, अन्यथा यदीन्द्रियपर्याप्त्या-
पर्याप्तस्यैव सेन्द्रिय उच्यते ततो विग्रहगतौ उपपातक्षेत्रप्राप्तस्य वा इन्द्रियपर्याप्त्या अपर्याप्तस्य सेन्द्रियत्वं न स्यात्, ततश्च ‘सेदिणं
भंते ! सेदिणं कालतो केवचिर’मित्यस्य प्रश्नस्य यन्निर्वचनं तदनर्थकं स्यात्, तथा ‘सकाइणं भंते !’ इत्यादि, इहापि सकाधिक इति
कार्मणशरीरमधिकृत्योक्तं, अन्यथा शरीरपर्याप्त्या अपर्याप्तस्य विग्रहगतौ च वर्तमानस्य सकाधिकत्वं न स्यात्, तथाचास्मिन्
प्रश्ने निर्वचनमनर्थकं स्यात्, ‘सजोगीण’मित्यादि, अत्रापि कार्मणशरीरकाययोगमेवाधिकृत्य सयोगिप्रश्नः, पुद्गलपरावर्त्त इति, अट्टविहं
पोग्गलगहणं जीवस्स ओरालियवेउव्वियआहारगतेयभासाआणापाणुमणकम्मइयत्तणेण, पुच्छाकाले यं जं भवग्गहणं तं अवहिं
काऊण, ततो जदा सव्वपुग्गला परमाणुप्रभृतयः ओरालियादिसरीरबंधजोगत्तणमावण्णा एगिंदियादिभावे वट्टमाणेण परिणामिया
तदा पोग्गलपरियट्टेति भण्णति, अवद्धमिति अद्धस्य समीपे अपाद्धं देसूणमिति किंचिदूनमद्धं, मणोयोगो एगं समयं, कंहं ?, मणयोगे
खंधे पडुच्च ओरालियादिकायजोगेण जीवव्यापारो पढमे समये चेव उवरमति मरति वा तत्थ एगसमयं, अंतोमुहुत्तं गहण-
निसग्गे करंतस्स अंतोमुहुत्तिओ, एवं वइजोगोवि, पढमसमये कायजोगेण गहियाणं भासादव्वाणं वितियसमए वइजोएण निसग्गं
काऊण उवरमंतस्स मरंतस्स वा एगसमइओ लब्धमिति, अंतोमुहुत्तं गहणनिसग्गा करंतस्स अंतोमुहुत्तिओ, भासालद्धियस्स वइजोगो
लब्धमिति । उक्कोसेणं वणस्सइकालो, वणस्सइकाइएसु काययोग एव केवलोत्ति, ततो वेइंदियादिसु उववण्णस्स वइजोगोवि अत्थि
सादीए सपज्जवसिए । सवेदए जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, कंहं ? भण्णति उवसामतो तिविहं वि वेदं उवसामित्ता अनुभावतः अवेदको

कायस्थिति-
पदम्

॥ ११५ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम

६८ काय०

॥ ११६ ॥

११११

११११

११११

११११

भूत्वा पुनरपि प्रतिपत्ने सवेदकत्वं प्राप्तः, ततस्तत्क्षणादेव उपशमकश्रेणीं प्रतिपद्य मोहनीयमुपशमयत्यन्तर्मुहूर्त्तनेति, अतो अंतर्मुहूर्त्तनेति, अत्र कैश्चिदतिगहनत्वात् प्रस्तुतस्य भ्रान्त्या लिखितं किलोपशमश्रेण्यनन्तरं क्षपकश्रेणीं प्रतिपद्यत इति, एतदपकर्णयितव्यं, अत्र विरुद्धत्वाद्, उक्तं च सम्यक्त्वादिनिरूपणायां कल्पाध्ययने—“सम्मत्तस्मि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होज्जा । चरणोवसमखयाणं सागरसंखंतरा होति ॥१॥ एवं अप्परिवडिण सम्मत्ते देवमणुयज्जम्मेसु । अन्नतरसेडिवज्जं पगभवेणं च सव्वाइं ॥२॥” तथाऽन्येनाप्युक्तं—“मोहोपशम एकस्मिन् भवे द्विः स्यादसन्ततः । यस्मिन् भवे उपशमः क्षयो मोहस्य तत्र न ॥१॥” उक्कोसेणं दसुत्तरं पलिओवमसतं पुव्वकोडीपुहुत्तमव्वहियं, कहं ? इत्थी उवसमसेडिं पडिवण्णा तिविहंपि वेदं उवसामित्ता अवेदकत्वं प्राप्य प्रतिपतिता खीवेदप्रथमसमयसंवेदनकाल एव कालं कृत्वा देवेषूपपद्यते, तत्र च पुंवेद एव भवति, नान्यः, तथा चोक्तं—“उवसमसम्मत्तद्धा, अंतो आउक्खयां धुवं देवो । तिसु आउगेसु बद्धेसु जेण सेडिं न आरुहति ॥१॥” उक्कोसेण पुण ईसाणे कप्पे पणपणपलिओवमाउगासु अपरिग्गहियदेवीसु अणंतरं दो वारे उववज्जमाणाए दसुत्तरं पलिओवमसतं भवति, इत्थिभवेहि य कईहिंपि पुव्वकोडिपुहुत्तमव्वहियं, ण जतो असंखेज्जवासाउया उक्कोसठितीं पावति, एवं सेसेसुवि भावियव्वं, णवरं अट्टारसपलियाइं ईसाणे चेव नवपलिओवमायुगासु परिग्गहियदेवीसु उववज्जमाणीए, पलिओवमसतं सोहम्मे अपरिग्गहियासु, चोदस उ तंसि चेव परिग्गहियासु, पलिओवमपुहुत्तं देवकुरादिसु । पुरिसवेओ जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, कहं ? अण्णवेदेहिंतो पुरिसेसु उववज्जिऊण अंतोमुहुत्तं जीविऊण पुणोवि अन्नवेदगेसु चेव उववज्जमाणोत्ति, अन्ये तु पुरिसो उवसंतवेदो अंतोमुहुत्तं कालं काऊण देवेसु उववओ पुणोवि पुरिसवेदओ चेवत्ति व्याचक्षते तदभिप्रायं त्वतिगम्भीरत्वाच्च विद्मः, उक्कोसं कंठं, णपुंसगवेदओ जहण्णेणं एगं समयं, पडिवज्जमाणो एगसमयमवेदगो होऊणमतो, उक्कोसेण अंतोमुहुत्तं ततो परं नियमेन परिवड्ढणे वेदभावओत्ति । ‘कोहकसाई जहण्णेण अंतोमुहुत्तं’मित्यादि, विशिष्टमुपयोगोदयमधिकृत्येदं भावनीयं, लोभकसायी जहण्णेणं एक्कं समयं, कहं ? जो उवसमसेटीपज्जवसाणे उवसंतवीतरागो होऊण परिवडंतो लोभाणुपढमसमयसंवेदणे चेव कालं करेइ तस्य किल तदनन्तरं सव्वे चेव कसाया जुगवमेवोदयं

कायस्थिति-
पदम्

॥ ११६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्

१८ काय०

॥ ११७ ॥

गच्छन्ति, न तदा लोभकसाय एव केवलोत्ति एवं गुरवो व्याचक्षते, आह यद्येवं क्रोधादिष्वपि कस्मादेवमेव न भवति ? उच्यते तेषां हि यथौघत एवान्तर्मुहूर्त्तकः प्रारम्भे उपशमकालः एवं प्रतिपततोऽपि युगपदेवारंभो, मरणेऽपि तद्भावादेवेत्यर्थः । लेख्याधिकारे-
‘कण्ठलेसा उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमम्भहियाइं’ अधः सप्तमपृथिव्यामुत्पद्यमानस्योद्वर्त्तमानस्यापि किञ्चित् कालभावात्,
“जल्लेसे उववज्जति तल्लेसे उव्वट्टित्ति” वचनाद् । एवं नीललेसादि पञ्चमपुढविआदिपत्थडे, काउलेस्सा ततियपुढविपढमपयरेति,
तेज्जलेस्सां ईसाणे, पम्हलेस्सा वंभलोए, सुकलेसा अणुत्तरेसु, ‘सम्मद्दिट्ठी सादीए अपज्जवसिए’ खाइयसम्मत्तं पडुच्च, सादीए सप-
ज्जवसिते, पुण खओवसमियादि पडुच्च, तं च उक्कोसओ छावट्ठिं सागरोवमाइं सातिरेगाइं कहं ? “दोवारे विजयादिसु गयस्स
तिण्णच्चुते अहव ताइं । अतिरेगं नरभवियं णाणाजीवाण सव्वद्धं ॥१॥” ओहिणाणी जहण्णेणं एगं समयं”, कहं ? जया विभंगणाणी
संमत्तं पडिवज्जति तस्स पढमसमये तं चेव विभंगं ओहिणाणं भवति, तस्मिं समये तस्स परिषडति जदा तदा एक्कं समयं,
मणपज्जवणाणी जहण्णेणं एक्कं समयं, संजयस्स अप्पमत्तद्वाए वट्टमाणस्स मणपज्जवं समुप्पणं उप्पत्तिसमयं कालं करेतस्स
परिवडितं । ‘ओहिदंसणी दो छावट्ठीओ सातिरेगाओ’, कहं ? विभंगणाणी तिरिक्खो मणुस्सो वा अहे सत्तमाए उववण्णो तेत्तीस-
सागरोवमठिती, ततो तत्थुव्वट्टणकालासण्णे सम्मत्तं पाविय पुणोवि परिचयइ य अपरिवडिण्ण चेव विभंगेण पुव्वकोडिआउपसु
तिरिक्खेसु जाओ, पुणरवि अपरिवडियविभंगो चेव अहेसत्तमाए उववण्णो, तत्थ तेत्तीससागरोवमट्ठितीतो, तओ पुणोवि उव्वट्टण-
काले स सम्मत्तं पाविय पुणोवि परिचयइ, अपरिवडिण्ण चेव विभंगेण पुव्वकोडिआउपसु तिरिक्खेसु जाओ, आह किं सम्मत्तं
पडिवज्जति ? उच्यते, जतो विभंगस्स थोवा ठिती, भणियं च—“विभंगणाणी जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं
पेसूणपुव्वकोडीए अम्भहियाइं”ति, ततो अपरिवडियविभंगो मणुस्सत्तं पाविय संजमं लहित्ता विजयादिसु दोवारे उववज्जमाणस्स
दुतिया छावट्ठी भवति, दंसणं च विभंगोहीण जओ तुल्लमेव, अतो दो छावट्ठी सातिरेगाओ । केचिदेवं व्याचक्षते, इह च अविग्रहे-
णाधः सप्तमपृथिव्यास्तिर्यक्षु उत्पादयितव्यः, विग्रहे विभङ्गस्य प्रतिषिद्धत्वाद्, वक्ष्यति च ‘विभंगणाणी पंचिदियतिरिक्खजोणिया

कायस्थिति-
पदम्

॥ ११७ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
१८ काय०

॥ ११८ ॥

मणुस्सा य", आहारगा णो आहारगसि । अवसेसेसु जीवादिभंगो, गुरवस्तु व्याचक्षते, किं नः सप्तमनरकपृथिवीनिवासिनारकादिपरि-
कल्पनया ? सामान्येनैव नारकतिर्यङ्गरामरभवेण पर्यटतः खल्ववधिविभंगावेतावंतं कालं भवत इति, तत ऊर्ध्वमपवर्ग इति ।
संजय एकं समयं, चरित्तपरिणामसमयं चेव कालं करेतस्स, सब्बसावज्जपरिवज्जणपरिणामस्स य एकसामायिकस्य भावात् ।
संजतासंजते जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, दुविद्धतिविहाइपडिवत्तिउवओगस्स नियमा पवान्तमुद्धत्तिकत्वात् । सजोगिभवत्थकेवल्लिअणा-
हारप अजहण्णमणुक्कोसेणं तिण्णिण समया, कहं ? समवहतस्य केवल्लिनः, उक्तं च—"प्रथमे समये दंडं कपाटमथ चोत्तरे तथा
समये । मंथानमथ तृतीये लोकव्यापी चतुर्थे तु ॥ १ ॥ संहरति पंचमे त्वंतराणि मंथानमथ पुनः षष्ठे । सप्तमके तु कपाटं संह-
रति ततोऽष्टमे दंडम् ॥ २ ॥ औदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमसमययोरसाविष्टः । मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु ॥ ३ ॥ कर्मण-
शरीरयोगी चतुर्थके पंचमे तृतीये च । समयत्रयेऽपि तस्मिन् भवत्यनाहारको नियमात् ॥ ४ ॥" अत्र गुरवो व्याचक्षते—मंथानसमये
बहिः प्रदेशे निर्गमादनाहारकः सर्वपरिशातसमयवद्वैग्रहिकः, षष्ठे तु मंथानोपसंहरणसमये आहारकः, अतः प्रदेशप्रदेशाः सर्वथा
तत्र युज्यमानाः इत्यस्मादेव गम्यते देशतोऽपि स्वावगाहनातः प्रदेशोऽयमनाहारकः । अभासए सादीप सपज्जवसिए अंतोमुहुत्तं
पगिंदिओ अभासओ, बेइंदियाइपसु भासएसु उववण्णे अंतोमुहुत्तं जीविकुण य पुणरवि पगिंदिओ । चरिमे अणादीप सपज्जवसिए,
भव्वव, अचरिमे अणादीप अपज्जवसिए, अभव्वव, सादीप अपज्जवसिए सिद्धे तस्य सिद्धत्वेनाचरमत्वात् न हि स सिद्धो विद्यते
यस्मिन् सति पुनरपरो न भविष्यति ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायामष्टादशपदव्याख्या समाप्तेति ॥

कायस्थिति-
पदम्

॥ ११८ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्

१९ सम्य०
२० अन्त०

॥ ११९ ॥

एकोनविंशतितमं तु निगदसिद्धमेव, नवरं सम्यग्मिथ्यादृष्ट्या प्रतिपद्यमान एव, न तु प्रतिपतन्तः “सम्मा भिच्छं न उण मीसंति वयणाओ” (?) ॥ प० १९ ॥

साम्प्रतं विंशतितममारभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्धः—इहानन्तरपदे सम्यक्त्वपरिणामः प्रतिपादितः, इह तु परिणामस्य गतिपरिणामविशेषा एवान्तक्रियेति तत् प्रतिपादनार्थमिदमारभ्यते, इह चेदमादिसूत्रं—‘जीवे णं भंते अंतकिरियं करिज्जा’ इत्यादि, तत्र अमनमन्तः अघसानं, कस्य ? कर्मणः, तस्य तस्मिन् वा क्रिया अन्तक्रिया, कर्मान्तकरणं मोक्ष इत्यर्थः, “कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्ष” इति वचनात्, शेषं पुनः प्रायः सूत्रसिद्धमेव यावत् ‘रयणप्पभापुढविनेरइण णं भंते ।० अणंतरं उव्वट्ठित्ता तित्थगरत्तं लमेज्जा ?’ इत्यादि, अनंतरागता विचक्षितभवानन्तरभवस्था उच्यन्ते, तथा स्त्रीणां विंशतिर्वहुतरप्रव्रजनात्, ‘जस्स णं नेरइयस्स तित्थगरना-’ मगोत्ताइं कम्माइं वद्धाइं’ति—वन्धमात्रं, पुट्टाइं, निधत्तानि—उद्धर्त्तनापवर्त्तनकरणवर्जशेषकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः, कडाइंति—निकाचितानि सर्वकरणायोग्यत्वे व्यवस्थापितानि, पट्टवियाइंति मनुष्यगतिपंचेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तिनामकर्म-सहोदयत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः, ‘णिविट्ठाइं’ति तीव्रानुभावतया, अभिसमन्वागतानीति—उदयाभिमुखीभूतानि, ‘उदिण्णाइं’ विपकानि शेषं ग्रन्थत एवानुसरणीयं, यावत् ‘अह भंते !’ इत्यादि तत्रासंजतभव्यद्रव्यदेवा के ? उच्यन्ते, असंयताः—चारित्रपरिणामशून्याः, भव्याः—देवत्वयोग्याः, अत एव द्रव्यदेवा इति, समासश्चैवं असंयताश्च ते भव्यद्रव्यदेवाश्चेति, तत्रैते असंयतसम्यग्दृष्टयः किलेत्येके, यतः किलोक्तं—“अणुव्वमहव्वएहि य बालतवोऽकामनिज्जराए य । देवाउयं निवंधति सम्मदिट्ठी य जो जीवो ॥ १ ॥” एतच्चायुक्तं, यतोऽमीषामुत्कृष्टत उपरिमग्नैवेयकेषु उपपात उक्तः, सम्यग्दृष्टीनां तु देशविरतानामपि न तत्र विद्यते, देशविरतभावकाणामप्यच्युताद् ऊर्ध्वमगमनात्, [सम्यग्दृष्टीनां तु देशे] नाप्येते निह्वास्तेषामिहैव भेदेनाभिधानात्, तस्मान् मिथ्यादृष्टय एव भव्याभव्यभेदाः श्रमणगुणधारिणः अखिलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता द्रव्यलिङ्गधारिणो गृह्यन्ते, तेऽप्यखिलकेवलक्रियाप्रभावत एवोपरिमग्नैवेयकेषूपपद्यन्त इति, असंयताश्च सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्यत्वात् । अविराधितसंयमाः—प्रव्रज्याकालादारभ्याभग्नचारित्रपरिणामाः, स्वल्प-

अन्तक्रिया-
पदम्

॥ ११९ ॥

५१-
अज्ञानो
पादम्
॥ १२० ॥

मायादिसंभवेऽप्यनाश्रितोपघाता इत्यर्थः, अन्यथा पीठादीनामनुत्तरसुरेषूपपाताभावः स्यात् । विराचितसंयमाः प्रतिपक्षतो भाव-
नीयाः । अविराचितसंयमासंयमाः—प्रतिपत्तिकालादारभ्याखंडितदेशविपतिपरिणामाः श्रावकाः, इतरे प्रतिपक्षतो वेदितव्या इति ।
असंज्ञिनो ये अकामनिर्जरादिभ्यो देवेषूपपद्यन्ते । तापसाः परिशदितपत्राद्युपभोगिनः । कंदर्पिकाः—व्यवहारतश्चरणवंत एव कन्दर्पकौकु-
च्यादि कुर्वन्ति, उक्तं च “कंदप्ये कुक्कुइय दचसीले यावि हासणकरे य । विम्हावितो य परं कंदप्यं भावणं कुणइ ॥ १ ॥ कहकह-
कहस्सहसणं कंदप्यो अनिहुया य संलावा । कंदप्यकहाकहणं कंदप्युवएस संसा य ॥ २ ॥ भमुहणयणाइपहिं वयणेहि अ तेहिं
तेहिं तह चिट्ठं । कुणइ जह कुक्कुअं चिअ हसइ परो अप्पणा अहसं ॥ ३ ॥ वाया कुक्कुइओ पुण तं जंपइ जेण हस्सप
अओ । णाणाविहजीवरुते कुव्वति मुहत्तए चैव ॥ ४ ॥ भासति दुतं २ गच्छप य दप्पिअव्व गोविसो सरप । सव्वदवदवकारी
कुट्ठति व ट्ठिओ विदप्पेणं ॥ ५ ॥ वेसवयणेहि हासं जणयंतो अप्पणो परेसिं च । अह हासणोत्ति भण्णति धयणोव्व छले णिय-
च्छंतो ॥ ६ ॥ सुरजालमादिपहिं तु विम्हयं कुणति तव्विहजणस्स । तेसु न विम्हयइ सयं आहट्टकुहेडगेसुं च ॥ ७ ॥ जो संजतोवि
ययासु अप्पसत्थासु भावणं कुणति (वट्ठइ कहंचि) । सो तव्विहेसु गच्छति सुरेसु भइओ चरणहीणो ॥ ८ ॥” चरकपरिव्राजकाः—
धाटिमिक्षोपजीवित्रिदण्डिनः, किल्बिषिकाः—व्यवहारतश्चरणवंत एव ये ज्ञानाद्यवर्णवादिनः, उक्तं च—“णाणस्स केवलीणं धम्मा-
यरियाण सव्वसाहूणं । माई अवण्णवादी किव्विसियं भावणं कुणति ॥ १ ॥ काया वया य ते च्छिय ते चैव पमाय अप्पमादा य ।
मोद्धाहिगारिगाणं जोइसजोणीहिं किं कज्जं ? ॥ २ ॥ एगंतरमुप्पादे अण्णोण्णावरणता दुवेण्हंपि । केवलदंसणणाणमेगकाले
य एगसं ॥ ३ ॥ जच्चादीहिं अवण्णं विहसति वट्ठइ नया वि उववाए । अहितो छिहप्पेही पगासवाती अण्णुकूलो ॥ ४ ॥ अविसहणा
तुरियगती अणाणुवित्ती य अवि गुरुणंपि । खणमेत्तपीतिरोसा गिहिवच्छलगा य संचइया ॥ ५ ॥ गूहति आतभावं घाम्पति गुणे
परस्स संतेऽवि । चोरो व्व सव्वसंकी गूढायारो वितहभासी ॥ ६ ॥ तिर्यञ्चो—गवाश्वादयो देशविरतिप्रभावतो भावनीया इति ।
आजीविकाः—पाखंडिकविशेषाः, गोशालमतानुसारिण इत्येके, आजीवंति वा येऽविवेकतो लब्धिपूजाख्यात्यादिमिस्तपश्चरणादीति ।

अन्तक्रिया-
पदम्

॥ १२० ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्

२० अन्त०

२१ शरीर०

॥१२१॥

आभियोगिकाय इहाभियुंजते विद्यादिभिरिति । स्वलिङ्गिनस्तु व्यापन्नदर्शना णिणहवा इति । णेरइयादीणं असण्णिभाउयस्स अप्पबहुत्तं
आउगस्स दीहहस्सते पडुच्च, शेषं सुगमम् ।

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां विंशतितमपदव्याख्या समाप्तेति ॥

साम्प्रतं एकविंशतितममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहान्तरपदे गतिपरिणामविशेषोऽस्ति, तत्रह संग्रहगाथा—
इहापि गतिपरिणामविशेष एव शरीरस्य लक्षणं तस्यैव शरीरस्य आंगाहणप्पबहुं ॥ १ ॥ तत्र 'कइ णं भंते ! सरीरा' इत्यादि
'सरीरा' यावत् आहारगसरीरस्स जहण्णेणं देसूणा रयणी' तथाविधप्रयत्नविशेषतस्तथारम्भकद्रव्यविशेषतश्च प्रारम्भकालेऽप्युक्त-
प्रमाणभावात्, शेषं सुगमं यावत् 'जीवस्स णं भंते मारणंतियसमुग्घाणं समोहयस्स तेयगसरीरस्स के महालिया सरीरो-
गाहणा पण्णत्ता ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमित्ता विक्खंभवाहल्लेणं' तत्थ विक्खंभो उरोदरवित्थरो, बाहल्लं उदरपिठिघोत्तणं,
आयामेणंति आयामो-दैर्घ्यं, 'जहण्णेणं अंगुलस्स असंखिज्जइभागं' आसण्णे उववज्जमाणस्स धिप्पइ, 'उक्कोसेणं लोगंताओ लोगंतं'
अहोलोगंताओ उह्लोगंतं उववज्जमाणस्स, अयं च एगिंदियाण चेव भवति सुहुमवादराणं, न सेसाणंति । 'बेइंदियस्स तिरिय-
लोगातो लोगंतो' कहां ? जेण एगिंदिएसु वि समंतातो उववज्जति, बेइंदियस्स तिरियलोगाओत्ति, अण्णहा उह्लोगा अहोलोगतो
एकदेसभावेवि ते संति चेव 'णेरइयाणं आयामेणं जहण्णेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं' कहां ? नरकगत्याः (कादुद्धृत्य) पाताल-
कुड्यं मिदेत्ता मच्छेसु पातालातो वा मच्छस्स नरगोसु उववज्जमाणस्स, अन्ये तु व्याचक्षते-नारकाणां योजनसहस्रं, कहां ?
सीमंतको नाम नरकः सर्वोपरिवर्ती वज्रमयो योजनसहस्रबाहुल्यकुड्यः, इतो योजनसहस्रमवगाह्य तत्र ये नारका मत्स्यां भवितु-

अन्तक्रिया-
पदं शरीर-
पदं च

॥ १२१ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो
पांगम्
२१ शरीर०
॥ १२२ ॥

कामास्ते तदासन्नसमुद्धातगतास्तत्र सहस्रं लभते, भवणवतिवाणमंतरजोइसियसोहम्मीसाणाणं य जघन्यतोऽङ्गुलस्यासंख्येय-
भागः, कथं? एतेसि एणिदिपसु उववातो अत्थित्ति, तेन ते स्वाभरणेष्वङ्गदादिषु कुण्डलादिषु वा ये मणयः पञ्चरागादयः तेषु
पृच्छा मूर्च्छितास्तदध्यवसितास्तेष्वाभरणकादिषु पृथिवीकायिकत्वेनोत्पद्यन्ते, इह तु पूज्याः खल्वेव भावार्थमतिवर्णयन्ति-यथोपपात-
देशगतजीवप्रदेशापेक्षयैतदुच्यते, कुतः? मणेः तदुपपातक्षेत्रस्य वा तच्छरीरविष्कंभबाहुल्यायोगात्, न च तत्र गतोऽपि तत्र
संघातमधिकृत्य तदाहारकस्तदा भवति, तदा विष्कंभं बाहुल्यं चोपसंहृत्य सर्वात्मना तत्र प्रतिष्ठो भवतीति, अयं च स्वाभरणा-
दाबुत्पद्यमान एव द्रष्टव्य इति, स्थापना । अहे जाव तच्चा पुढवीति, तत्र गता एव म्रियन्त इति, तिरियं सयंभूरमणस्स बाहि-
रिल्ले वेदियंते जे पुढविकाइया तेषु उववज्जमाणस्स, उहं इसीपब्भाराए पुढविकाइयत्तणेण, सनत्कुमारदेवस्य जघन्यतः अङ्गुलस्या-
संख्येयभागः, कथं? ते एकेन्द्रियेषु विकलेन्द्रियेषु वा नोत्पद्यन्ते यत्र पंचेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यास्तत्रोत्पत्तव्यमिति, पुष्करिण्यादिषु
लवणे, महापाताला लक्ष्मैमः आस्तापदित्वेनोत्पत्तिः, पूर्वसम्बन्धिनीं वा स्त्रियं परिष्वज्य मृतस्य इहागतस्य लभ्यते, उत्कृष्टतः अधो-
धर्मः, तत्र मत्स्यादिषूत्पद्यते, तिर्यक् स्वयम्भूरमणे मत्स्यादिष्वेव, ऊर्ध्वं यावदुक्तं (द्वितीयत्रिभागो वायूदकयोरुत्सरणापसरण-
वाण्यादिषु मत्स्यादय इतीहैव तिर्यङ्मनुष्येषूत्पत्तिः, एवं यावत् सहस्रारदेवस्य, आनतादिदेवा मनुष्येष्वेवोत्पद्यन्त, तत्राङ्गुल-
संख्येयभागः, कथं? उच्यते, इह पूर्वसम्बन्धिनीं मनुष्यस्त्रियं मनुष्येणोपभुक्तामुपलभ्यासन्नमृत्युत्वाद्भिपरीतस्वभावत्वात्, सत्त्वचरित-
वैचित्र्यात् कर्मगतेरचित्यत्वात् कामवृत्तेर्मलिनत्वाद्, उक्तं च “सत्त्वानां चरितं चित्रमचिन्त्या कर्मणां गतिः । मलिनानत
(नत्वं च) कामानां, वृत्तिः पर्यन्तदारुणा ॥ १ ॥” इत्यतः च चित्तामेव परिध्वज्य (परिभुज्य) तदवाच्यप्रदेशे स्वावाच्यं प्रक्षिप्य
मृतस्य सतस्तस्या एव गर्भे मनुष्यत्वेनोत्पद्यमानस्य लभ्यत इति, जेण भणियं-“भणुस्सवीए णं भंते! कालतो केवच्चिरं? गो०
जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वारस मुहुत्ता” तेन द्वादशमुहूर्ताभ्यन्तरे उपभुक्तां तां परिष्वज्य मृतस्य तत्रैवोत्पत्तिर्मनुष्यत्वेन, एवं

शरीरपदम्

॥ १२२ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२१ शरीर०
२२ क्रिया०
॥१२३॥

यावदच्युतदेवस्य अधस्तिर्यक् कंडोक्तं । त्रैवेयकादयो वन्दनाद्यपि तत्रस्था एव कुर्वन्ति तेन इहानागमनादंगुलासंख्येयभागासंभव इति । शेषं सुगमं यावत् ओरालियसरीरस्स पोग्गला चिज्जन्ति णिव्वाघाएणं छुदिसन्ति, जत्थ ओरालियसरीरिणो जीवस्य छसुवि दिसासु पोग्गलानं संभवो अत्थि, वाघाएणं सिय तिदिसिं चउदिसिं पंचदिसिं चेति, सुहुमनिओयजीवाणं लोगन्ते अवगाहणं जत्थ उहं लोगागासं णत्थि, तिरियंपि पुव्वेण णत्थि, उत्तरेण णत्थि, अहे दक्खिणेणं अवरेण वि अत्थि, तत्थ तिदिसिं, जत्थ उत्तरेण तत्थ चउदिसिं, जत्थ पुव्वेण अत्थि तत्थ पंचदिसिं, अयं व्याघातः लोकान्ते स्थितस्य । शेषं सुगमं यावत् तेयाकम्माणं च ओरालियसरीरजहण्णोगाहणाओ विसेसाहिया, कहं ? मारणंतियसमुग्घाएणं समोहतस्स पुव्वसरीराओ अन्नं सरीरं णिण्हंतस्स जहण्णावगाहेऽवि तदंतरालं तदपि व्याप्तमिति विशेषाधिकाः, शेषं गतार्थम् ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायामेकविंशतितमपदव्याख्या समाप्तेति ॥

साम्प्रतं द्वाविंशतितममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरपदे गतिपरिणामविशेष एवेति कृत्वा शरीरावगाहनादि चिन्तितं, इह नारकादिपरिणामेन परिणतानां जीवानां प्राणातिपातादिक्रियाविशेषश्चिन्त्यत इति, इह चेदमादिसूत्रम्—‘कतिणं भन्ते । किरियाओ’ इत्यादि, तत्र करणं क्रिया, कर्मनिबन्धना चेष्टेत्यर्थः सा च पंचधा, तंजहा-काइया इत्यादि, तत्र चीयत इति कायः, काय एव कायेन वा निर्वृत्ता कायिकी, तथाऽधिक्रियते नारकादिष्वात्माऽनेनेत्यधिकरणं देहादि तस्मिन् भवा तेन वा निर्वृत्ता आधिकरणकी, तथा प्रद्वेषो-मत्सरः कर्मवन्धहेतुरकुशलो जीवपरिणाम इत्यर्थः तस्मिन् भवा तेन वा निर्वृत्ता प्राद्वेषिकी, तथा परितापनं परितापः पीडाकरणमित्यर्थः तस्मिन् भवा तेन वा निर्वृत्ता पारितापनिकी, तथा प्राणातिपातक्रिया, इहेन्द्रियप्राणादयः

शरीरपदं
क्रियापदं च

॥ १२३ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
क्रिया २२
॥ १२४ ॥

प्राणास्तेषामतिपातो-विनाशः प्राणातिपातस्तस्मात् क्रियेति समासः, तत्र कायिकी द्विभेदा, तद्यथा-अणुवरयाकादया य दुष्पुच्छ-
कादया य, तत्र नोपरतोऽनुपरतः, दुष्पुच्छकायिकी, इयं प्रमत्तसंयतस्यापि
भवति, प्रमादे सति कायदुष्टयोगनियमात् । तथा अधिकरणिक्यपि द्विभेदा, तद्यथा-संजोयणाधिकरणिया य निवृत्तणाधिकरणिया
य, तत्र संयोजनं हलगरविषकूटयंत्रादीनां, तदेव संसारहेतुत्वादधिकरणमिति-समासः पूर्ववत्, इयमप्यनन्तरसंयोजयितुर्भवतीति,
एवं अक्षरगमनिका स्वबुद्धयैव कार्या, तथा निवृत्तनं असिक्तिकुन्ततोमरादीनामिति, पंचविधस्य वा शरीरस्य, तथा प्राद्वेषिकी
त्रिविधा, तद्यथा-‘जे णं अप्पणो वा परस्स वा तदुभयस्स वा असुभं मणं पहारेइत्ति’ यः कश्चित् णमिति वाक्यालङ्कारे, आत्मनः-
स्वस्य वा, परस्य वा-अन्यस्य वा, तदुभयस्य वा-स्वपरोभयस्य अशुभं-अकुशलं मनः-अन्तःकरणं प्रधारयति-प्रकर्षेण धारयति
प्रधारयति करोतीत्यर्थः, अत्रैके व्याचक्षते-आत्मन उपरि तथा परस्य तदुभयस्येति, तथाचात्मन एवोपरि कस्मिंश्चिदाचरिते सति
विपाकदारुणे संवृत्ते अविवेकतः अकुशलं मनः प्रधारयति, एवं परस्य तदुभयस्य चेति भावनीयं, अथवा ‘जेणं’ ति येन विशेषेणा-
त्मनः परस्य तदुभयस्य वा अकुशलं मनः प्रद्वेषहेतुत्वादिति, नैतदेवं, वीतरागादिचेष्टाया निरवधत्वादनुमत्यभावात्, सावद्यचेष्टातश्च
सा भवति, संसाराभिनन्दिनः आत्मा प्राद्वेषिक्येव वस्तुतो वेदितव्या इति, बह्वत्र वक्तव्यं तत् नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति ।
पारितापनिकी त्रिविधा, तद्यथा-जेणं अप्पणो वेत्यादि, असातां दुःखरूपां वेदनामुदीरयति । आह-एवं सति लोचाकरणतपोऽनुष्ठा-
नाकरणप्रसंगः, नैतदेवं, विपाकहेतत्वेन चिकित्साकरणवल्लोचकरणादेरसातत्वानुपपत्तेः अशक्यकरणप्रतिषेधाच्च । उक्तं च-“सो हु
तवो कायव्वो, जेण मणो मंगुलं न चित्तेइ । जेण न इंदियहाणी, जेण य जोगा ण हायंति ॥ १ ॥” तथा प्राणातिपातक्रिया त्रिविधा
तद्यथा-जेणमित्यादि, जीविताद् व्यपरोपयति-जीविताद् भ्रंशयतीत्यर्थः, अत एवाकारणे अकालमरणमपि निषिद्धमिति । शेषं सूत्रसिद्धं
आवत् ‘अत्थिणं भंते ! जीवाणं’ मित्यादि, इह विषयविषयिभावश्चिन्त्यते, तत्र विषयः षट् कायाः, विषयिणी प्राणातिपातक्रिया ।
आहैवं वक्तव्यं-अस्ति जीवेऽपि प्राणातिपातक्रिया ?, हंतः अस्ति, हंतं संप्रेषणप्रत्यवधारणविवा(वा)देषु इह तु प्रत्यवधारणे,

क्रियापदम्

॥ १२४ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम
२२ क्रिया०

॥१२५॥

यद्यस्ति कास्ति ? षट्सु जीवनिकायेषु इति, किमुच्यते कञ्जतीति उच्यते अनतीतनयाभिप्रायात्मकोऽयं प्रश्नः कतमोऽत्र नयोऽय-
मध्यवस्य पृच्छति ? उच्यते ऋजुसूत्रः, यस्माद् ऋजुसूत्रस्य हिंसापरिणतिकाल एव प्राणातिपातक्रिया, नान्यथापरिणतस्य, एवं च
सूत्रोक्तं—“आता चेव अहिंसा आया हिंसत्ति णिच्छओ एस” त्ति, आत्मैव हिंसापरिणतेः हिंसेत्युच्यते, अतः क्रियमाणैव क्रिया,
नान्यथा, एवं सर्वत्र भावनीयं, नवरं विषयः “पढमंमि सब्बजीवा वीणं चरिमे य सब्बदब्बाइं । सेसा महब्बया खलु तदेक्कदेसेण
दब्बाणं ॥ १ ॥” शेषं सूत्रसिद्धं यावत्—‘जीवे णं भंते ! पाणाइवाएणं कति कम्मपगडीओ बंधती’त्यादि, अत्र सप्तविधबन्धकः
आयुर्वर्ज्यः अष्टविधबन्धकाः सहायुषा, पत्रं जहेव सुत्तं सत्तविहबंधकावि अट्टविहबंधगावि, तत्रायुर्वन्धाध्यवसानसहिता अट्टविह-
बन्धकाः, तद्विरहात् सप्तविधबन्धका इति, यस्मादन्तर्मुहूर्तमायुर्वन्धो भवति शेषाश्च मूलप्रकृतयः प्रतिक्षणं बध्यन्त इति, एतच्च
द्रव्यार्थनयदर्शनेनाविरतिं प्रत्युक्तं, इतरथा हि ध्रुवबंधित्वात् ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां विग्रहगतावपि बन्धोऽस्ति मूलप्रकृतिं प्रति, न
तु हिंसादिपरिणतिकाल एव गृह्यते । शेषं सूत्रसिद्धं यावत् जीवाणं भंते ! पाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणा कति किरिया’ इत्यादि,
कः अस्याभिसम्बन्धः ?, उक्तं जीवाः प्राणातिपातेन सप्तविधं वा अष्टविधं वा कर्म बध्नाति, इह तु तमेव प्राणातिपातं ज्ञानावर-
णीयादि कर्म बध्नात् जीवः कतिभिः क्रियाभिः संप्रा(मा)पयतीति, किंच कार्येण ज्ञानावरणीयकर्मस्थेन कारणस्य प्राणातिपाता-
ख्यस्य निवृत्तिभेदाः प्रदर्श्यन्ते, तद्भेदाच्च बन्धविशेषोऽपीति, तथा चोक्तं—“तिसृभिश्चतसृभिरथ पंचभिश्च हिंसा समाप्यते क्रमशः ।
बन्धोऽस्य विशिष्टः स्यात् योगप्रद्वेषसामान्यं(साम्यं चेत्) ॥ १ ॥” चेति, कार्यकारणव्यवस्था च आपेक्षाकृता, यथा प्राणातिपातः
कारणं बन्धस्य तथा बन्धोऽपि संसारकारणमिति, निवृत्तिभेदं दर्शयति ‘सिय तिकिरिण’ इत्यादि, काइयअधिकरणीयपाओसि-
याहिं तिकिरिण, काइयअधिकरणीयपाओसियपारियावणियाहिं चउकिरिण, काइयअधिकरणीयपाओसियपारियावणियपाणाइवाय-
किरियाहिं पंचकिरिण, शेषं निगदसिद्धं, ‘जीवे णं भंते ! जीवाओ कइकिरिण’ इत्यादि, अथ कोऽस्य सम्बन्धः ?, उच्यते, न
केवलं वर्तमानभववर्तिनो जीवस्य ज्ञानावरणीयादिकर्मबंधभेदप्ररूपणायां कायिक्यादिक्रियाविशेषेण प्राणातिपातभेदः प्रदर्श्यते,

क्रियापदम्

॥ १२५ ॥

किरिण, तत्रेयमुपपत्तिः, यस्माद् भवनवास्यादयो देवाः तृतीयां पृथिवीं गता गमिष्यन्ति च उक्तं ते पुनः कथं गता गमिष्यन्तीति? पुनर्वसंगइयस्स वेदणमुवसामणताण, पूर्ववैरिणो वा वेदनोदीरणार्थं तत्र गता नारकैर्व्यथ्यन्त इत्यप्यन्तकाल एव कथंचित् संभवमात्रमेतदिति । सिय अकिरिण तत्थ कहां ? जस्स सरीरे एकदेसेण अभिघातादिसंभवो णत्थि, तं पडुच्च भण्णति सिय अकिरिय इति । अत्र पर आह-नारकस्य कथं द्वीन्द्रियादिभ्यः कायिक्यादिक्रियाः ? उच्यते, यस्मात् पूर्वभवशरीरं न व्युत्सृष्टं, जाव तं शरीरं जीवेण निव्वत्तियं तब्भावं ण छुड्ढेत्ति ताव तत् पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य (मते) तस्यैवेति व्यपदिश्यते, “घृतघटन्यायेन,” अतस्तेन शरीरेण एकदेशेन अस्थ्यादिना योऽन्यः प्राणातिपातं करोति, ततः पूर्वनिवर्त्तितशरीरजीवोऽपि कायिक्यादिक्रियाभिर्योज्यते, अव्युत्सृष्टाधिकरणत्वात्, यतो न केवलं कायिकीचेष्टात एव, अव्यापारादपि भवति, अधिकरणत्वात् कायस्य अधिकरणिकी च, प्राद्वेषिकी तु कथं ? यदा तु तमेव जीवशरीरैकदेशमभिघातादिसमर्थं अन्यः प्राणातिपातोद्यतो दृष्ट्वा तस्मिन् घात्ये द्वीन्द्रियादौ समुत्पन्नक्रोधादिकारणः, अभिघातादिसमर्थं च पारितापनिकी प्राणातिपातक्रिया च शेषं निगदसिद्धं यावत् ‘जस्स ण’ मित्यादि, इदानीं कायिक्यादीनां एकजीवाश्रयाणां परस्परं अविनाभावित्वं चिन्त्यते ‘जस्स णं कायिकी’त्यादि, इह कायिकीक्रिया प्राणातिपातनिर्वर्त्तनसमर्था प्रतिविशिष्टौदारिकादिकायाश्रयैव गृह्यते, न कार्मणशरीराश्रया, अत आद्यानां तिसृणां क्रियाणां परस्परतो नियम्यनियामकभावः, कथं ? कायस्याधिकरणत्वात् काये सति अधिकरणिकी भवति, काये च सति प्रद्वेषः स्फुटलिंगो भवति रूक्षवक्त्रादिना, तथाचोक्तं “रूक्षयति रुण्यतो ननु वक्त्रं स्निह्यति च रज्यतः पुंसः । औदारिकोऽपि देहो भाववशात् परिणमत्येवम् ॥ १ ॥” इति पारितापनस्यानियमः कथं ? यद्यसौ घात्यो मृगादिः घातकेन धनुषा क्षिप्तेन विध्यते ततस्तस्य पारितापनं मरणं वा भवति नान्यथा, ततोऽनियमः, शेषं प्रकटार्थं यावत् ‘समयं ण’ मिति कालग्रहणं ‘जं देसपदेसमि’ति क्षेत्रग्रहणं यथा चैताः, कायिक्यादिक्रियाः ज्ञानावरणीयादिकर्मबन्धकारणं, तथैव गताः संसारकारणमिति पृच्छति, न केवलं कारण एव कार्यमुपचर्यते, किन्तु कारणेष्वपि कार्योपचारो भवतीति, आह च-‘कति णं भंते ! आयोजियाओ किरियाओ’ इत्यादि, आयोजयन्ति आत्मानं संसार

क्रियापदम्

॥ १२६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२२ क्रिया०

॥ १२६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२२ क्रिया०

॥१२७॥

किन्तु अतीतभवकायसम्बन्धिकायादिक्रियाविशेषेणापि प्राणातिपातादि, भ्रमंतेहि सव्वजीवेहि तेषु तेषु ठाणेषु शरीरायुधादिणो विप्पमुत्ता, तेहि सत्थं(त्थाइ)भूएहि यदा कस्सदि स्वतः परतो वा परियावणादयो भवंति तदा तस्सामिणो भवंतरमतस्सवि तदनिवृत्तत्वात् किरिया संभवन्ति, व्युत्सृष्टेषु तु निवृत्तस्य न भवंति, एत्थ उदाहरणं—

वसंतपुरे नगरे, अजियसेणस्स रण्णो परिचारगा दुवे कुलपुत्तगा, तत्थेगो समणसद्धो, इयरो मिच्छादिट्ठी, अन्नया रयणीए रन्नो निस्साए ससंभम तूरंताणं तेसिं घोडगारूढाणं खग्गा पसढा(णट्ठा)सद्धेण मग्गियं, जणकोलाहलओ य, नट्टं, इयरेण हसियं—किमन्नं न होही ? सद्धेण अहिगरणंतिकद्दु वोसिरियं, इयरे खग्गाते खग्गा वंदिग्गहसाहसिगेहिं लद्धा, गहिओ य गेहिं रायवल्लहो पलायमाणो वावाइओ य, ततो आरक्खिगेहिं गहिऊण रायसमीवं नीता, कुपितो राया, पुच्छियं चणेण—कस्स तुब्भे ? तेहिं भणियं—अणाहा, कल्लंचिय कप्पडिया, एत्थ अम्ह खग्गा, कहिं लद्धिचि पुच्छिए भणियं—पडियत्ति, तओ सामरिसेणं रण्णा भणियं—गवेसह तुरियं मम अणवादवेरियाणं ईसरपुत्ताणं महापमत्ताणं केसिं इमे खग्गेत्ति ?, तओ तेहिं निउणं गवेसिऊण विण्णत्तं रण्णो—सामि ! सुण गुणचंदवालचंदाणंति, ततो रण्णो पिहं पिहं सद्वावेऊण भणिता—लेह नियखग्गे, एक्केण गहियं, पुच्छितो रण्णा—कहं पुण ते णट्टं ?, तेण कहियं, कीस न गविट्टं ?, भणति, सामि ! तुज्झ पसाएण पद्दहमेत्तंपि गवेसामि ?, सद्धो ण इच्छति, रण्णा पुच्छितो—कीस न गिण्हसि ?, तेण भणितं—सामि ! अम्हाणमेस ट्ठिइ चेव नत्थि जमेवं एडि(गेण्ह)ज्जति, अहिगरणत्तणतो, संभमे य मग्गंतेणवि य से अत्थोवणतो, जहा—सो पमायगब्भेण अवोसिरणदोसेण अवराहं पत्तो एवं जीवोवि जम्मंतरब्भत्थंपि देहाउधादि अवोसिरंतो अणुमतिभावतो पावेइ दोसं, श्रूयते च जातिस्मरणादिना विज्ञाय पूर्वदेहमतिमोहात् सुरनदीं प्रत्यस्थिशकलानि नयंतीत्यलं विस्तरेण ।

‘जीवे णं भंते जीवातो’ इत्यादि, तत्र नारकादेवान् प्रति चतुष्क्रिया एव, “अनपवर्त्यायुषो नारका देवान्” इति वचनात्, औदारिकशरीरिणः संख्येयवर्षायुषः प्रति पंचापि क्रियाभेदाः संति, तेऽपवर्त्यायुष इति, जत्थ नेरइयदेवाओ पंच(चउ)—

क्रियापदम्

॥ १२७ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२२ क्रिया०
॥ १२८ ॥

इत्यायोजिकाः, शेषं पूर्ववदेव । न केवलं षट् कायादयः प्राणातिपातादिक्रियाहेतव एव, किंतु तद्विरमणे विवक्षितहेतवोऽपि भवन्तीत्यतः पृच्छति-‘अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे कज्जइ ? हंता कज्जइ’ इत्यादि, एवं ‘जाव मिच्छादंसणसल्लवेरमणे णं तथा पाणाइवायविरयस्स बंधो अस्ति नास्तीति पृच्छति-‘पाणाइवाय(विरए)वेरमणे णं भंते ! जीवे कति कम्मपगडीओ बंधती’त्यादि, आह-कथं पुनर्विरतस्य बंधः ? कोऽभिप्रायः ? यदि विरतिर्वन्धहेतुः स्यात्ततो निर्मोक्षप्रसङ्गः, यच्चोक्तम्-“सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गं” इत्येतद्धीयते, उच्यते, न विरतिर्वन्धहेतुः, किंतु विरतस्य कपाययोगा बन्धकारणं देवायुष्कादीनां शुभप्रकृतीनां, तथा चोक्तं “तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किंफला पज्जुवासणा ? सवणफला’ इत्यादि, जति णं भंते ! तहारूवस्स समणस्स वा २ पज्जुवासणा सवणफला तं चेव, किंपत्तिणं भंते ! देवा देवलोपसु उववज्जंति ? कम्मसंगियाए अज्जो ! देवा देवलोपसु उववज्जंति, पुव्वतवसंजमेणं, सामाइयळेओवट्ठावणियपरिहारविसुद्धीयाइसु कसाया संभवंतीति, अतो विरतो बंधति । आरंभिया प्रमत्तसंजमस्स, कहं ? उच्यते यस्मादुक्तं-“ संरंभो संकप्पो परितावकरो भवे समारंभो । आरंभो उद्वओ सुद्धणयाणं तु सव्वेसि ॥ १ ॥” तस्य च संज्वलनकषायोदयात् प्रमत्तत्वं, प्रमत्तत्वाच्च सांपरायिकबन्धः । मायावत्तिया अप्रमत्त-संयतस्य कथं ? उच्यते-प्रवचनोद्वाहप्रच्छादनार्थं वल्लीकरणसमुद्देशादिषु, तत्प्रत्ययबन्धः ईर्यापथः । शेषाः कण्ठ्याः । प्राणातिपात-विरताः संयतमनुष्या एव, ते च सप्तविधबंधका आयुर्वन्धरहिताः, आयुष्कसहिता अष्टविधबंधकाः, षड्विधबंधका उभयश्रेणिप्रतिपन्नाः मोहायुर्वन्धरहिताः, एकविधबन्धका उपशान्तक्षीणकषायसयोगिकेवलिनः सद्ब्रह्मबन्धं प्रति, एतेषु यत्रैकवचनं तत्रोपयुज्य वक्तव्यं । अल्पबहुत्वाधिकारे-सव्वथोवाओ मिच्छादंसणवत्तियाओ, कथं ? मिथ्यादृष्टीनामेवेति । अपञ्चक्खाणकिरियाओ विसेसाहियाओ, येन असंयतस्स चेव मिच्छादृष्टेऽप्येति, अतो विशेषाधिकाः, पारिग्रहिकी विशेषाधिका, येन देशविरतानां पूर्वयोश्च, आरम्भिकी विशेषाधिका, येन प्रमत्तसंयतस्यापि भवति पूर्वेषां च, मायाप्रत्ययिकी विशेषाधिका, येनाप्रमत्तसंयतस्यापि भवति पूर्वेषां च मिथ्या-दृष्टिप्रभृतीनामिति ॥

॥ प्रज्ञापनाप्रदेशन्याख्यायां द्वाविंशतितमपदव्याख्या समाप्तेति ॥

क्रियापदम्

॥ १२८ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०

॥१२९॥

साम्प्रतं त्रयोविंशतितममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे नारकादिगतिपरिणामपरिणतानां जीवानां प्राणाति-
पातादिक्रियाविशेषश्चिन्तितः, इह पुनः कर्मबन्धादिपरिणामविशेषश्चिन्त्यत इति । इह चेयमधिकारद्वारागाथा—“कति पगडी कह
बंधति कतिहिवि ठाणेहि बंधण जीवो । कति वेदेइ य पगडी अणुभावो कतिविहो कस्स ॥ १ ॥” ‘कति णं भंते ! कम्मपगडीओ’
इत्यादि, आह—उक्तमेव क्रियापदे कति प्रकृतय इति—इह तु किमर्थं प्रकृतिसंख्याऽर्थः प्रश्नः?, उच्यते, अस्त्यत्र विशेषः—तत्रोक्तं
ज्ञानावरणीयादि कर्म बन्धन् जीवः कतिभिः क्रियाभिर्युज्यते?, क्रियाश्च प्राणातिपातहेतवः, प्राणातिपातश्च बाह्यं ज्ञानावरणीयादि-
कर्मबन्धकारणं, कर्मबन्धः कार्यः, इह तु ज्ञानावरणीयादिकर्मबन्ध एवान्तरं कर्मबन्धकारणमित्ययं विशेषः । तथाचोक्तं
“पुब्बभणितं तु जं भण्णती पुणो तत्थ कारणं अत्थि । पडिसेह अणुण्णा वा कारण(हेउ)विसेसोपलभो वा ॥ १ ॥” बंधविशेषप्रति-
पादनार्थं, न केवलं कायिकी क्रिया साम्परायिकबन्धस्य कारणं, ईर्यापथबंधस्य च । ज्ञानावरणीयादि पुनः साम्परायिकस्यैव, क्षीणा-
वरणस्य केवलिनः कायक्रियानिमित्त ईर्यापथबंध एव । बाह्यमनोयोगावपि काययोगविशेष एव । अथ कोऽयं ज्ञानावरणीयादि-
कर्मक्रमनियमः?, उच्यते, यस्मात् ज्ञानस्वतन्त्र आत्मा, तस्य ज्ञानस्वतन्त्रस्य आत्मनः स्वभावोपधाति ज्ञान(नावरणं)दर्शनावरणं च ।
ज्ञानदर्शनावरणयोः कथं प्राक् पश्चाद्वा?, उच्यते, यस्माच्छुभाशुभप्रकृतीनां शुभाशुभानुभावबन्धकाले साकारोपयुक्तस्य एकद्वि-
त्रिचतुःस्थानिकरसविशेषनिवर्त्तनयोग्यान्यध्यवसायस्थानानि लभ्यन्ते, अनाकारोपयुक्तस्य शुभाशुभप्रकृतीनां शुभाशुभानुभाव (बन्ध-
काले) द्विस्थानिकरसनिवर्त्तकान्येव, साकारोपयोगश्च ज्ञानमित्यतो ज्ञानावरणं प्रथमं, तथाचोक्तं कर्मप्रकृतिसंग्रहणिकायाम्—
“अणगारप्पाउग्गा विठाणगया उ दुविहपगडीणं । सागारा सब्वत्थवि” त्ति, एतदुक्तं भवति—जीवस्स संकिलेसपरिणयस्स विसो-
हियापरिणयस्स वा अणगारोवउत्तस्स सुभासुभपगडीणं सुभासुभदुट्टाणियरसनिवत्तियाणि चेव अज्झवसाणठाणाणि लब्भंति,
‘दुविहपगडीणं’ सुभाणं असुभाणं च ‘सागारा सब्वत्थवी’ति सागारोवउत्तस्स सुभासुभपगडीणं सुभासुभपगठाणियदुट्टाणिय-
तिट्टाणियचउट्टाणियरसनिवत्तियाणि सब्वत्थ अज्झवसाणाणि लब्भंति । ततो वेद्यं, यस्मात् सर्वमेव हि कर्म अनुभवकाले सुख-

कर्मप्रकृति
पदम्

॥१२९॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०
॥ १३० ॥

दुःखवेदनारूपेणाभिव्यज्यते । तत्र ज्ञानावरणविपाकः सुखदुःखरूपः, कथं ?, यस्मात् उक्तं “सम्भावस्स परित्राणं परतो य सुहित्तणं । पंचिंदियवसत्तं च पज्जत्तं दुक्खकारणं ॥ १ ॥” सुखरूपस्तु व्याबाधाभावश्च सर्वज्ञत्वे न भवति परमसुखी व्याबाधाभावस्तु स्वस्थस्य, न तु सुखं । मोहनीयविपाकोऽपि सुखादिरूपः । देवमनुष्यायुषः सुखरूपः, शेषस्तु दुःखरूपः । तथा शुभनामकर्म-विपाकः सुखरूपः, अशुभनामकर्मविपाको दुःखरूपः । गोत्रविपाकः उच्चैर्गोत्रं सुखरूपः, नीचैर्गोत्रं दुःखरूपः । विघ्नविपाको दानादि, दानं स्थानव्ययात् सुखरूपं, अस्थानव्ययाच्चौरादिकात् प्रत्यपायानुभवाद् दुःखरूपः, इच्छितद्रव्यलाभात् सुखं तद्विपरीताद्दुःखं, (इष्टाहारादेः सुखं अन्यथाभूतात् दुःखं), अभीष्टवस्त्रालंकाराद्युपभोगात् सुखं, तद्विपरीताद्दुःखं, बलसम्पन्नात् सुखं तद्धीनत्वाद्दुःखमिति । ततो मोहनीयं, यस्माद् इष्टानिष्टविषयसंबन्धात् सुखदुःखे, ते च रागद्वेषाभ्यां भवतः, रागद्वेषौ मोहनीय-मिति, तत आयुष्कं, बह्वारम्भादीनां मोहनीयोदयात् । ततो नाम, नरकाद्यायुष्कसहोदयत्वाच्चारकादिगतिभामादीनां । ततश्च गोत्रं, नारकादिभवाश्रयाभिव्यंग्यत्वात् । ततो विघ्नं, उच्चैःकुलोत्पन्नस्य दानलाभादिभिरभिव्यज्यते रा(ग)जप्रभृतीनां, नीचैः-कुलोत्पन्नस्य तु विपर्यय इति । एवमेतेषां क्रम उक्तः । तत्र ज्ञानावरणीयमिति, ज्ञानमाव्रियते येन कर्मणा करणेऽनीयारि ज्ञाना-वरणीयं विशेषावधारणमित्यर्थः । दर्शनावरणीयं सामान्यावबोधस्य । तथा वेद्यत इति कर्मणि अनीयारि वेदनीयं । मुह्यतेऽनेन मोहनीयं, सर्वत्र अनीयर् । तथा इण् गतौ एति याति चेत्यायुः, औणादिक उस् जनेरुसीति एतेर्णिञ्चेति वृद्धिः । ‘णमः प्रवृत्ते’ गत्यादीन् शुभाशुभान् नमयतीति नाम । गूयत इति गोत्रं । अन्तरायो-विघ्नः, अन्तराये भवं अन्तरायिकं । शेषमुत्तानार्थं । यावत् ‘कहणं भंते ! जीवे अट्टकम्मपगडीओ बंधती’त्यादि, अत्र निर्वचनं ‘गोयमा ! णाणावरणिज्जस्से’त्यादि, ज्ञानावरणीयस्य कर्मण उदयेन, किं ?, दर्शनावरणीयं कर्म निर्गच्छति, निश्चयेन गच्छति निर्गच्छति विशिष्टोदयापन्नमासादयतीत्यर्थः । तथा दर्शनावरणी-यस्य कर्मण उदयेन दर्शनमोहनीयं कर्म निर्गच्छति, विपाकावस्थं करोतीत्यर्थः, अस्यैवोदयेन मिथ्यात्वं निर्गच्छति, ततश्च मिथ्या-त्वेन उदीर्णेन एवं खलु जीवोऽष्टकर्मप्रकृतीर्बध्नाति, खलुशब्दः प्रायोवृत्त्यर्थप्रदर्शनार्थः, प्रायस्तावदेवमन्यथा सम्यग्दृष्टिरपि कश्चिद्

कर्मप्रकृति
पदम्

॥ १३० ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०

॥१३१॥

बध्नात्येव, कश्चिन्न बध्नातीत्यपि, सूक्ष्मसंपरायादिरिति । एतदुक्तं भवति पूर्वकर्मपरिणामादुत्तरकर्म्मरम्भः, यथा बीजादेवांकुरमूल-
पर्णादीनामिति । ज्ञानावरणीयमुत्कर्षप्राप्तं दर्शनावरणीयं प्रपद्यते, दृश्यन्ते च शून्यवादिकुवादिनः कुज्ञानवासिता विपरीतं पश्यन्त
इति भावनीयं । शेषं सुगमं । यावत् 'जीवे णं बद्धस्से'त्यादि, नवरं 'वीरिओवग्गहिण्हि'ति जीववीर्योपगृही'तैरिति, तत्र जीवेण
बद्धस्सेति रागद्वेषाद्र्त्वात् स्वामवस्थां प्रापितस्य, कर्मतया परिणतस्येत्यर्थः । 'पुट्टस्स' आत्मप्रदेशैः सह श्लिष्टस्य । 'बद्धपासपुट्ट-
स्से'ति आवेष्टनपरिवेष्टनतया । संचितस्याबाधाकालातिक्रान्तस्योत्तरकालं निषक्तस्येत्यर्थः । चित्तस्य-बद्धस्य प्रदेशतया । उपचितस्य
संक्रमणादिकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितस्येत्यर्थः । इदानीं क्रमं दर्शयति-'आवागपत्तस्स'इत्यादि, आवागपत्तस्स प्रथमपाकाभि-
मुखं प्रथमं तत् कर्म, ततो विपाकः, ततः पाकफलनिष्पत्तिः, ततः स्वरूपाभिव्यक्तिरुदयः, अत्र त्रपुण्याः फलमुदाहरणं,
यथा त्रपुषीफलस्य पुष्पदौर्द्धदादि तत्सदृशं आपाकः, आङ्गशब्दः आदिकर्मणि यथा आरब्धमिति । तस्यैव यदा वृंतसंबद्ध-
मेव नालं, काठिन्यश्यामादिगुणपरिणतं तत्सदृशो विपाकः । तदेव यदा आयत्तवृत्तादिना संस्थानविशेषेण परिणतं तत्-
सदृशं फलं । तदेव यदा तद्बीजकाठिन्यादिना पाकेन परिणतं तत्सदृशं उदयः । तत् पुनर्जीवेन कथं निबद्धमिति, तत आह-
'जीवेण कयस्स' जीव उपयोगस्वाभाव्याद्रागादिपरिणत्या करोति, नान्यथा, किन्तु कर्मबन्धनबद्ध एव, तथाचोक्तं-"जीवस्तु कर्म-
बन्धनबद्धो वीरस्य भगवतः कर्ता । संतत्याऽनाद्यं च तदिष्टं कर्मात्मनः कर्तुं ॥ १ ॥"रिति । निर्वर्त्तितमिति, यदपि बन्ध-
कालेऽविशिष्टज्ञानावरणीयादिकर्मयोगपुद्गलग्रहणं करोति तथाऽप्यनाभोगिकेन वीर्येण ज्ञानावरणादितया यद् व्यवस्थापनं तन्नि-
वर्त्तितमित्युच्यते, रसादिस्पृष्टधातुतया व्यवस्थापनं आहारस्येव । परिणामितमिति, विशेषप्रत्ययैः प्रद्वेषनिह्वादिभिः बीज-
मिवाङ्कुरत्वेन । स्वयमुदीर्यते अतिप्रकर्षाच्चिरपेक्षे, परेणोदीर्यते यत् सापेक्षं । 'गतिं प्राप्य' नारकादिर्गतिः, तत्र असातोदयो यथा
नारकाणां तीव्रो न तथा तिर्यगादीनां । 'स्थितिं प्राप्य', तत्रापि स्थितिप्रकर्षाः, 'भवं प्राप्य', यथा सत्यपि देवभवत्वे सामा-
निकत्वाभियोग्यत्वादिर्विशेषः, अयं परनिरपेक्ष उदयो गत्यादिः । 'पोग्गलं पप्प' पोग्गलपरिणामं च पप्प'त्ति, अयं सापेक्षः, तत्र

कर्मप्रकृति
पदम्

॥ १३१ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०

॥१३३॥

मित्यर्थः, 'वीससा वा पोग्गलाणं परिणामं' वर्षास्वभ्रसंभृतनभोरूपं धारानिपातादिरूपं वा, 'तेसिं वा उदपणं' दर्शनावरणीय-
कर्मनुभावविशेषाणां विपाकेन, 'पासियब्बं न पासतीत्यादि पूर्ववत्, नवरं दर्शनाभिलापः । शेषं सुगमं । यावत् 'मणुण्णा सद्दा'
इत्यादि, तत्थ मणुण्णा आगंतुका वेणुवीणादिशब्दा गृह्यन्ते, आत्मीया अप्येके, एवं रूपादिष्वपि भावनीयं, इहैतज्जन्यसातावेद-
नीयोदया तु भवइत्ति । मनोसुहता-सुखितं मनः, वइसुहता-आह्लादनीया वाक्, 'जं वेदेति पोग्गलं वा' स्रक्चन्दनादि, 'पोग्गले
वा' बहुए तंबोलमादिए, 'पोग्गलपरिणामं वा' देशकालवयोऽवस्थानुरूपाहारपरिणामं, 'वीससा वा पोग्गलाणं परिणामं' कालेऽमिल-
षितं शीतोष्णादिवेदनाप्रतीकाररूपं, 'तेसिं वा उदपणं' सातावेदनीयकर्मपुद्गलविशेषाणां विपाकेन, शेषं प्रकटार्थं यावत् 'वइ-
दुहिया' नवरं प्रतिपक्षतो भावनीयं, 'वेदेति पोग्गलं वा' विषशस्त्रकंटकादि, 'पोग्गले वा ते चेव बहु 'पोग्गलपरिणामं वा'
अपथ्याहारपरिणामं, वीससा वा पोग्गलाणं अकालेऽनिष्टशीतोष्णादिपरिणामं, 'तेसिं वा उदपणं' सातावेदणिज्जकर्मसाणं विवागे-
णंति । शेषमुत्तानार्थम् । यावत् 'सम्मत्तवेयणिज्जे' इत्यादि, सम्यक्त्ववेदनीयं नाम यदिह वेद्यमानं प्रशमादिपरिणामं करोतीति ।
मिथ्यात्ववेदनीयं तु विपरीतप्रशमादिपरिणामं । सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयं मिश्रं । कषायवेदनीयं क्रोधादिपरिणामं । नोकषायवेदनीयं
हास्यादिपरिणाममिति । 'जं वेदेति पोग्गलं वा पोग्गले वा' पडिमा साहुमादीए, 'पोग्गलपरिणामं वा' देशाद्यनुरूपाहारपरिणामं
कर्मपुद्गलविशेषोपादानसमर्थमिति भावार्थः, श्रूयते च लोके फलादिभक्षणपरिणामात् देहाधिक्यादि 'वीससा वा पोग्गलाणं
परिणामं' अभ्रविकारादिलक्षणं, तथाच दृष्ट्वा भावयति--"आयुः सरिज्जलधरप्रतिमं नराणां, सम्पत्तयः कुसुमितद्रुमसारतुल्याः ।
स्वप्नोपभोगसदृशा विषयोपभोगाः, संकल्पमात्ररमणीयमिदं हि सर्वम् ॥ १ ॥" अन्यद्वा प्रशमादिपरिणामनिबन्धनमिति, 'तेसिं वा
उदपणं, मित्यादि, श्रुण्णार्थं यावत् परं णेरइयाउए इत्यादि. अत्र 'जं वेदेति पोग्गलं वा' शस्त्राद्यायुष्कापवर्त्तनसमर्थं, 'पोग्गले वा
बहुए पोग्गलपरिणामं वा' विषाक्षादिपरिणामं 'वीससा वा पोग्गलाणं परिणामं' शीतादिकमेवायुरपवर्त्तनक्षमं, शेषं सूत्रसिद्धं
यावत् 'इद्दा सद्दा' इत्यादि एते चात्मीया एव परिगृह्यन्ते, नामकर्मविपाकित्वात्, तंत्रीस्वनाद्युत्पादिता इति चैके, न वेदमति-

कर्मप्रकृति
पदम्

॥१३३॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०
॥ १३४ ॥

शोभमन्यकर्मोदयनिर्वर्त्यत्वात् तेषामिति । इष्टा गतिर्मत्तवारणानुकारिणी, शिविकाधारोहणतश्चैके । इष्टा स्थितिः सहजा, सिंहासनादौ चान्ये । इष्टं लावण्यं छायाविशेषलक्षणं, कुंकुमाद्यनुलेपनजमपरे । 'इष्टा जसो कित्ति'ति, अत्र यशःकीर्त्योरयं विशेषः "दानपुण्यफला कीर्तिः, पराक्रमकृतं यश" इति, 'इष्टे उद्गाणकम्मवलवीरियपुरिसक्कारपरकमे' तत्रोत्थानं-देहचेष्टाविशेषः, कर्म-आरेचनभ्रमणादि, अन्ये तु व्याचक्षते-उद्गाणं-डिंडिकादीनां त्रिपादारूढानां यन्नयनं, कर्म-हलादिसम्बन्धनं कृष्यादि, बलं-हलादिव्यायामजं शरीरं, पराभिभवजास्तु वीर्यपुरुषकारपराक्रमा इति, एतच्च नातीव संगतमुक्तन्यायादिति । 'इष्टस्सरता' बलभस्वरता, तत्र इष्टा सदा इति सामान्योक्ताविशेषोक्तिस्तदन्यबहु(तम)सत्त्वापेक्षाऽवगन्तव्येति । 'कंतस्सरता' तत्र कान्ताः-कमनीयाः, सामान्यतोऽभिलषणीयाः इत्यर्थः 'पियस्सरता' भूयो भूयोऽभिलषणीयः प्रियः, 'मणुणस्सरता' तत्रोपरतवाचोऽपि प्रीतः श्रोतृस्मृतिजनको मनोब्रह्मः, 'जं वेदेति पोग्गलं वा' वीणावर्णकगन्धताम्बूलपट्टशिविकासिंहासनकुंकुमदानगजयोगगुलिकादि, 'पोग्गलपरिणामं वा' ब्राह्मयाद्याहारपरिणामं, 'वीससा वा पोग्गलाणं परिणामं' शुभजलदादिकं 'तेसिं वा उदण्ण'मित्यादि सूत्रसिद्धं, एतदेव विपरीतमशुभस्य भावनीयमिति । गोत्रचिन्तायां 'जातिविसिद्धते'त्यादि, तत्र जात्यादयः प्रकटार्थाः । 'जं वेदेति पोग्गलं वा' यतो बाह्यद्रव्यसम्बन्धाच्चीचकुलोत्पन्नोऽपि राजादिविशिष्टपुरुषसंपरिग्रहाद्वा जात्यादिसंपन्न इव मान्यो भवति, बलमपि लकुटादिभ्रमणात्, रूपं प्रतिविशेषालंकारसम्बन्धात्, तपस्तु गिरिकूटाधारोहणेनातापनां कुर्वतः, श्रुतं तु मनोब्रह्मसुदेशसम्बन्धात्, 'पोग्गले वा' बहुप, 'पोग्गलपरिणामं वा' दिव्यफलाहार-परिणामं, 'वीससा पोग्गलाणं' आकसिकाभिहितजलदागमादिसंवादलक्षणा, 'तेसिं वा उदण्ण'मित्यादि, सूत्रसिद्धं । एतदेव विपरीतं नीचैर्गोत्रस्य । अन्तरायचिन्तायां 'दाणंतराय' इत्यादि, तत्र दानान्तरायं यदुदयात् सति विभवे सत्सु च पात्रेषु जानंश्च वस्त्वसारतां दत्तस्य फलविशेषान्नोत्सहते दातुमिति । लाभान्तरायं यदुदयात् सत्यर्थित्वे सति च प्रसिद्धे तद्द्रव्यसमन्विते दातरि याज्वाकुशलो याचन्नपि न लभत इति । भोगान्तरायं यदुदयात् सति विशिष्टाहारादौ असति वैराग्यजे प्रत्याख्यानपरिणामे

कर्मप्रकृति
पदम्

॥१३४॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगमू
२३ कर्म०

॥१३५॥

कार्पण्यात् नोत्सहते भोक्तुमिति । उपभोगान्तराय एवमेव भावनीयं, नवरं भोगोपभोगयोरयं विशेषः-सकृद् भुज्यत इति भोगः, पुनः पुनः भुज्यत इति उपभोग इति, उक्तं च-“सति भुज्जति त्ति भोगो सो पुन आहारपुष्फमाईओ । उवभोगो पुणो पुण उव-भुज्जति वत्थविलयादी ॥ १ ॥” त्यादि । वीर्यान्तरायं यदुदयात् सति बलवति शरीरे विद्यमाने साध्ये-प्रयोजने हीनसत्त्वदोषान्न प्रवर्त्तत इत्यादि । ‘जं वेदेति पोग्गलं वा’ प्रतिविशिष्टरत्नादिसम्बन्धात्तद्विषय एव दानान्तरायोदयः । सन्धिछेदनोपकरणसम्बन्धात् लाभान्तरायः । यत्कर्मोदयात् विशिष्टाहारादिसम्बन्धादन(र्घा)र्थार्थसम्बन्धाद् लोभतो वा भोगान्तरायकर्मोदयोऽपि भावनीयः । एवमुप-भोगान्तरायकर्मोदयोऽपि भावनीयः । तथा बाह्यद्रव्याभिघाताद् वीर्योपघातदर्शनाद् वीर्यान्तराय इति । ‘पोग्गले वा बहुए पोग्गल-परिणामं वा’ तथाविधद्रव्याहारपरिणाममिति । वीससा पोग्गलानं परिणामं’ चित्रं शीतादिलक्षणं, तथा च शीताद्यभिभवादपि न दानादिभाव इति भावनीयं । ‘तेसि वा उदण्ण’मित्यादि, गतार्थं यावदुद्देशपरिसमाप्तेरिति । उक्तो ज्ञानावरणादीनामनुभावः, इदा-नीमुत्तरप्रकृतिविभाग उच्यते, तत्र विशेषपरिज्ञानार्थः प्रश्नः ‘कति णं भंते !’ इत्यादि, प्रश्ननिर्वचनसूत्रार्थः पूर्ववत्, तत्र शब्दादेरर्थस्य आभिमुख्येन नियतो-निश्चितो बोधः अभिनिबोधो स एवाभिनिबोधिकं तच्च तत् ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानं तस्यावरणमभि-निबोधिकज्ञानावरणं । शृणोती’ति श्रुतं, तदेव ज्ञानं तस्यावरणं श्रुतज्ञानावरणं । अवधीयते तेनास्मिन्नित्यवधिः-मर्यादा यस्मात्तया द्रव्यक्षेत्रकालभावा परस्परनिवद्धा मर्यादया ज्ञायन्ते तस्मादवधिः, स एव ज्ञानं अवधिज्ञानं तस्यावरणं अवधिज्ञानावरणं, परि-सर्वतो भावे, अवनं-गमनं मनसि मनसो वा पर्यवाः, तेषां तेषु वा ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं तस्यावरणं मनःपर्यवज्ञानावरणं । केवलस्य-कृत्स्नस्य-सम्पूर्णस्य द्रव्यादेर्ज्ञेयस्य ज्ञानं केवलज्ञानं तस्यावरणं केवलज्ञानावरणं । दर्शनावरणीयं निद्रादि, तत्र निद्रापञ्चकं प्राप्ताया दर्शनलब्धेरुपघातं करोति, सुखावप्रबोधात्मिका निद्रा, दुःखप्रबोधात्मिका निद्रानिद्रा, तिष्ठतः प्रचला, चंक्रमतः प्रचला-प्रचला, स्त्यानद्धिः-उदयाद्वासुदेवार्द्धवलसदृशो भवति । चक्षुरिन्द्रियेण श्रुतज्ञानावरणीयं क्षयोपशमं नीत्वा सामान्यार्थावबोधः चक्षुर्दर्शनं, शेषैरिन्द्रियैर्मनसा च सामान्यार्थावबोधोऽचक्षुर्दर्शनं, अवधिज्ञानस्य सामान्यार्थावबोधः अवधिदर्शनं, केवलस्य

कर्मप्रकृति
पदम्

॥१३५॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०
॥ १३६ ॥

सामान्यार्थावबोधः केवलदर्शनमिति । वेद्यं सातमसातं वा यस्योदयात् शरीरं मानसं वा सुखं वेदयते तत् सातं, तद्विपरीत-
मसातं । मोहो द्विविधः-दर्शनमोहश्चारित्रमोहश्च, दर्शनमोहनीयं बन्धं प्रति एकविधं, सत्कर्मतया त्रिविधं-सम्यक्त्वं मिथ्यात्वं
सम्यग्मिथ्यात्वमिति । चारित्रमोहनीयं-कषाया नोकषायाश्च, तत्र कषायाः षोडश संयोजनादयः, “संयोजयति यन्नरमनन्त-
संख्यैर्भवैः कषायास्ते । संयोजनताऽनन्तानुबन्धिता चाप्यतस्तेषां ॥ १ ॥” इह सर्वप्रत्याख्यानं देशप्रत्याख्यानं वा न येषामुदये
लभ्यते ते भवन्त्यप्रत्याख्यानिनः, सर्वनिषेधवचनोऽयं नञ् । आवृण्वन्ति प्रत्याख्यानं स्वल्पमपि येन जीवस्य तेन प्रत्याख्यानं
न लभ्यत इति प्रत्याख्यानावरणाः । आह-न येषामुदये प्रत्याख्यानमस्तीति नञ् प्रतिषेधात् अप्रत्याख्यानाः, इहापि चावरणशब्दात्
प्रत्याख्यानप्रतिषेध इति क एषां प्रतिविशेषः?, उच्यते, ननूक्तं तत्र नञ् सर्वनिषेधवचनत्वात् सर्वप्रत्याख्यानविधातिनस्ते, इह पुनराङ्
मर्यादायां ईषदर्थे च वर्तत इति न सर्वनिषेधः, किं तर्हि? सर्वविरतेरेव निषेधो गम्यते, न देशविरतेरिति, तथा चोक्तं-“सर्वं
प्रत्याख्यानं येनावृण्वन्ति तदभिलषतोऽपि । तेन प्रत्याख्यानावरणास्ते निर्विशेषोक्त्या ॥ १ ॥ तत्राङ् मर्यादायां तावद्विरतिप्रत्या-
ख्यानावरणा न देशविरतेरिति, प्रत्याख्यानावरणाः, ईषदर्थेऽपि प्रत्याख्यानस्य ईषद् वरणाः प्रत्याख्यानावरणाः, यतो देशतः
प्रत्याख्यानेऽपि नास्त्येव भूयसीनां विरतिरतस्तत् सम्बन्धिनीमीषद् विरता आवृण्वन्तीति तन्मात्रावरणाः । आह-किमेते विद्यमान-
मावृण्वन्ति प्रत्याख्यानमुताविद्यमानमिति?, उच्यते, नासतः खरविषाणस्येवावरणमस्तीत्यतो नाविद्यमानं, न च विद्यमानं
अभव्यादीनामपि सविरमणप्रसंगात्, परिशेषात् प्रत्याख्यानपरिणतेरावरणाः प्रत्याख्यानावरणाः, परिणतिशब्दलोपात् । ईषत् परी-
षहादिसंपाते ज्वलनाः संज्वलनाः, संशब्दस्य ईषदर्थत्वात्, तथा च-“संज्वलयन्ति यतिं यत् संविग्नं सर्वपापविरतमपि । तस्मात्
संज्वलना इत्यप्रशमकरा निरुच्यन्ते ॥ १ ॥” आद्यकषायत्रयविकल्पानुवर्तित्वाच्चोक्तषायाः, यतः क्षीणेषु द्वादशसु तेषामभावः, ते
च हास्यादयः, हास्योदयात् सनिमित्तमनिमित्तं वा हसति, शोकोदयात् परिदेवनादि, रतिः प्रीतिर्बाह्याभ्यन्तरेषु वस्तुषु, पतेष्वेव
अप्रीतिररतिः, भयं-त्रासः चेतनाचेतनेषु वस्तुषु, व्यलीकता-जुगुप्सा, स्त्रियाः स्त्रीवेदोदयात् पुरुषाभिलाषः, पुंसश्च पुंवेदोदयात्

कर्मप्रकृति
पदम्

॥ १३६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०
॥१३७॥

लयभिलाषः, नपुंसकस्य नपुंसकवेदोदयात् स्त्रीपुंसाभिलाषिता । आयुष्कं नारकादिचतुर्विधं । गतिनाम-गतिपर्यायेणात्मा गतिनाम-
कर्मोदयात् आभिमुख्येन परिणतो गच्छतीति गतिः, सा चतुर्विधेत्यादि । समानजातीयं यत् सामान्यं सा जातिः, यथा पकेन्द्रियत्वं
सर्वैकेन्द्रियाणां सामान्यं जातिः । एवं सर्वत्र । ननु च स्पर्शेन्द्रियावरणक्षयोपशमसद्भावादेकेन्द्रियो भवति, नाम च औदयिको
भावः, कथमेकेन्द्रियत्वं घटते?, सत्यमेतत्, तथापि यद्यस्य जातिनाम न स्यात्तत पकेन्द्रिय इति सञ्ज्ञां न लभते, तस्मात् सञ्ज्ञा-
कारणं यत् कर्म तन्नामेत्युच्यते, तच्चैकेन्द्रियजातिनामादि पञ्चविधं । शीर्यत इति शरीरं, तच्चोदारिकादि पञ्चविधं, तत्र
उदारं-प्रधानं तीर्थकरगणधरशरीराणि प्रतीत्य, ओरालमपि च विस्तरालं विशालमिति, यस्मात् समधिकयोजनसहस्रप्रमाणं,
ओरालमिति वा स्वल्पप्रदेशोपचितत्वाच्च मेण्डवत् तद्योग्यपुद्गलग्रहणकारणं यत् कर्म, तत् औदारिकशरीरनाम पुद्गलविपाकि ।
एवं सर्वत्र । विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया । आह्वियते दयादिकारणानुद्दिश्य गृह्यत इत्यर्थः, कार्यपरिसमाप्तेश्च पुनर्मुच्यते
याचितोपस्कारवत् । तेजोगुणोपेतद्रव्यसमर्थं तैजसमुष्णगुणं, तदेव यदोत्तरलब्धिरुत्पद्यते तदा निसृजति, गोशालवत्, यस्योत्तर-
गुणलब्धिर्नास्ति तस्याहारपाचनं । सर्वकर्मधारभूतं कर्मणं, यथा कुंडं वदरादीनां, सर्वकर्मप्रसवसमर्थं वा, यथा बीजमङ्कुरादीनां ।
पुद्गलरचनाविशेषः संघातः, तेषामेवौदारिकादियोग्यानां पुद्गलानां गृहीतानां यस्य कर्मण उदयात् शरीरं घनीभवति. तत् संघात-
नाम पुद्गलविपाकि, तच्चोदारिकादिभेदेन पञ्चविधं । बध्यतेऽनेनेति बन्धनं, तत् पुनः सर्वात्मप्रदेशगृहीतानां गृह्यमाणानां च
पुद्गलानां सम्बन्धजनकं अन्यशरीरपुद्गलैर्वा सह सम्बन्धो यस्य कर्मण उदयाद् भवति तत् बन्धननामेत्युच्यते, विद्यते तत्
कर्म यन्निमित्तं द्रयादिसंयोगापत्तिर्भवति, यथा काष्ठद्वयभेदैकत्वकरणे जतु कारणं, औदारिकादिशरीरभेदवत्तदपि पञ्चविधं ।
संस्थानमाकृतिः, तथैव गृहीतसंघातितदेहपुद्गलेषु संस्थितिविशेषो यस्य कर्मण उदयाद् भवति, तत् संस्थाननाम षड्विधं
समचतुरस्त्रादि । मानोन्मानप्रमाणानि अनतिरिक्तान्यङ्गोपाङ्गानि च यस्मिन् शरीरसंस्थाने तत् संस्थानं समचतुरस्त्रं । नाभित
उपरि सर्वावयवाः चतुरस्त्रलक्षणाविसंवादिनः अधस्तु तदनुरूपं न भवति तत् न्यग्रोधं । नाभितोऽधः सर्वावयवाः सम-

कर्मप्रकृति-
पदम्

॥१३७॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०

॥ १३८ ॥

चतुरस्रलक्षणाविसंवादिनः, उपरि तु तदनु रूपं न भवति तत् साति(दि)। ग्रीवा हस्तपादौ च [आदि]लक्षणयुक्ताः, संक्षिप्तविकृतमध्यं
कोष्ठं कुब्जलक्षणयुक्तं कोष्ठं ग्रीवाद्युपरि हस्तपादौ [वाद्य]लक्षणहीना वामनं। कुब्जमेतद्विपरीतं। हस्तपादाद्यवयवाः प्रायः प्रमाण-
विसंवादिनस्तद् हुण्डमित्युच्यते। “तुलं विथरवहुलं उस्सेहवहुलं च मडहकोट्टं च। हेट्टिलकायमडहं सव्वत्थ असंठियं हुंडं ॥१॥”
अंगानि-हस्तपादादीनि, उपाङ्गानि-अङ्गुल्यादीनि अङ्गोपाङ्गानि च ओत्रघ्राणादीनि यस्य कर्मण उदयान्निर्वर्त्यन्ते तदङ्गोपाङ्गनाम।
मर्कटबन्धस्थानीयमुभयोः पार्श्वयोरस्थि नाराचं, ऋषभः-पट्टः, वज्रं-कीलिका, वज्रं च ऋषभश्च नाराचं च यत्रास्ति तद् वज्रर्षभ-
नाराचं संहननं, मर्कटपट्टकीलिकारचनायुक्तः प्रथमोऽस्थिबन्धः, मर्कटकीलिकाभ्यो द्वितीयः, मर्कटसंयुक्तस्तृतीयः, मर्कटैकदेशबन्धेन
द्वितीयपार्श्वे कीलिकासम्बन्धश्चतुर्थः अङ्गुलि(अस्थि)द्वयस्य युक्तस्य मध्ये कीलिकैव दत्ता कीलिकासंहननं, अस्थीनि चर्मणा निकाचितानि
केवलमेवेति असंप्राप्तसम्बन्धं सेवार्त्तं, नित्यं परिशीलनामाकांक्षति स्नेहपानादि, एवंविधास्थिसंघातकारणं संहनननाम, औदा-
रिकविशेषविषयमेव। वर्णनाम-औदारिकवैक्रियादिषु शरीरेषु यस्योदयात् कृष्णादिवर्णनिवृत्तिर्भवतीति। गन्धनाम-तेष्वेव शरीरा-
वयवेषु सुगन्धता दुर्गन्धता वा यस्य कर्मण उदयात्। रसनाम-तेष्वेव शरीरावयवेषु तिक्तादिरसविशेषः यस्योदयात् तत्
रसनाम। तेष्वेवावयवेषु कक्खडादिस्पर्शविशेषो यदुदयात् तत् स्पर्शनामाष्टविधं। आणुपुब्बी-परिवाडी आकाशश्रेणीनां यदुदये
गमनं जीवस्य भवति विग्रहगतौ तदानुपूर्वीनाम, नारकादिचतुर्विधं। शरीरसम्बन्धादगुरुलघु आत्मानं नामयति शरीरं न गुरु
नापि लघ्वेति तदगुरुलघु। उपघातनाम-यदुदयात् उपहन्यते। पराघातनाम-यत् परान् आहन्ति। उच्छ्वासानाम-यदुदयादुच्छ्वास-
निश्वासनिवृत्तिर्भवति। आतपनाम-पृथिवीकाये आदित्यमण्डलादौ। उद्योतनाम-अनुष्णः प्रकाशः खद्योतरत्नादिषु, न पुनरग्रे-
स्तस्योष्णस्पर्शनामोदयादौष्ण्यं, रूपं च लोहितनामोदयात्। विहायोगतिश्चक्रमणं, नारकादीनां यदुदयाद् विहायोगतिनाम, तद्विविधं
प्रशस्ताप्रशस्तभेदात्, तत्र प्रशस्तं हंसगजवृषभादीनाम्, अप्रशस्तं तूष्पादीनाम्। त्रसनाम-यदुदयाच्चलना स्पन्दनं च भवति।
स्थावरनाम-यदुदयादस्पन्दो भवति। वादरं-स्थूलं यदुदयात् पक्केन्द्रियकं शरीरं भवति। सूक्ष्मनाम-यदुदयादतीन्द्रियं शरीरं

कर्मप्रकृति-
पदम्

॥ १३८ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०

॥१३९॥

भवति । पर्याप्तनाम-यदुदयादिन्द्रियादिनिष्पत्तिर्भवति । तद्विपरीतमपर्याप्तकं, प्रत्येकशरीरनाम-यदुदयादेको जीवः खल्वेक-
मेव शरीरं निवर्त्तयति । साधारणनाम-यदुदयाद् बहवो जीवाः खलु एकमेव शरीरं निवर्त्तयति । स्थिरनाम यदु-
दयाच्छरीरावयवस्थैर्यं शिरोऽस्थिदन्तानां भवति । अस्थिरनाम यदुदयादवयवानामेव मृदुता भवति कर्णजिह्वादीनां ।
शुभनाम यदुदयाच्छरीरावयवानां शुभता, यथा शिरसः, शिरसा स्पृष्टस्तुष्यति, पादादिरशुभस्तेन स्पृष्टो रुष्यति । सुभग-
नाम यदुदयात् कमनीयता । तद्विपरीतं दुर्भगनाम । सुस्वरनाम यदुदयात् सौस्वर्यं भवति, श्रोतॄणां श्रुत्वा यत्र
प्रीतिरुत्पद्यते । तद्विपरीतं दुःस्वरनाम । आदेयनाम यदुदयात् यच्चेष्टते भाषते वा तत् सर्वं लोकः प्रमाणीकरोति । तद्विपरीत-
मनादेयं । यशःकीर्तिनाम यदुदयात् कीर्त्यते-संशब्द्यते गुणवानिति । तद्विपरीतमयशःकीर्तिनाम । निर्माणनाम यदुदयात् सर्व-
जीवानां जातौ अंगोपांगविशिष्टता भवति । तीर्थकरनाम यदुदयात् सदेवमनुजासुरस्य लोकस्य पूज्यो भवति । गोत्रमुच्चैर्गोत्रं
यदुदयादज्ञानी विरूपो निर्धनोऽपि सत्कुलमात्रादेव पूज्यते । नीचैर्गोत्रं-ज्ञानादिसम्पन्नोऽपि यदुदयान्निन्द्यते । दानान्तरायं-सति
दातव्ये प्रतिग्राहके च दानफलं च विजानन् यदुदयात् नोत्सहते दातुं तद् दानान्तरायं । यत् सर्वकालं दददपि अन्यस्य याच-
यतो नोत्सहते दातुं तत्तस्य लाभान्तरायिकोदयः । सकृत् भुज्यते इति भोगः-आहारमाल्यादिः, सति विभवे प्रतिविशिष्टं यदुदयाच्च
भुङ्क्ते तद्भोगान्तरायिकं । पुनः पुनः भुज्यत इत्युपभोगो-वस्त्रालंकारादि, यदुदयाच्चोपभुङ्क्ते तदुपभोगान्तरायं । वीर्यं शक्तिः चेष्टा-
निरुजो वयस्थाश्चाल्पवला यदुदयाद् भवन्ति तद् वीर्यान्तरायमिति । इदानीं मूलोत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टजघन्यस्थितिबन्धपरिज्ञानार्थं
पृच्छति—‘णाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइय’ मित्यादि, प्रश्नः, निर्वचनं ‘तीसं सांगरोवमकोडीओ’, इयता सिद्धे इदमपृष्टस्य
व्याकरणं—‘तिस्सि य वाससहस्साइं अवाहा, अवाहुणिया कम्मठिती कम्मनिसेगो’ इति, किमर्थं ? उच्यते, स्थितिद्वैविध्यप्रदर्शयता
बन्धकाले आत्मा अविशिष्टमेव कर्मपुद्गलोपादानं कृत्वा उत्तरकालं ज्ञानावरणीयादिकर्मणां स्वस्वावाधाकालं मुक्त्वा ज्ञाना-
वरणीयादिप्रकृतिविभागतया अनाभोगिकेन वीर्येण उदयसहितं तद्वलीकं निषिञ्चति, अतो- द्विविधा स्थितिः कर्मत्वापादनमात्ररूपा

कर्मप्रकृति-
पदम्

॥१३९॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०

॥ १४० ॥

अनुभवमात्ररूपा च, यतः स्थितिरवस्थानं तेन भावेनाप्रच्यवनं, तत्र कर्मत्वापादानरूपामधिकृत्य तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, वर्षसहस्रत्रयोना उदयसहिता इति, जम्हा अगगायणीयपुढ्वे कम्मपगडीपाहुडे बन्धविहाणे ठितिवन्धाहिगारे “चत्तारि अणुयोगदाराणि, तं जहा-ठितिवन्धाणपरूवणा णिसेगपरूवणा अबाहाकंडपरूवणा अप्पाबहुयंति,” तत उत्कृष्टमबाधाकंडकं उत्कृष्टं निषेककालं चेत्येतदप्युभयमप्युपदर्शितं भवति । इदानीमक्षरार्थो विवरिज्जति-“तिणिण वाससहस्साइं अबाह”त्ति, एतदुक्तं भवति-बन्धावलियाओ आरब्ध जाव तिन्नि वाससहस्साइं ताव कम्मं न बाधति नोदयं यातीत्यर्थः, ततो अणंतरसमये निसिंचति कम्मदलिकं, णिसेगो नाम णाणा-वरणिज्जादिकर्मपुद्गलरचनानुभवार्थं, तं च पढमसमए बहुगं णिसिंचति, वित्तियसमए विसेसहीणं, तत्तिये विसेसहीणंति; एवं जाव उक्कोसठितियं कम्मदलियं ताव विसेसहीणं णिसिंचति, तथाचोक्तं-कम्मपगडीसंगहणीए-“मोत्तुण सगमबाहं पढमाए ठितीए बहुतरं दव्वं । एत्तो विसेसहीणं जावुक्कोसंति सब्वसिं ॥ १ ॥” अबाधा-अन्तरं, कस्य ? कम्मण उदयस्य ? ता एव अबाह्णिगया वाध् लोडने बाधयति वाधा कम्मण उदय इत्यर्थः, एतदुक्तं भवति उदयसहिया या स्थितिः सा अबाधाकालेण ऊणिया यथा कृता स्थितिः संवाध्यते, कम्मनिषेकश्च अबाधाकालेनैवोनः, दसण्हं सागरोवमकोडाकोडीणं वाससहस्सं अबाधा, एवं तेरासियकरणेणं सब्वकमाणं जा जस्स ठिती ता तस्स अबाहा उवउज्जिउण भाणियव्वा, सब्वजहण्णा अंतोमुहुत्तं अबाधा, जत्थ जत्थ सागरोवम सत्त भागा दोणिण तिणिण चत्तारि सत्त वा तत्थ इमा करणगाहा-“वग्गुक्कोस्सठितीणं मिच्छत्तुक्को-स्सएण जं लद्धं । सेसाणं तु जहण्णो पल्लासंखिज्जणेणू ॥ १ ॥” एतदुक्तं भवति-वग्गुक्कोस्सठितीणं आवरणदुगवेदणिज्जअंतराईयाणं मूलपगडीणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, तहा मिच्छत्तस्स सत्तरि, कसायवेयणिज्जस्स चत्तालीसं, नोक्कसायवेयणिज्जस्स वीसं, णामगोयाणं वीसं, एसा वग्गुक्कोस्सठिती, एयाए वग्गुक्कोस्सठितीए मिच्छत्तस्स उक्कोसियाए ठितीए सत्तरिसागरोवमकोडाकोडी-परिमाणए तीसाए सत्तरीए चत्तालीसाए वीसाए य कोडाकोडीणं भागो हरिज्जति, तत्थ भागलद्धं तिणिण सत्तभागा, सत्त सत्त-भागा, दोणिण सत्तभागा, एते पलिओवमस्स असंखिज्जइभागेण ऊणगा जहण्णिगया ठिती, जेसिं कम्माणं अंतोमुहुत्तं जहण्णिगया

कर्मप्रकृति-
पदम्

॥ १४० ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम
२३ कर्म०
॥१४१॥

ठिती. जेसिं कम्माणं अंतोमुहुत्तं जहणिया ठिती णत्थि एगिंदियाणं एते चेव सत्तभागा पडिपुण्णा उक्कोसठितीव से जहण्णा पलिओवमअसंखभागूणा, एते चेव सत्तभागा बेइंदियठितीवन्वे पणुवीसाए गुणिज्जंति, तेइंदियठितिवन्वे पण्णासाए गुणिज्जंति, चउरिंदियठितीवन्वे सतेण गुणिज्जंति, असण्णिपंचिंदियठितीवन्वे सहस्सेण गुणिज्जंति पडिपुण्णा उक्कोसिया ठितिया, पल्लअसंखियभागूणा जहणिया ठिती, सेसं कण्ठ्यं, नवरमत्र पूज्या व्याचक्षते-“अवाहा अवाहणियत्ति अवाहाकालेणं वाधाकाले ऊणे कम्मठितीए”त्ति, एतदुक्तं भवति-कर्मनिषेक उदयसहितः, ततश्च त्रिंशत्सागरोपमकोटिकोट्यः परा स्थितिरित्याद्यपि न विरुध्यते, यत एतावानेव कर्मनिषेकः खलु उदयसहित इति, जत्थ य दरिसणावरणिज्जादौ जहण्णठितीकालो वि बहु भणितो सो किल विसेसविसओ दट्ठ्वा, तत्तियकालोदयो य पुरिसकारेण परिहविज्जत्तित्ति भावनीयं, अतो न सा देवे सुवणादिकिरियत्ति, सामण्णेण पुण्णोदयो अत्थि चेव, जहा देसकालियादिविण्णाणखतोवसमतो मोसे, तत् सर्वमपि सेसेण अज्जाणओत्ति वित्ति, वतिरेगा भावणा, ‘एगिंदियाणं सम्मत्तवेयणिज्जस्स ण किञ्चि’ बन्धन्ति तथाविधपरिणामाभावात्, आह-जदि एवं कहं अणंतरभवे केइ सिज्जंति? भण्णति, सिज्जमाणभवे वेयइत्ता चेव सिज्जंति न विरोधो, तथा च सम्मत्तवेयणिज्जस्स जहणिया अंतोमुहुत्तिया चेव अवाधा भणियत्ति, कोहमाणमायालोभसंजलणाए य दोमासा इत्यत्रापि वत्ति(बन्ध)काल एव विशिष्टोदयस्त्वन्यथैव, ततश्च पक्षं या स्थितिः प्रतिपादिता संज्वलनानां प्रदेशान्तरे सा न विरुध्यत इति, जत्थ आउस्स जहण्णट्ठितीवंधसामिणिदेसे आलावओ-‘जे जीवे असंखिप्पद्वापविट्ठे’ इति, जीवा सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया य, तत्थ देव-नारगा य छम्मासावसेसाउया परभविआउयं बन्धन्ति, एवं तिरियमणुआवि असंखेज्जवासाउया जे पुण तिरियमणुआ संखिज्ज-वासाउया निरुवक्कमा ते नियमा तिभागावसेसाउया परभविआउयं बन्धन्ति, जे सोवक्कमाउया ते सिय तिभागसेसाउया जाव ‘असंखिप्पद्वापविट्ठे’ण सकत्ति संखिविउ तिभागादिणा । सब्बनिरुद्धे से आउए सेसत्ति, ‘सब्बनिरुद्धे’त्ति आयुर्वन्धनिर्वर्त्तनमात्र एव कालः न परतोऽस्ति जीवनकाल इत्यर्थः, ‘सेसे’त्ति उपभुक्तशेषं, ‘सब्बमहंतीए आउयवन्धद्वाए’त्ति, सब्बमहतो आउयवंधकालो,

कर्मप्रकृति-
पदम्

॥१४१॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२३ कर्म०
२४ कर्मप्र०
॥ १४२ ॥

जो जीवो अट्टहिं आगरिसेहिं आउयं णिवत्तेति 'तीसे आउयवन्धच्चाए चरिमकालसमयंसि सव्वजहणियंसि त्ति, चरिमसमय-
कालगहणेण न परमणिरुद्धो समओ धिप्पति, किंतु पगागरिसस्सगहणकालो, जतो वक्कंतीए भणियं- 'जीवे णं भंते ! ठितिणाम-
निहत्ताउयं कतिहिं आगरिसेहिं पगरेइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्केणं उक्कोसेणं अट्टहिं आगरिसेहिं' उक्कोसिया ठितीत्ति वत्तिज्ज-
तित्ति, तेणं सव्वत्थोवा जीवा अट्टागरिसणिवत्तगा, सेसा सत्तहिं आरब्भ संखिज्जगुणा जाव पगागरिसणिवत्तगा संखिज्जगुणत्ति,
ते य जहण्णठितिया तावता कालेण 'जहणियमि'ति ठिती संबज्जती, 'अपज्जत्तापज्जत्तियं णिवत्तेइ'त्ति, लद्धीए अपज्जत्त-
पज्जत्तओ सरीरिंदियपज्जत्तीणिवत्तणाजोग्गां ठितिं बन्धति'त्ति भणियं होति, जदि पुण सरीरिंदियपज्जत्तीए अपज्जत्तओ कालं
करिज्जा तो दग्गिंदियपज्जत्तीए अपज्जत्तयस्स एग्गिंदियादिववपसो ण पावति, ण य परभवियाउयं बन्धति, जेण ओरालियादीणं
तिण्हं सरीराणं काययोगे वट्टमाणो, अण्णहा न होति श्रानावरणीयं, नारक उत्कृष्टस्थितिं पर्याप्तिगतं सागारोपयुक्तः, जागरे-जाग्रत्
नारकाणामपि कियानपि निद्रानुभवो भवत्येव, शेषं कण्ठयं, यावत् 'कम्मभूमगपलिभागी वा,' तत्थ गग्गिणियाऽवहिता कम्म-
भूमिजातो जातिस्मरणादिना भावलिङ्गं पडिवज्जति, अण्णे अवहारेण कम्मभूमित्थं भण्णति, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् पदान्त इति ।

प्रज्ञापनाप्रदेशन्याख्यायां त्रयोविंशतितमपदव्याख्या समाप्तेति.

साम्प्रतं चतुर्विंशतितममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे कर्मबन्धादिपरिणामविशेषश्चिन्तितः, वक्ष्यमा-
नेष्वपि चतुर्षु स एव विशेषतः कचित् कचित् चिन्त्यत इति, तत्र कर्मबन्धपदादिसूत्रं-'कति णं भंते !' इत्यादि, उपन्यास-
श्चास्य विशेषाभिधानार्थोऽदुष्ट एव, एवं शेषेष्वपि दृष्टव्यं । तत्र सत्तविहबन्धए आउयवज्जं, अट्टविहबन्धए सहाउणा, छव्विहबन्धए
मोहाउयवज्जं सुहुमसंपराये, उक्तं च-"सत्तविहबन्धया होति पाणिणो आउवज्जियाणं तु । तह सुहुमसंपराया छव्विहबन्धा

कर्मप्रकृति-
कर्मबन्धपदे

॥ १४२ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२४-२८
कर्मप्रकृ-
त्यादि
॥१४३॥

विणिदिद्धा ॥ १ ॥ मोहाउयवज्जाणं पगडीणं ते उ बन्धया भणिया । उवसंतखीणमोहा केवलिणो एगविहबन्धा ॥ २ ॥” शेषं प्रकटार्थं यावत् वेदनीयचिन्तायां-एगविहबन्धगा हवन्ति से य उवसंतकसायाइपत्ति । भणियं च-“उवसंतखीणमोहा केवलिणो एगविहबन्धा । ते पुण दुसमयठितीयस्स बन्धया ण पुण संपरायस्स ॥ १ ॥” इत्यादि, तत्थवि सायावेदणिज्जस्स, शेषमुत्तानार्थं यावत् पदसमाप्तेरिति ॥

वेतपदे-जत्थ ‘सत्तविहवेदए वा अट्टविहवेदए वा चउव्विहवेदए वा’ सत्तविहवेदएओ सुहुमसंपराइओ उवसमगो वा खवगो वा, मोहणिज्जस्स उदओ तंमि वोच्छिज्जति तेण सत्त, अट्ट सव्वाओ वेदंतस्स, चउव्विहवेदो(दगो) सजोगी केवली सातं वेपमाणो चत्तारि वेदणिज्जाउयणामगोयाणि चउ ॥ वेदपदं (समत्तं) । पञ्चविंशतितमपदव्याख्या समाप्ता ॥

वेदबन्धपदे-‘जीवे णाणावरणिज्जं वेदेमाणे सत्तविहबन्धए’ आउयवज्जाओ, अट्ट संपुण्णाओ, ‘छव्विहबन्धए’ सेट्ठिदुगपडिवण्णो सुहुमसंपरायो मोहाउयाणं अबन्धगोत्ति, ‘एगविहबन्धए’ खीणकसाओ सातावेदणिज्जस्स, शेषं उपयुज्य भंगाः कार्याः ॥ वेदबन्धपदं (समत्तं) । षड्विंशतितमपदव्याख्या समाप्ता ॥

वेदवेदपदे-‘जीवे नाणावरणिज्जं वेदेमाणे सत्तविहवेदए,’ सेट्ठिदुगपडिवण्णो तस्स मोहस्स उदओ णत्थि तेण सत्त, संपुण्णाओ अट्ट ॥ वेदवेदपदं (समत्तं) ॥

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां सप्तविंशतितमपदव्याख्या समाप्तेति ॥

साम्प्रतमष्टाविंशतितममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे नारकादिगतिसमापन्नानां प्राणिनां कर्मवेदना-परिणाम उक्तः, इह तु परिणामविशेष एव आहारपरिणाम इत्यतः स एव निरूप्यते, इह चार्थसंग्रहगाथाः-“सच्चित्ताहारद्वी

कर्मप्रकृति-
बन्धादीनि

॥१४३॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्

२८ आहार०

॥ १४४ ॥

केवइ किं वावि सव्वओ चेव । कतिभागं सव्वे खलु परिणामे चेव बोद्धव्वे ॥ १ ॥ एगिंदियसरीरादी लोमाहारे तदेव मणभक्खी । एतेसिं तु पेदाणं विभावणा होति कायव्वा ॥ २ ॥ 'नेरइयाणं भंते !' इत्यादि प्रकटार्थं यावत् 'आभोगनिव्वत्तिप य अणाभोगनिव्वत्तिप य, तत्र आभोगनमाभोगः उचयोगोऽभिसंधिरित्यर्थः, विपरीतस्त्वनाभोगः, तत्राभोगनिव्वत्तित आहार-यामीतीच्छापूर्वं निर्मितः, अनाभोगनिव्वत्तितस्त्वाहारयामीति विशिष्टेच्छामन्तरेणापि प्रावृट्काले प्रचुरतरमूत्राद्यभिव्यक्त्यशीत-पुद्गलाद्याहारवत्, तत्थ णं जे से अणाभोगनिव्वत्तिप से णं सततत्ति तीव्रक्षुब्धेदनीयकर्मोदयादोजाहारादिना प्रकारेण 'अणुसमयं' समए समए । 'अविरहिप'त्ति चुक्खलितन्यायादिविरहितः । अथवा प्रदीर्घकालोपभोग्याहारस्य सकृद्ग्रहणेऽप्यनुसमयं भवत्येव, अतः सातत्यग्रहणप्रतिपादनार्थमविरहित इत्याह 'आहारट्ठे समुप्पज्जति' आहारार्थः आहारप्रयोजनं द्रव्यभावयुक्तं प्रयोजकफलरूपमित्यर्थः, समुप्पज्जति भवतीत्यर्थः । 'तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्तिप से णं असंखिज्जसमइए अंतोमुहुत्तिप आहारट्ठे समुप्पज्जति', किमुक्तं भवति ? आहारयामीत्यभिलाषामात्राहारस्य द्रव्यपरिणामजनिततीव्रतरदुःखजनन-पुरस्सरमन्तर्मुहूर्त्तात् इति, शेषं प्रकटार्थं यावत् 'अण्णतरठितियाइ'ति जघन्यमध्यमोत्तम (स्थितिकानि) स्थितिरिति च-आहार-योग्यस्कन्धपरिणामत्वेनावस्थानं, 'ठाणमग्गणं पडुच्च'त्ति तिष्ठत्यस्मिन्निति स्थानं-सामान्यं [याव] एकवर्णं द्विवर्णमित्यादि, विधानं पुनर्विशेषो नीलादि । 'पुट्ठाणि'त्ति आत्मप्रदेशसंस्पर्शनमात्रं, तत् पुनरात्मप्रदेशावगाहक्षेत्राद् बहिरपि भवति । 'अवगाढानी'ति-आत्मप्रदेशैः सहैकक्षेत्रावगाढानीत्यर्थः । 'अनन्तरावगाढानी'ति आत्मप्रदेशानन्तरस्थानि, नैकादिव्यवहितानि । आद्यपीति, आभोग-निव्वत्तितस्य आहारस्यान्तर्मुहूर्त्तिकस्य आदिमध्यावसानेषु सर्वत्राहारयन्ति 'सविसप'त्ति स एव स्पृष्टावगाढानन्तरावगाढाख्यः तस्मिन् स्वविषये आहरयन्ति । अणुबादरत्वं अपेक्षया तेषामाहारयोग्यानां स्कन्धानां प्रदेशवृद्ध्या वर्द्धितानामुभयमाहारयन्ति । आनु-पूर्वी, यथासन्नं नातिक्रम्य, उर्ध्वमधरित्येकं चेति, दिसि 'नियमा छदिसि'त्ति 'ओसण्णकारणं पडुच्च'त्ति बाहुल्यकारणं प्रतीत्य अशुभभाव एव तत् कारणमिति, तथापि प्रायो मिथ्यादृष्टयः कृष्णादीनि आहारयन्ति, न तु भविष्यत्तीर्थंकरादयः । तेसिं पोराण

आहार-
पदम्

॥ १४४ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२८ आहार०

॥१४५॥

वर्णादिगुणे विपरिणामादीणि पगट्टियाणि विनाशार्थं प्रतिपादितानि । 'सव्वप्पणयाप'त्ति सर्वात्मप्रदेशैः, शेषं प्रकटार्थं यावत् 'जेरइणं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताप गेण्हंति, तेसिं पोग्गलाणं सेयं' एष्यत्काले ग्रहणकालोत्तरकालमित्यर्थः, 'कतिभागमाहारयंती'त्यादिप्रश्ने, उत्तरं-गोयमा ! असंखिज्जइभागमाहारयंतीति, अत्र केचिद् व्याचक्षते-गवादिप्रथमवृहद्ग्रासग्रहण इवान्ये पतन्ति । अन्ये त्वाचक्षते-ऋजुसूत्रनयदर्शनात् स्वशरीरतया परिणतानामसंख्येयभागमाहारयंति । अन्ये पुनरित्यमभिदधति असंखिज्जइभागमाहारंति, शेषास्तु कीदृभीय मनुष्याभ्यवहताहारवन्मलीभवन्ति, न शरीरत्वेन परिणमन्तीत्यर्थः । 'अणंतभागं आसापंति गृहीतानां च पश्चादनन्तभागमास्वादयन्ति, वितियप्रश्नसूत्रनिर्वचने तु सर्वे आहारयन्तीत्यत्र विशिष्टग्रहणगृहीता आहारपरिणामयोग्या एव गृह्यन्ते, उज्झितशेषा इत्यर्थः, अन्यथा पूर्वापरविरोधाद्, उक्तं च-"जह (जं) जह सुत्ते भणियं तहेव तं जइ वियालणा णत्थि । किं कालियाणुयोगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहि ॥ १ ॥" 'कीसत्ताप'त्ति केन प्रकारेण किं रूपतयेत्यर्थः । अणिट्टादीणि पगट्टियाणि । 'अभिज्झत्ताप'त्ति अभिध्या-अभिलाषः, अतृप्तत्वात् पुनः पुनरप्यभिलाषत्वेन इत्यर्थः अश्रुतेनेति चान्ये, 'अहत्ताप'त्ति गुरुपरिणामतया, 'णो' उट्टत्ताप'त्ति णो लघुपरिणामतया, शेषं प्रकटार्थं यावदसुरकुमाराधिकारान्तः, णवरं चउत्थभत्तस्स दशवर्षसहस्रायुषां तु सागरोपमायुषां वर्षसहस्रात्, अभ्यधिके अभ्यधिकं, एवं सर्वत्र देवानां पल्योपमासंख्येयभागायुषां तदधिकायुषां च दिवसपृथक्त्वमवसेयमिति । पृथिवीकायचिंतायां णिब्वाघाएणं णियमा छ हिंसिं णिब्वाघातो लोमज्जे, वाघातो लोमंते वि ठियस्स भावात् । प्राकृते च शेषं प्रकटार्थं यावत् 'फासिंदियवेमात्ताप'त्ति विषमा मात्रा विमात्रा इष्टानिष्टनानामेदतया, न तु यथा नारकाणामशुभतया सुराणां शुभतया चेति, शेषं निगदसिद्धं यावल्लोमाहारपक्खेवाहारे यत्ति, तत्र लोमाहारः खल्वोद्यतो वर्षादिषु यः पुद्गलप्रवेशो मूत्रादिगम्य इति, प्रक्षेपाहारस्तु कावलिकः, तत्र प्रक्षेपाहारे बहून्यस्पृष्टानि अन्तर्बहिश्च द्रव्याणि विध्वस्यन्ते स्थौल्यसौक्ष्म्याभ्यां, शेषं सुगमं यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्धिकारे-उक्कोसेण छट्ठभत्तस्सत्ति, देवकुरुउत्तरकुरुसु । मणुस्साधिकारे-अट्ठमभत्तस्सत्ति, तासु चैव, वेमाणियाहिकारे-तेत्तीसाप वाससहस्साणं'त्ति अणुत्तरसुराणं, शेषं सुगमं यावत् 'पुव्वभावपण्णवणं पडुच्चे'त्यादि, तत्र पूर्वभाव-

आहारपदम्

॥१४५॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२८ आहार०
॥ १४६ ॥

प्रज्ञापना भूतपूर्वगतिरभिधीयते, 'पटुप्पण्णपण्णवणं पटुच्च नियमा पंचिदियसरीराइं' तत्र प्रत्युत्पन्नयन्ति यदा परिणामयन्ति शरीर-
तया तदा तज्जीवावयवा एव भवन्तीत्यर्थः, शेषं सुगमं यावदुद्देशकपरिसमाप्तेः, नवरं अयमोजाहारादिविभागः "सरीरेणोजाहारो
तयाय फासेण लोमआहारो । पक्खेवाहारो पुण कावल्लिओ होति नायव्वो ॥ १ ॥ ओयाहारा जीवा सव्वेऽपज्जत्तयाः मुणेयव्वा ।
पज्जत्तगा य लोमे पक्खेवे होंति भइयव्वा ॥ २ ॥ एगिंदियदेवाणं णेरइयाणं च णत्थि पक्खेवो । सेसाणं जीवाणं संसारत्थाण
पक्खेवो ॥ ३ ॥ लोमाहारा एगिंदिया उ नेरइय सुरगणा चेव । सेसाणं आहारो लोमपक्खेवओ चेव ॥ ३ ॥ ओयाहारा मणभक्खिणो
य सव्वेवि सुरगणा होंति । सेसा हवन्ति जीवा लोमाहारे मुणेयव्वा ॥ ४ ॥" देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं अणाभोगणिव्वत्तिओ ओयाहारो,
पज्जत्ताणं पुण आभोगणिव्वत्तिओ मणोभक्खणोत्ति, सेसाणं लोमाहारो अणाभोगनिव्वत्तिओ, णेरइयाणं ओयाहारोत्ति, अलमति-
प्रसङ्गेन ॥ इदानीं द्वितीयोद्देशकः, तस्य चामी खल्वर्थाधिकाराः—“आहारभविय सण्णी लेसा दिट्ठी य संजय कसाए । णाणे जोगुवयोगे
वेदे य सरीरपज्जत्ती ॥ १ ॥" 'जीवे णं भंते !' इत्यादिप्रश्नसूत्रस्य निर्वचनं 'सिय आहारए सिय अणाहारए'ति कहां ? एत्थ
विग्गहसमुग्घाय सेळेसिए सिद्धे य अणाहारए सेसावत्थासु आहारएत्ति कट्ठु, उक्तं च—“विग्गहगतिमावण्णा केवल्लिणो समोहता
अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा जीवा ॥ १ ॥" 'जीवा आहारगावि अणाहारगावि', जेण सुहुमनिगोदाणं असंखि-
ज्जइभागो सदाकालं विग्गहे वट्ठति, तेण अणाहारगेसु वि बहुवयणं, कहां ? जे णेरइया सव्वेवि ताव होज्जा आहारगा, उपपात-
विरहभावात् । 'अहवा आहारगा य अणाहारग'ति, एगवयणं, कहां ? जेण निरयगतीए बारस मुहुत्ता उक्कोसओ उववायविरह-
कालो भणितो, उववायविग्गहे य कदावि एक्को चेव हवेज्जा अतो एगवयणंति । अणाहारगा पुण जेण विग्गहे कताइ दो तिन्नि संखेज्जा
असंखिज्जा वा होज्जत्ति । जोइसियवेमाणिया असण्णिणत्ति न पुच्छिज्जंति, जेण तेसु असन्निदेवत्तं णत्थि, भवसिद्धिओ-भव्यः, अभव-
सिद्धिओ-अभव्यः, उभयप्रतिषेधवन्त्यपि सिद्ध एव, संज्ञी अनाहारक एव विग्रहगतः, संज्ञायुष्कवेदनाच्च संज्ञेव लभ्यते, असंज्ञी इन्द्रि-
यादिः, बहुवयणपुच्छाए आहारगावि अणाहारगावि कहां ? सामान्येनासंज्ञिग्रहणात् तमि चानाहारकाणामपि भेदबहुत्वात्, उभय-

आहारपदम्

॥ १४६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२८ आहार०
॥१४७॥

प्रतिषेधवर्त्ती भवस्थकेवली समुद्राताद्यवस्थासु भावनीयः। संजते जीवे य मणुस्से य तियभंगो, सब्बेवि ताव होज्जा आहारगा, अहवा आहारगा य अणाहारगे य, एग केवलिसमोहए सेलेसिगते य भवति, एते चेव बहुगा। संजतासंजता तिसुवि ठाणेषु एगत्तेण वि पुहत्तेण वि आहारगा चेव भवन्ति, भवान्तरगतौ केवलिसमुद्राताद्यवस्थासु च देशविरतिपरिणामा-
भावात्। कोहकसायादीसु नवरं देवेषु छ भंगत्ति, एत्थ माणादिविसुद्धुदए कोहो न विक्खिज्जति, एवं सेसेसु वि।
'ओहिणाणी पञ्चिदियतिरिक्खजोणिया आहारगा नो आहारग'त्ति अत्र गुरवो व्याचक्षते-नाप्रतिपत्तितावधिस्तिर्यक्ष्वेवोत्पद्यते (देवो) मनुष्यो वेति। एवं विभंगचिन्तायामपि भावनीयं, आह-उक्तमेवावधिदर्शनस्थितिनिरूपणायां दो छावट्ठीओ ठित्ति-
त्ति, तत्थ नेरइयो अपरिवडियविभंगो गच्छति तिरिपसुत्ति वक्खाणितं कहं? भण्णति-एगायरियमण सो नियमा अविग्गहेणेव गच्छत्तित्ति नो अणाहारए भवत्तित्ति दरिसियं, अन्नहा चिय तत्थ वक्खाणियं चेव। मणपज्जवणाणी आहारगा चेव, अपरिवडिए मरणाभावात्, शेषं सुगमं, यावत् 'ओरालियसरीरी जीवमणुस्सेसु तियभंगो' समोहतेतर सजोगिकेवलियो पडुच्च। सगलपज्जत्ती-
सुत्ति एए चेव घेप्पन्ति, आहारपज्जत्तीए अपज्जत्तए पढमे समए चेव आहारेति, तेण इक्कसमइओ चेव आहारपज्जत्तीकालो, जेण बितियादिसमएसु सब्बत्थ आहारओ, सरीरपज्जत्तीए अपज्जत्तए सिय आहारए सिय अणाहारएत्ति, विग्गहे अणाहारए विग्गहे चेव सरीरपज्जत्तीए अपज्जत्तओ अणाहारओ, ततो पच्छा उववायखित्तं पत्तो जाव सरीरपज्जत्ति ण जणेति ताव आहारओ चेव लब्धति, एवं इंदियआणापाणुभासमणपज्जत्तीए सिय आहारए सिय अणाहारए, सब्बत्थ विग्गहे चेव अणाहारए लब्धति, ततो उव-
वायखित्तं पत्तो सब्बपज्जत्तीणं अपज्जत्तओ आहारओ चेव भवति, 'उवरिल्लासु चउसु अपज्जत्तीसु नेरइयदेवमणुस्सेसु छ भंगा,'
आहारगा य आहारगा अणाहारए य अणाहारगा आहारए य अणाहारए य, चउभंगो य कथं? यस्मात् चउसु अपज्जत्तगा कयाइ ण होइ वि जे य अत्थि देवा ते आहारादिपज्जत्ती पज्जत्तगत्ति नाधियन्ते ततश्च ते यदा भवन्ति तदा सर्वे आहारका वा अनाहा-
रका वा, विग्रहेऽपि ते ताभिः पर्याप्तिभिरपर्याप्ता एव, चतुर्भङ्गकेषु सुगमः, 'अवसेसाणं' विगल्लिंदियाणं 'जीवेगिंदियवज्जो तिय-

आहारपदम्

॥१४७॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२८ आहारो
२९ उपयोगो
॥ १४८ ॥

भंगो ' भासामणपञ्जत्तपसु जीवेषु पंचिदियतिरिक्खजोणीपसु य तियभंगो, ' एत्थ जीवा वि त एते चेव जेण सम्मुच्छिमा आहारगा
आणाहारते य अणाहारए य, ' नेरइयदेवमणुपसु छ भंगा ' विवक्षिते काले चरमपर्याप्त्यपर्याप्तकाभावात्, ततश्च भावनाऽत्र प्राग्वद्
यदा भवन्ति तदा सर्वे आहारका वा अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च, शेषं सूत्रसिद्धं यावत् । अत्र अधिकृतार्थभावनार्थमेवैता
गाथाः प्रतिपादिताः, तद्यथा-“ सिद्धेगेंदियसहिया, जेहिं तु जीवा अभंगयं तत्थ । सिद्धेगेंदियवज्जेहि होति जीवेहि तियभंगो
॥ १ ॥ असण्णीसु य णेरइयदेवमणुपसु होंति छब्भंगा । पुढविदगतसुगणेषु य छब्भंगा तेउलेसाए ॥ २ ॥ ” जेण तेसु भवण-
वतिवाणमंतरजोइसियविमाणसोहम्मीसाणया देवा उववज्जंति तेण तेउलेसा लब्भति, “ कोहे माणे माया, छब्भंगा सुरगणेषु
सव्वेसु । माणे माया लोभे, नेरइएहिंपि छब्भंगा ॥ ३ ॥ आभिणिबोहियणाणे सुयणाणे खलु तहेव संमत्ते । छब्भंगा खलु नियमा,
बियतियचंउरिंदियसु भवे ॥ ४ ॥ उवरिल्ल अपज्जत्तीसु, चउसु नेरइयदेवमणुपसु । छब्भंगा खलु नियमा, वज्जा पढमा अपज्जत्ती ॥ ५ ॥
सण्णी विसुद्धलेस्सा, संजय हेट्ठिल्लतिसु य णाणेषु । श्रीपुरिसांण य वेदेवि छब्भंग अवेयतिभंगो ॥ ६ ॥ सम्मामिच्छामणवति मणणाणे
बालपंडिय विउव्वी । आहारसरीरम्मि उ, णियमा आहारया होंति ॥ ७ ॥ ओहंमि विभंगंमिवि, नियमा आहारया उ-नायव्वा । पंचि-
दिया तिरिच्छा, मणुया पुण होंति विभंगे ॥ ८ ॥ ओरालसरीरम्मि, पज्जत्तीणं च पंचसु तहेव । तियभंगो जीवमणुपसु, होंति
आहारया सेसा ॥ ९ ॥ नो भवऽभविय अलेसा, अजोगिणो तहय होंति असरीरा । पढमाप पज्जत्तीए, ते तु नियमा अणाहारा ॥ १० ॥
सण्णासण्णविउत्ता, अवेद अकसाइणो य केवल्लिणो । तियभंग एकवयणे, सिद्धा णाहारया होंति ॥ ११ ॥ ”

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायामष्टाविंशतितमपदव्याख्या समाप्ता ॥

साम्प्रतमेकोनत्रिंशत्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे गतिपरिणामविशेष एवाहारपरिणाम उक्तः, इह तु
ज्ञानपरिणामविशेषा उपयोगाः प्रतिपाद्या इति । इह च ' कतिविहे णं भंते उवयोगे ' इत्यादि सूत्रं, तत्र ' युज समाधा ' वित्यस्य

आहारोप-
योगपदे

॥१४८॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
२९उपयोग०
३०पश्यता०

॥१४९॥

उपयोजनमुपयोगः, उपयुज्यतेऽनेनास्मिन् वेत्युपयोगः । आयोगः सद्भावः परिणाम इत्यनर्थान्तरं । स द्विविधः-साकारोऽनाकारश्च, सह आकारेण साकारः, आकारो भेदः पर्याय इत्यनर्थान्तरं, एतदुक्तं भवति-सचे ते अचेतने वा वस्तुनि उपयुज्यमान आत्मा लपर्यायमेव वस्तु यदा परिच्छिनत्ति, स साकारोपयोग उच्यते, अन्तर्मुहूर्त्तकालं । तमकः स्कन्धाधारोपयोगवत्, असावप्यन्तर्मुहूर्त्तमेव, अनाकारोपयोगकालात् साव-
प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायामेकोनत्रिंशत्तमः समाप्ता ॥

साम्प्रतं त्रिंशत्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे परिणामविशेष एव पश्यता चिन्त्यते इति । इह चेदमादिसूत्रं-‘कतिविधायिनो ‘लटः’ शवादेशे कृते ‘दशोः पश्ये’ति च पश्यादेशे कृते साकारानाकारबोधाभिधायकः उपयोगशब्दवत् । तथा च प्रश्नोत्तरे तं जहा-सागारोवभोगे य अणागारोवभोगे य’ एवं पासणयाचि प्रतिविशेषः ? उच्यते-साकारोपयोगोऽष्टमेद उक्तः, साकारपा यस्मादुक्तम्-“उत्पन्नाविनष्टार्थग्राहकं साम्प्रतकालविषयं तानं, श्रुतज्ञानं तु त्रिकालविषयमुत्पन्नविनष्टानुत्पन्नार्थग्राहकमिति (तत्त्वार्थभाष्यं पृ. १०)”, अतो यत्र त्रैकालिकोऽवबोधोऽस्ति । तत्र पासणया भवति, यत्र पुनर्वर्तमानकालस्यैकालिकश्च बोधः स उपयोग इत्ययं विशेषः, तथा चोक्तं-“पुन्यभणियं तु जं भण्णती पुणो तत्थ कारणं अत्थि । पडिसेहोऽणुण्णा कारणविसेसोवलंभो वा ॥ १ ॥” इह चायं विशेष उक्तः, इतरथा हि उपयोगेनैव गतार्थत्वात् किमिति पासणयाप्रश्नेनेति । ‘दशिरुत्प्रेक्षणे’ इति च धात्वर्थः प्रेक्षणं-प्रकर्षेण ईक्षणं प्रेक्षणं, तच्च प्रदीर्घकाले सति भवति, नैकक्षणवर्त्तिनीति । तहा अणागारपासणया चक्खुदंसणस्स भणिता, अचक्खुदंसणस्स पडिसिद्धा, कीस ? उच्यते-जम्हा भणियं इदियपदे “उवभोगद्धाअण्णाबडुत्ते सव्वत्थोवा चव्विखदियस्स जहणिया

उपयोग-
पश्यता-
पदे

॥१४९॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
३० पश्यत्ता०
॥ १५० ॥

उक्त्वासा य उवभोगद्धा, ततो सोइंदियघाणिंदियजिभिंदियफासिंदियाणं जहक्कमं विसेसाहिया” भणिता, अतश्चक्षुषा प्रेक्षणमस्ति, न शेषाणामिति, चक्षुर्दर्शनवर्ज्यमचक्षुर्दर्शनं, शेषेन्द्रियाणां मनसश्च यत्सामान्यग्रहणं तदचक्षुर्दर्शनं, ततः किमिति नोक्तं मनोऽधिकृत्य अचक्षुर्दर्शनपासणया ? उच्यते, यस्मात् यो मनोद्रव्योपादानसमयात् प्रभृत्यर्थावबोधः स एवार्थावग्रहेहापायकाले प्रतिसमयमेव भवति, तत्र योऽर्थावग्रहकाले सामान्यावबोधः सोऽचक्षुर्दर्शनाख्येनानाकारोपयोगेन गृहीतः, यस्त्वपायधारणाकाले स साकारोपयोगेन श्रुताख्येन गृहीत इति, अत उपयोगस्यैव पर्यायशब्दः पासणता इति । गुरवस्तु व्याचक्षते-“साकारपासणता श्रुतज्ञानादिषु अवबोधविशेषः, अणागारपासणता साक्षात्करणमात्रं,” चक्षुषा यथाऽक्षराणि पश्यतः संविदुपजायते तत्राक्षरसाक्षात्कारश्चक्षुषा पश्यत्ता, तद्भेदाः कण्ठ्याः । जाव ‘केवली णं भंते ! रयणप्पम’मित्यादि, तत्र ‘आगारेहि’ति आकारमेदाः, यथा रत्नप्रभा त्रिकाण्डा खरपंकाब्बहुलकाण्डाख्या, खरकाण्डमपि षोडशमेदं रत्नवज्रवैडूर्यादिमेदं । ‘हेतुहि’ति कारणेहि, यथा केन कारणेन रत्नप्रभेति ? उच्यते, यस्मादस्या रत्नमयं प्रथमं काण्डमिति । ‘उपमाहि’ति, ‘मा माने,’ उपमानमुपमा, उपमीयत इति वा उपमा, यथा रत्नप्रभाया, रत्नादीनि काण्डानि वर्णादिविभागेन कीदृशानि ? पद्मरागेन्द्रनीलादिसदृशानीति । ‘दिट्ठेहि’ति स्वगतमेदानुगमनेन शर्कराप्रभादिमेदव्यतिरेकेण च, यथा घटोऽन्वयव्यतिरेकवान् तथा रत्नप्रभाऽपीति । ‘वण्णेहि’ति, शुक्लादिवर्णविभागेन, तेषामेव चोत्कर्षापकर्षसंख्येयासंख्येयानन्तगुणविभागेन, तथैव गन्धरसस्पर्शविभागेन । ‘संठाणेहि’ति, यानि तस्यां भवननारकादीनां संस्थानानि, यथोक्तं “ते णं भवणा वट्ठा अंतो चउरंसा अहे पोक्खरकन्नियासंठाणसंठिया” इति । तथा “ते णं णरया अंतो वट्ठा बाहिं चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिता” इति । ‘पमाणेहि’ति, जह “असीउत्तरजोयण(सय)सहस्सबाहल्ला रज्जुप्पमाणमित्ता आयामविक्खंभेण”ति । ‘पडोयारेहि’ति, यस्तस्याः परिवारो घनोदधिघनचलयादिः, शेषं कण्ठ्यं ।

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां त्रिंशत्तमपदव्याख्या समाप्ता ॥

पश्यत्ता-
पदम्

॥ १५० ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
३१ संज्ञा०
३२ संयम०
३३ अवधि०
॥१५१॥

साम्प्रतमेकत्रिंशत्तमपदव्याख्या समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे ज्ञानपरिणामविशेषः प्रतिपादितः, इह तु परिणामसाम्याद्भूतिपरिणामविशेष एव संज्ञापरिणामः प्रतिपाद्यते इति । इह चैवमादिसूत्रम्-‘जीवा णं भन्ते सण्णी’त्यादि, तत्र संज्ञीति संज्ञायते अनया पूर्वोपलब्धो भूतभविष्यद्वर्त्तमानोऽर्थः स शब्दादिरिति संज्ञा, सा च मनोवृत्तिः, असौ यस्यास्ति स संज्ञी, समनस्क इत्यर्थः । तद्विपरीतस्तु असंज्ञी, केवलं वर्त्तमान एवार्थे शब्दादौ शब्दादिसंज्ञानं अमनस्क इत्यर्थः, उभयप्रतिषेधितः केवली सिद्धो वेति । केवलानि मनोवृत्तेरभावात् सिद्धे च शरीरमनसोरभावात् प्रतिषेधितः, शेषं कण्ठ्यं ॥

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायामेकत्रिंशत्तमपदव्याख्या समाप्ता ॥

साम्प्रतं द्वात्रिंशत्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे संज्ञापरिणामः प्रतिपादितः, इह तु चारित्रपरिणामविशेषः संयमः प्रतिपाद्यते । इह चेदमादिसूत्रं ‘जीवाण’मित्यादि, तत्र हिंसादिनिवृत्तः संयतः, तद्विपरीतस्तु असंयतः, हिंसादीनां देशनिवृत्तः संयतासंयत इति, त्रितयप्रतिषेधितः सिद्धः, यस्मात् संयतादिपर्याया योगाश्रयाः तस्मात् योगाभावात् सिद्धः त्रितय-प्रतिषेधित इति ॥

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां द्वात्रिंशत्तमपदव्याख्या समाप्ता ॥

साम्प्रतं त्रयस्त्रिंशत्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरपदे चारित्रपरिणामविशेषः संयमः प्रतिपादितः, इह तु ज्ञानपरिणामविशेषः खल्ववधिः प्रतिपाद्यते, इह चेयमवधिद्वारगाथा-“भेदविसयसंठाणे अम्भितरबाहिरे य देसोही । ओहिस्स वड्ढिहाणी पडिवाती चेव अपडिवाती ॥ १ ॥” जत्थ उवरिमगेवेज्जाणं जहण्णेण अंगुलस्स असंखिज्जइभागो, तत्र यः संयतमनुष्यः समुत्पन्न-जघन्यक्षेत्रावधिज्ञानी अविच्युतावधिग्रैवेयकेषूत्पद्यते, तस्योपपातक्षेत्रप्राप्तस्य पारभविकोऽवधिरंगुलस्यासंख्येयभागविषयः, तद्भवजस्तु सूत्राभिहित इति । शेषं कण्ठ्यं ॥

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां त्रयस्त्रिंशत्तमपदव्याख्या समाप्ता ॥

संज्ञासंयमा-
वधिपदानि

॥१५१॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
३४ प्रवी-
चार०
॥ १५२ ॥

साम्प्रतं चतुस्त्रिंशत्तममारभ्यते अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे ज्ञानपरिणामविशेषोऽवधिः प्रतिपादितः, इह परिणाम-
साम्याद् वेदपरिणामविशेषः प्रवीचारः प्रतिपाद्यत इति । इह चेदमादिसूत्रम्—‘नेरइयाणं भंते’ इत्यादि, तत्र ‘अनन्तराहारा’ इति
उपपातक्षेत्रप्राप्तिसमय एव आहारयन्तीत्यर्थः, ‘ततो निव्वत्तणया’ इति ततः शरीरनिवृत्तिः । ‘ततो परियादिणया’ इति, ततः
पर्यादानं अङ्गप्रत्यङ्गैः समन्तात् पुद्गलादानमित्यर्थः, ‘ततो परिणामणता’ इति, ततोऽपि तस्य उपात्तस्य परिणतिरिन्द्रियादिवि-
भागेन ‘ततो परियारणता’ इति ततः शब्दादिविषयोपभोग इत्यर्थः । ‘ततो पच्छा विउव्वणा’ ततो विक्रिया नानारूपा इत्यर्थः ।
हंता ? तदेवं । “पुव्वं विउव्वणा खलु पच्छा पडियारणा सुरगणाणं । सेसाणं पुव्व पडियारणाउ पच्छा विउव्वणया ॥ १ ॥”
जेरइया जे पुग्गले आहारत्ताए गिण्हंति ते ण जाणंति न पासंति आहारेन्ति, कहं ? ण जाणंति ओहिणाणेणं, (न) पासंति चक्खुणा,
पश्यन्ति । पृथिवीकायिका न जानन्त्यनाभोगनिवृत्तत्वादेव, न च पश्यन्त्यपि, चक्षुरिन्द्रियाभावात् । द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिया मत्यज्ञानेन
लोमाहारत्वात् तेषां । असुरकुमारा अपि अवधेरविषयत्वात् मनोभक्षित्वे सत्यपि न जानन्त्यवधिना, चक्षुषापि अविषयत्वात्
(न) जानन्ति, चक्षुरिन्द्रियाभावात् पश्यन्ति । चतुरिन्द्रियाः प्रक्षेपाहारं प्रति मत्यज्ञानेन न जानन्ति, चक्षुरिन्द्रियाच्च पश्यन्ति,
मक्षिकादयो गुंढादि । पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च लोमाहारप्रक्षेपाहारौ प्रतीत्य चतुर्भङ्गोऽपि अवध्यादिज्ञानसहितानां मनुष्याणां
तिरश्चां वा अवधिज्ञानिनामिति । वेमाणिया मायिमिच्छादिद्वी उववण्णया जाव उवरिमगेवेज्जा । यद्यपि आरातीयेषु कल्पेषु
सम्यग्दृष्टयो देवाः सन्ति तथापि तेषां मनोभक्ष्याहारयोग्यस्कन्धत्वादवधेरविषयत्वं । अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नया अनुत्तरसुरा एव
गृह्यन्ते, ते जानन्ति पश्यन्त्याहारयन्ति च विशुद्धत्वादवधेरिन्द्रियविषयस्य च विशुद्धत्वात् पश्यन्त्यपीति । ‘से जहानामंण सीया
पोग्गला सीतं पप्प सीतं चेव अतिवत्तिताण चिट्ठंति’, सीतीभवन्तीत्यर्थः एवं उसिणा वि उण्णीभवन्ति । एवमेवेत्यादि, से
इच्छामणे खिप्पामेव अवेति शीतीभवति तृप्तिः संजायते अभिलाषनिवृत्तिर्भवतीत्यर्थः । रूपप्रवीचारादौ शुक्रपुद्गलपरिणामो
अप्सरसां शक्त्यपेक्षया प्रतिपाद्यत इति । गुरवो व्यावर्णयन्ति—विचित्रपरिणामतस्तु यदि कथंचिदचिन्त्यशक्तित्वादप्यथापि सम्पर्क-

प्रवीचार-
पदम्

॥ १५२ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्

३४ प्रवी०
३५ वेदना०
३६ समु०
॥१५३॥

जसुखजनकत्वेन परिणमंति तथाप्यविरोध एव लक्ष्यत इति, शेषं कण्ठ्यम् ।

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां चतुस्त्रिंशत्तमपदव्याख्या समाप्ता ।

साम्प्रतं पञ्चत्रिंशत्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे वेदपरिणामविशेषः प्रवीचारः प्रतिपादितः, इह तु गतिपरिणामविशेषो वेदना प्रतिपाद्यते । तत्रेदं सूत्रं—‘कतिविहा णं भंते ! वेयजे’त्यादि, तत्र द्रव्यादिवेदना चतुर्विधा, तत्र पुद्गल-द्रव्यसम्बन्धाद् द्रव्यवेदना, नरकाद्युपपातक्षेत्रसम्बन्धात् क्षेत्रवेदना, नारककालसम्बन्धात् कालवेदना, वेदनीयकर्मोदयाद्भाववेदना, सातासातसुखदुःखयोरयं विशेषः—सातासाते क्रमेणोदयप्राप्तवेदनीयकर्मपुद्गलानुभावः, सुखदुःखे परेणोदीर्यमाणवेदनानुभवः । तथा चोक्तम्—“परस्परोदीरितदुःखाः संक्लिष्टासुरोदीरितदुःखाश्चे”ति, एवं सर्वजीवानां परेणोदीर्यमाणा सुखदुःखा, ‘परेण वा उदीर्यमाणस्ये’ति वचनात् । अबुवगमिया—स्वयमभ्युपगम्य, यथा साधवः केशलुञ्चनातापनादिभिर्वेदयन्ति । औपक्रमिकी तु—स्वयमुदीर्यस्य उदीरणाकरणेन वा उदयमुपनीतस्यानुभावो वेद्यस्य । निदा—चित्तवती, तद्विपरीता अनिदा । शेषं कण्ठ्यम् ।

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां पञ्चत्रिंशत्तमपदव्याख्या समाप्ता ।

अधुना षट्त्रिंशत्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे गतिपरिणामविशेषो वेदना प्रतिपादिता, इहापि तु तद्विशेष एव समुद्धातश्चिन्त्यत इति । तत्रेदं सूत्रं—‘कइ णं भंते ! समुग्धाया पण्णत्ता ? तत्र “हन हिंसांगल्योः” हननं घातः समित्येकीभावे उत्-प्राबल्ये, एकीभावेन प्राबल्येन च घातः समुद्धातः, केन सहैकीभावगमनं ?, उच्यते—यदा आत्मा वेदनादिसमुद्धातगतस्तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणतो भवति, नान्यज्ञानपरिणत इति, प्राबल्येन घातः कथं ? यस्माद्वेदनादिसमुद्धातपरिणतो बहून् [कर्माश्रयान् मारणंति समुद्धातपरिणतो बहून्] वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभावयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्य उदये

प्रवीचारा-
दिपदानि

॥१५३॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
३६ समु-
द्धात०
॥ १५४ ॥

प्रक्षिप्यानुभूय निर्जरयति, आत्मप्रदेशोः सह संस्मिष्टान् सातयतीत्यर्थः, उक्तं च—“ पुण्यकयकम्मस(सा)ङ्गं तु निज्जरा ” इति, स च वेदनादिभेदेन सप्तधोक्तः, ‘ वेदनासमुद्धात ’ इत्यादि, तत्र वेदनासमुद्धातः असद्वेद्यकर्माश्रयः, कषायसमुद्धातः कषायाख्यचारित्र-मोहनीयकर्माश्रयः, मारणंतियसमुद्धातः अन्तर्मुहुर्त्तशेषायुष्ककर्माश्रयः, वैकुर्विकतैजसाहारकसमुद्धातः शरीरनामकर्माश्रयः, केवलिसमुद्धातस्तु सदसद्वेद्यशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्माश्रय इति । तत्र वेदनासमुद्धातसमुद्धत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलशातं करोति, कषायसमुद्धातसमुद्धतः कषायपुद्गलशातं, मारणंतियसमुद्धातसमुद्धत आयुष्ककर्मपुद्गलशातं, वैकुर्विकसमुद्धातसमुद्धतस्तु जीवप्रदेशान् शरीराद् बहिः निष्काश्य शरीरविष्कम्भबाहल्यमात्रमायामतश्च संख्येयानि योजनानि दंडं निसृजति, निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् सातयति, यथोक्तं—“ वेडव्वियसमुग्घापणं समोहणति, समोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरति, निसिरित्ता अहावायरे पोग्गले परिसाडेति ” इति । एवं तैजसाहारक-समुद्धातावपि व्याख्येयौ । केवलिसमुद्धातेन समुद्धतः केवली वेदनीयादिकर्मपुद्गलान् सातयति । शेषं कण्ठयं, यावत्, ‘ एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवइया वेयणासमुग्घाया अतीता ? ’ इत्यादि, पुरेक्खडा, शेषं कण्ठयं, यावत् जहन्नेणं १-२-३ इत्यादि, प्रायः क्षीणायुषोऽनन्तरभवसिद्धयमानस्यैकादिसंभव इति । आहारकसमुग्घाता उक्कोसेणं तिञ्चि, तदुवरि नियमा णरगं न गच्छति जस्स चत्तारि हवंति । शेषं सुगमं । यावन्मनुष्येषु केवलिसमुद्धातचिन्तायां-उक्कोसेणं सत-पुहुत्ताओ, तत्रैककाल एवोत्कृष्टपदे एतावन्तः केवलिनः समुद्धातमासादयन्ति । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ताए इत्यादि, केवइया पुरेक्खडा ? कस्सइ अत्थि, कस्सइ नत्थि, तत्र आसन्नमृत्युवेदनासमुद्धातमप्राप्यात्यन्तिकमरणेन नरकादुद्बृत्य सेत्स्यति तस्य नास्ति, एकादिसंभवोऽपि अन्त्य तद्भवमाजामेव, अन्यथा यदि पुनरुत्पद्यते ततो जघन्यस्थितेरपि संख्येया एव भवंति, वक्ष्यति च-असुरकुमारस्य नारकेषु पुरस्कृतास्तु जघन्यपदेऽपि संख्येया इति, तच्चेदं सूत्रं-‘ असुरकुमारस्स नेरयिणसु पुरेक्खडा वेदणासमुग्घाता जस्स अत्थि सिय संखिज्जा ’ इत्यादि । नारकेषु जघन्यस्थितिषु उत्पन्नस्य नियमतः संख्येया एव वेदना समुद्धाता

समुद्धात-
पदम्

॥ १५४ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्

३६ समु-
द्घात०

॥१५५॥

भवन्ति, वेदनासमुद्घातप्रचुरत्वाभारकाणामिति । 'नेरइयस्स असुरकुमारेसु कसायसमुग्घाया पुरेक्खडा जस्सत्थि सिय संखिज्जा' जइण्णठितियाण विणियमेण ओहतो संखिज्जभावो, जेण बहवो लोभसमुग्घाता एतेसिं भवन्ति, जोइसिपसु असंखिज्जा, जम्हा तेसिं जहण्णायुगापि असंखिज्जा, पलिओवमस्स अट्टभागोत्ति । शेषं सुगमं यावत् अल्पबहुत्वचिंतायां जीवपदे- 'सन्वत्थोवा जीवा आहारग-समुग्घापणं समोहता संखिज्जगुणा', एत्थ जइवि आहारगाण सहस्सपुहुत्तमेगदा भणितं तहावि तत्थ जुगवं समोहता थोवा, सत्तया पुनर्वहुत्वेऽप्यविरोध एवेति भावनीयं । तेयासमुग्घापण समोहता असंखिज्जगुणा, कहं ? [तेण] पंचिदियतिरिक्खमणस्साणं देवाणं [देव] तेयासमुग्घाओ अत्थि । वेउव्वियसमुग्घापण समोहता असंखिज्जगुणा, कहं ? वाउकाइय पडुच्च, जेण महादंडय भणियं- "वादरा वाउकाइया पज्जत्तया सव्वदेवेहिं तो खहचरथलचरजलचरपंचिदियतिरिक्खजोणिपहिं तोवि असंखिज्जगुणा" । मारणांतिय-समुग्घापणं समोहता अणंतगुणा, निओदजीवे पडुच्च, जेण निओदाणं असंखिज्जइभागो सदा कालं विग्गहे वट्ठति । कसायसमुग्घापणं समोहता असंखिज्जगुणा, णिओयजीवे पडुच्च । जे [भवत्था] वेदनासमुग्घापण समोहता ते विसेसाहिया, ते चेव पडुच्च । अस-मोहता विसेसाहिया, ते पडुच्च जे वेदनाकसायमारणांतियसमुग्घापणं असमोहता, शेषं सुगमं । यावल्लोभकसायसमुग्घापणं नेरइयसु एगुत्तरियाप नेयव्वा, जम्हा नेरइयाणं लोभसमुग्घाया थोवा चेव भवन्ति, तेसिमिद्धदव्वसंजोगाभावातो एकादि-संभवो । 'जीवे णं भंते ! वेदनासमुग्घापणं समोहते [त्याह] केवइए खेत्ते अफुण्णत्ति-स्पृष्टं, फुडेत्ति-भृतं । 'केवइयकालस्स अप्फुत्ते' कियता कालेन, अथवा कियतः 'एगसमएण वा १-२-३ । [कति] 'विग्गहेण'ति, तद्देहमात्रं क्षेत्रं आत्मविश्लिष्टपुद्गलै-भृतमित्यर्थः, कर्णादिदेशे च स्वबुद्ध्या भावनीयं । 'केवइयकालस्स णिच्छुभति'त्ति, कियतो वेदनाकालस्य सम्बन्धिनो विक्षपति केवइयं कालं वेदनाजननयोग्यानित्यर्थः । 'ते णं भंते ! जीवा ताओ' समोहतजीवाओ कति किरिया ? गोयमा ! सिय तियकिरिया इत्यादि, निर्वचनभावना-जम्हा तेवि तं कदापि उद्वेति परितवेति वा । 'चउसमएण वा, ' एगिंदियाणं णालीय बाहिमुप्पज्जत्ताणं । एग-दिस्सिं बिदिस्सिं वा सिया, देवाण सुद्धा होज्जा अण्णहा वा । नेरइयस्स णं भंते ! संखिज्जाइं जोयणाइं एगदिस्सिं दंडे हवति, जइवि

समुद्घात-
पदम्

॥१५५॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
३६ समु-
दात०
॥ १५६ ॥

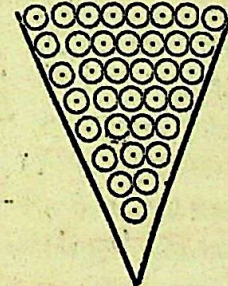
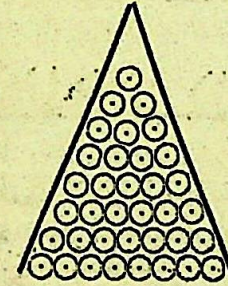
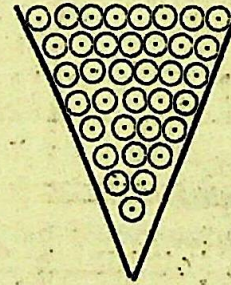
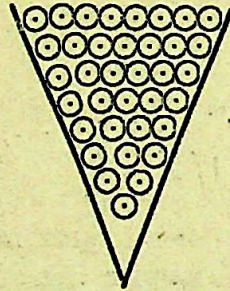
सरीरं धनुसहस्रसम्पमाणमुक्कोसं तह वि सो सरीराओ अब्भहिओ चेव भवति । शेषं सुगमं । 'पगं महं' सविलेवणगंधसमुग्गतमित्यादि,
गंधसमुग्गतं अवदालेति-उग्घा (प्या) डेति-त्ति, इणामेवत्ति [पहिणंति] एवमेवेत्यर्थः, 'तिहिं अच्छराणिवातेहिं' - चप्पडियाहिं,
गंधसमुग्गएण गहिणएण दुतं दुतं हिंडंतस्स गंधपोग्गलेहिं दीवे भरिज्जति-त्ति, एस एत्थ भावत्थो । शेषं सुगमं । यावत् 'विसमं
समंकरेती'त्यादि, चउण्हं केवलिकम्माणं सव्ववहुपदेसतरं दढबंधणतरं च वेदनीयं विसमं तं आउणेण समं करेति, 'बंधणेहिं' ति-
पदेसेहिं, 'ठितिप' ति-वेदणकालेणंति । शेषं सुगमं । यावत् कतिसमएणं भंते ! आउज्जीकरणे पण्णत्ते 'आउज्जीकरणं' ति, आवर्जन-
मुपयोगः, व्यापारविशेषः, करणं क्रिया, वेद्यायुषः समरचनप्रयत्नकरणमित्यर्थः । शेषं सूत्रसिद्धं । यावत् 'ततो पच्छा' मणजोगंपि
जुंजती'त्यादि, स हि भगवान् भवधारणीयकर्मसु वेदनीयनामगोत्रेषु आयुषस्समधिकेवचिन्त्यमाहात्म्यसमुद्घातसमीकृतेष्वन्तर्मुहूर्त-
भाविपरमपदः एतस्मिन् काले अनुत्तरोपपातिकादिना च देवेन मनसा पृष्टः मनःपुद्गलान् गृहीत्वा वाक्पुद्गलान् गृहीत्वा कायचेष्टायुक्त-
स्त्रियोगी भवति । अधुना चैषां योगानां मनोवाक्काययोगक्रमेणैव निरोधं करोति, ततः यस्मात् सयोगी सिध्यत्येव, यद्वन्मन्त्रेण विषं
शरीरादेवं मनोयोगं [ततो विकरणधिया] असंख्येयैः समयैः मनसः सर्वं निरोधं करोति, एवं द्वीन्द्रियप्रथमपर्याप्तकवाग्योगमात्र-
वाग्योगं ततः परं असंख्येयैः समयैः सर्वं वाग्योगनिरोधं करोति, ततः सूक्ष्मपनकस्य प्रथमसमयोत्पन्नस्य यावान् काययोगस्तावद्धृष्ट्वा
ततोऽधस्तादसंख्येयैः समयैरुच्छ्वासादिसर्वकायं निरोधं कृत्वा देहत्रिभागं च मुक्त्वाऽयोगिकेवली भवति, ह्रस्वपंचाक्षरोच्चारण-
कालं, यावता कालेन 'क ख ग घ ङ' उच्चार्यन्ते । अत्र च काययोगनिरोधारम्भात् प्रभृति ध्यायत्यसौ सूक्ष्मक्रियाऽप्रतिपातिध्यानं,
सर्वनिरोधं कृत्वा शैलेशीकाले व्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपातिध्यानं कायिकं, कुम्भकारप्रयुक्तचक्रभ्रमणव्यापारोपरमेऽपि चक्रभ्रमणानु-
वृत्तिवत् । शैलेशीशब्दस्य व्युत्पत्तिः-शिलाभिर्निर्वृत्तः शिलानामयं वेति अण् शैलः-पर्वतः, शैलानामीशः-अधिपतिः शैलेशः-मेरुः,
शैलेशस्येयं स्थिरता शैलेशी, स्थिरतासामान्यात् परमशुक्लध्याने वर्तमानः शैलेशीवानभेदोपचारादुच्यते स एव शैलेशी । तेषु च
शैलेशीसमयेषु 'पुव्वरइयं च णं कम्मं' ति आउज्जी [जीवा न भेदोपचार] काले चेव गुणसेढीं करेति, गुणप्यहाणा सेढीं२,

समुद्घात-
पदम्

॥ १५६ ॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
३६ समु-
दात०
॥१५७॥

आहकम्मसमयमित्तकालं गुणसेढिं रपति, पढमसमय वेदणीयादिकम्मपदेसे थोवे रपति, वितियादिसमपसु असंखिज्जगुणे २ रपति, आउकम्मस्स य विवज्जपणं ति । स्थापना चेयं ।

‘तीसे सेलेसिमद्धाण असंखिज्जाहिं गुणसेढीहिं’ति, तासिमसंखिज्जत्तणं एगनिमिसणसमपणं चउण्हं वेदिज्जा, चउण्हं संप्या-
यत्तणतो सेढीत्ताओ य असंखिज्जा, समयाण समत्ति भावनीयं । असंखिज्जे कम्मखंधे खवयंते-अणुभावेणं, ‘वेदणिज्जाउयनाम-
गोत्ते, इच्छेते चत्तारि कम्मंसे ‘जुगवं’ति समं खवेति, खवेत्ता ओरालियतेयाकम्मगाइं सव्वाहिं विप्पजहणाहिं विप्पजहति-सव्वपगारेण
वज्जति-सर्वैः प्रकारैः परित्यजतीत्यर्थः, न यथा देशत्यागेन प्राक् त्यक्तवानिति । ‘विप्पजहिच्चा उजुसेढिपडिचण्णे’ इत्यादि, ऋजु-
श्रेणिप्रतिपन्नः कुम्भकारप्रयुक्तचक्रभ्रमणव्यापारोपरमेऽपि चक्रभ्रमणानुवृत्तिन्यायेन अस्पृशद्गत्या प्राग्भावितया, एकसमयेनाविग्रहेण,
जीवस्वाभाव्यादूर्ध्वं गत्वा, साकारोपयुक्तः, कांचनोपलवदग्निना सततमुपयोगेन कर्ममलाद्विप्रमुक्तः सन्, सिध्यति-निष्ठितार्थी भवति।
‘ते णं तत्थ’ च्छि ते तत्र, ‘सिद्धा भवन्ति’, किं भूताः? ‘असरीरा’ औदारिकादिशरीररहिताः, जीवघनाः तच्छुषिरापूरणात्,

समुदात-
पदम्

॥१५७॥

श्री-
प्रज्ञापनो-
पांगम्
३६ समु-
दात०
॥ १५८ ॥

दर्शनज्ञानोपयुक्ता जीवस्थाभाव्यात्, निष्ठितार्थाः कृतकृत्यत्वात्, नीरजसो बध्यमानकर्माभावात्, निरेजनाः कम्पक्रियानिमित्तविरहात्
वितिमिराः कर्मतिमिरवासनाविरहात्, विशुद्धास्त्रिविधसम्बद्दर्शनादिमार्गतोऽस्त्यन्तशुभत्वात्, शाश्वतं शश्वद्भावेन, अणागतद्वं
कालमिति समयपरिभाषा तिष्ठन्ति । 'णिच्छिण्णसव्वदुक्खा' गाहा, निगदसिद्धा । शेषं सूत्रसिद्धं । नवरमियं भावना ॥ दग्धे बीजे
यथाऽस्त्यन्तं, प्रादुर्भवति नाकुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाकुरः ॥ १ ॥ ग्रन्थाग्रम् ४७०० ॥

भवविरहसूरिकृत—

प्रज्ञापनाप्रदेशव्याख्यायां षट्त्रिंशत्तमपदव्याख्या समाप्ता ॥

प्रा० १३०

प्रज्ञापनोपाङ्गप्रदेशव्याख्या समाप्ता

समुदात-
पदम्

॥ १५८ ॥